

HET KLIMAATDEBAT IN VLAANDEREN EEN ANALYSE VAN TAAL EN COMMUNICATIE

Anne-Marie Simon-Vandenberghe
Kristin Davidse

KVAB STANDPUNTEN

84

Koninklijke Vlaamse Academie van België
voor Wetenschappen en Kunsten - 2023

HET KLIMAATDEBAT IN VLAANDEREN

EEN ANALYSE VAN TAAL EN COMMUNICATIE

KVAB Press

KVAB STANDPUNTEN

84

Concept cover: Francis Strauven

Ontwerp cover: Elizabeth Carlon, Charlotte Dua

Afbeelding: Shutterstock, grafiek: Koninklijk Meteorologisch Instituut van België

De tekening van het Paleis der Academiën is een reproductie van het originele perspectief van Charles Vander Straeten in 1823. Jozef Cantré ontwierp het logo van de KVAB in 1947.

De KVAB Standpunten worden gepubliceerd door de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, Hertogsstraat 1, 1000 Brussel.
Tel. 00 32 2 550 23 23 – info@kvab.be – www.kvab.be

HET KLIMAATDEBAT IN VLAANDEREN

EEN ANALYSE VAN TAAL EN COMMUNICATIE

'De wereld veranderen doe je met woorden' (Johanna Pas)

Anne-Marie Simon-Vandenberghe
Kristin Davidse

Het klimaatdebat in Vlaanderen

Een analyse van taal en communicatie

INHOUD

Voorwoord	8
Inleiding	10
Hoofdstuk 1. Stand van zaken	12
Hoofdstuk 2. Waarom is er nood aan aandacht voor klimaatcommunicatie? Vaststellingen in de literatuur	26
Hoofdstuk 3. Analytische kaders voor een communicatieve en taalkundige benadering van het klimaatdiscours	31
Hoofdstuk 4. Communicatie over klimaatbeleid, politieke stellingnames en overheidsinitiatieven in Vlaanderen	38
Hoofdstuk 5. Klimaatcommunicatie door burgers: kennisoverdracht en actie	50
Hoofdstuk 6. Intermediaire instanties tussen wetenschap en burgers	59
Aanbevelingen	67
Appendices	69
Bibliografie	81

Samenvatting

Wie denkt aan klimaatverandering als studieobject, denkt in de eerste plaats aan klimaatwetenschappers, experts uit de natuurwetenschappen die zich toeleggen op de fysische realiteit. Ze doen vaststellingen over tendensen, en ontwerpen modellen om evoluties te schetsen. Met andere woorden, de 'harde' wetenschappers leveren de objectieve informatie over de natuurfenomenen die zich voordoen en maken prognoses over de meest waarschijnlijke toekomstige ontwikkelingen. Nochtans zijn het niet deze wetenschappers die de bevolking op de meest directe wijze inlichten over de stand van zaken. Terwijl de overgrote meerderheid van de klimaatwetenschappers het eens is over de feiten inzake de klimaatopwarming, blijkt bovendien dat tegenstrijdige opinies de communicatie over het thema kenmerken en in sommige opzichten de noodzakelijke verbinding tussen groepen bemoeilijken.

Dit Standpunt maakt een analyse van de communicatie over klimaatverandering in Vlaanderen. Het debat gaat vele richtingen uit: tussen beleidsmakers en burgers, tussen politici onderling en tussen burgers onderling. Gezien de complexiteit van het communicatieproces wordt gepoogd te schetsen welke factoren een rol spelen bij de overdracht van informatie en de vorming van attitudes. De communicatie die vertrekt bij de primaire zenders, de klimaatwetenschappers, legt een lange weg af voor ze alle betrokken partijen bereikt.

In de eerste plaats schetst het Standpunt de manier waarop de reacties van de Verenigde Naties op de wetenschappelijke informatie over klimaatverandering worden vertaald naar de voorstellen van de Europese Commissie, en hoe die richtlijnen op hun beurt worden geïnterpreteerd en geïmplementeerd in het Vlaamse beleid.

Daarnaast wordt nagegaan op welke manier de bevolking in Vlaanderen wordt geïnformeerd over en uitgenodigd tot het debat over klimaatopwarming en klimaatactie. We kijken naar zowel politieke partijen als overheidsdiensten, naar de pers als belangrijke intermediaire speler en naar uiteenlopende burgerinitiatieven, zoals populariserende boeken die de klimaatproblematiek bevattelijk presenteren, de kunst, het onderwijs en het activisme. Concepten en methodes uit de communicatiewetenschap en de taalkunde worden gehanteerd om een aantal tekstfragmenten te analyseren (met name van politieke websites, uit folders en kranten) die typerend zijn voor bepaalde invalshoeken.

Deze analyse leidt tot het formuleren van aanbevelingen. Samen met de vaststelling dat er veel goede initiatieven zijn leidt ze ook tot de conclusie dat er hiaten en storingspunten zijn in de communicatie en het debat over klimaatverandering en klimaatactie. De aanbevelingen gaan over de communicatie tussen de overheid, politici, wetenschappers en burgers, en door intermediaire instanties, zoals de media en het onderwijs.

Executive summary

Anyone who thinks of climate change as an object of study primarily thinks of climate scientists, experts from the natural sciences who focus on physical reality. They make observations about trends and design models to outline developments. In other words, the 'hard' scientists provide objective information about the natural phenomena that are occurring and make forecasts about the most likely future developments. It is not those scientists, however, who directly inform the population about the state of affairs. Moreover, while the vast majority of climate scientists agree on the facts regarding global warming, it appears that communication about the issue is characterized by conflicting opinions, which in some respects hamper the necessary connection between groups.

This position paper analyses how climate change is being communicated about in Flanders. The debate is running in many directions, between policy makers and citizens, among politicians, and among citizens. Given the complexity of this communication process, we attempt to outline which factors play a role in the transfer of information and the formation of attitudes. The communication starting from the primary senders, the climate scientists, travels a long way before reaching all parties involved.

Firstly, we outline how the United Nations' calls for action in response to scientific information about climate change are translated into policy by the European Commission and how these guidelines and regulations are in turn interpreted and implemented in Flemish policy.

Secondly, we examine how people in Flanders are being informed and enabled to debate about global warming and what can be done against it. We look at political parties as well as government services, at the press as an important intermediary player, and at various citizen initiatives such as popularizing books about the climate problem, art, education and activism. Concepts and analytical methods from communication science and linguistics are used to analyse a number of texts from political websites, brochures and newspapers that represent various positions.

The analysis of the communicative situation in Flanders leads to the formulation of recommendations. Besides revealing the many good initiatives that are being taken, this analysis also identifies gaps and problems in communication and debate about climate change and action. The recommendations address communication involving the government, politicians, scientists and citizens, and intermediaries such as the media and education.

Voorwoord

Een Standpunt van de KVAB wil de stand van zaken brengen over een maatschappelijk belangrijk thema en op basis van de bestaande toestand aanbevelingen doen om problemen aan te pakken. De aanbevelingen zijn gericht aan de betrokken actoren, veelal beleidsmakers, media en andere verantwoordelijke stakeholders. De stellingnames in een Standpunt zijn per definitie die van de auteurs, niet die van de KVAB als geheel.

Bij het schrijven van dit Standpunt konden we steunen op ideeën die ons zijn aangeleverd door een groot aantal mensen, die we hartelijk danken. In de eerste plaats waren daar het enthousiasme en de grondslagen voor de wetenschappelijke aanpak van communicatie over klimaatverandering die ons zijn aangereikt door de twee experts die het Denkersprogramma *The language of debate and communication about climate change in Flanders* (2021) van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten vormgaven: Kjersti Fløttum (Universiteit Bergen, Noorwegen) en Mike S. Schäfer (Universiteit Zürich, Zwitserland). Zonder hun eindrapport was deze tekst er niet gekomen. We vonden ook inspiratie bij alle deelnemers aan de rondetafels, workshops en debatten die werden georganiseerd in het kader van dit Denkersprogramma. We vermelden hen in alfabetische volgorde: Nic Balthazar, Ilse Boeren, Pieter Boussemaere, Nicolas Bouteca, Kim Buyst, Barbara Debusschere, Dirk Draulans, Samuël Fourret, Steven Janssens, Renée Moernaut, Piet Termonia, Lorenzo Terrière en Wout Van Praet.

We zijn bijzonder erkentelijk voor de steun van de Academie, zowel bij de organisatie van het Denkersprogramma als bij de productie van dit Standpunt. In het bijzonder danken we Elisabeth Monard, Christoffel Waelkens, Freddy Dumortier en Karel Velle voor alle morele en praktische ondersteuning. Sofie Zeeuwts volgde de productie van het Standpunt op.

Jo Tollebeek verdient een speciale vermelding voor zijn pertinente opmerkingen bij een eerdere versie van dit Standpunt. Zijn kritische commentaren zijn de inhoud en de vorm ten goede gekomen. Ook Albert Derolez, Godelieve Laureys, Sabine Verhulst en Lieven Verschaffel zijn we dank verschuldigd voor hun grondige lectuur en voor de vraag om sommige passages beter te formuleren. Patrick De Rynck zijn we bijzonder dankbaar voor zijn vele waardevolle suggesties. Ze hebben onze tekst treffender en eleganter gemaakt. We zijn het Koninklijk Meteorologisch Instituut van België erkentelijk voor de toelating om hun grafieken te reproduceren. Ten slotte betuigen we onze oprechte dank aan Elizabeth Carlon voor de aandacht en zorg die zij in haar schaarse vrije tijd besteedde aan het omslagontwerp.

We benadrukken dat geen van deze personen of instellingen verantwoordelijk is voor de inhoud van dit Standpunt.

De reeks Standpunten van de Academie is een bijdrage tot een wetenschappelijk onderbouwd debat over actuele wetenschappelijke en artistieke thema's. De

auteurs, leden en werkgroepen van de Academie, schrijven in eigen naam, onafhankelijk en met volledige intellectuele vrijheid. De goedkeuring voor publicatie door een of meer klassen van de Academie waarborgt de kwaliteit van de publicatie. Dit Standpunt werd op 18 november 2023 goedgekeurd voor publicatie door de Klasse van de Menswetenschappen.

Inleiding

Het plan om een Standpunt te schrijven over communicatie rond klimaatopwarming ontstond bij ons in 2021. In dat jaar organiseerden we onder de auspiciën van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten (KVAB) een Denkersprogramma over het thema. De uitgenodigde experts, Kjersti Fløttum (Universiteit van Bergen, Noorwegen) en Mike S. Schäfer (Universiteit van Zürich, Zwitserland), bestudeerden de klimaatcommunicatie in Vlaanderen en brachten een lijvig eindrapport uit met daarin hun bevindingen over het status quo en hun aanbevelingen (Fløttum & Schäfer, 2021). Hun rapport heeft dit Standpunt in aanzienlijke mate geïnspireerd.

Er waren twee belangrijke redenen om na het eindrapport alsnog een Standpunt te schrijven. De eerste was dat in klimaatzaken twee jaar een lange tijd is. Niet alleen bleek uit het rapport dat er in Vlaanderen tot op dat ogenblik bijzonder weinig gepubliceerd was op het vlak van communicatie over klimaatopwarming, maar ook dat wat er wél was al enigszins gedateerd was. Sedert 2021 is de klimaatkwestie veel meer in de publieke belangstelling gekomen en hebben er zich op internationaal, nationaal en regionaal niveau nieuwe ontwikkelingen voorgedaan. De toenemende urgentie van de klimaatkwestie maakte het voor ons dan ook noodzakelijk een tekst uit te brengen die gebaseerd is op de meest recente gegevens op het ogenblik van het ter perse gaan. Een tweede reden om dit Standpunt te schrijven was dat het Denkersrapport niet ingaat op het Europese klimaatbeleid, de Vlaamse implementatie ervan en de politieke discussie hierover in Vlaanderen. We starten dit Standpunt met deze achtergrondinformatie, die ons nodig lijkt om de focus op communicatie te kaderen.

Dit Standpunt is als volgt opgebouwd. In hoofdstuk 1 maken we de stand van zaken op in verband met de klimaatverandering en de klimaatactie, zowel op internationaal als op federaal en regionaal niveau. Deze achtergrondinformatie geeft de graad van hoogdringendheid aan om op alle niveaus klimaatmaatregelen te treffen. Als taalkundigen focussen we op communicatie over de klimaatkwestie. In hoofdstuk 2 schetsen we daarom het belang van communicatie over klimaatopwarming en gaan we na welke stellingnames we daarover in de literatuur in Vlaanderen aantreffen. Hoofdstuk 3 biedt concrete taalkundige analyses die toepasbaar zijn op het klimaatdiscours en die we verder in dit Standpunt zullen illustreren met een aantal casussen. Hoofdstuk 4 handelt over klimaatcommunicatie en -initiatieven die uitgaan van de overheid en van politieke partijen in Vlaanderen, zoals we die aantreffen op hun websites en in politieke advertenties. Hoofdstuk 5 gaat na welke initiatieven burgers al genomen hebben, van wetenschappers tot kunstenaars en activisten. Vooral in dit hoofdstuk hebben we een selectie moeten maken uit de veelheid van initiatieven. Veeleer dan een overzicht brengen wil dit hoofdstuk dan ook voorbeelden geven. Hoofdstuk 6 behandelt de intermediaire instanties tussen wetenschap en burgers. Eerst reflecteren we over wetenschapscommunicatie naar beleidsmakers en burgers, de onmisbare basis voor klimaatactie. Een andere

invloedrijke hoofdrolspeler is de pers. Tot slot bekijken we op welke manier klimaat aan bod komt in het onderwijs in Vlaanderen.

Het Standpunt sluit af met aanbevelingen waarin we de belangrijkste conclusies uit de analyse distilleren om aan te geven op welke punten er ons inziens lacunes bestaan en we van mening zijn dat verdere inspanningen mogelijk zijn op communicatief vlak. We benadrukken dat we met deze tekst in de eerste plaats een analyse hebben willen maken eerder dan een reeks imperatieven te willen formuleren. Maar uit de analyse volgen dus wel aanbevelingen en suggesties ter overweging.

De appendices bevatten achtergrondmateriaal, zoals door ons gemaakte samenvattingen van bronnen en analyses van in het Standpunt besproken teksten.

Anne-Marie Simon-Vandenbergen en Kristin Davidse,
4 december 2023

Hoofdstuk 1. Stand van zaken

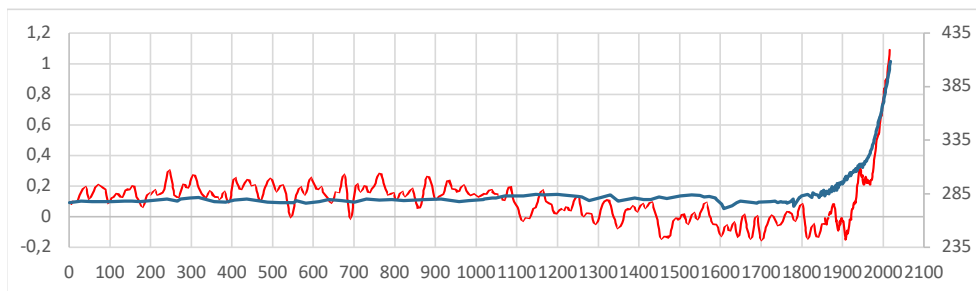
In dit eerste hoofdstuk geven we eerst een stand van zaken over klimaatverandering (1.1) in de wereld (1.1.1) en in België (1.1.2). Daarna bekijken we de klimaatactie (1.2) waartoe de Verenigde Naties (VN) oproepen (1.2.1), de Green Deal die de Europese Unie (EU) in een respons hierop uitgewerkt heeft (1.2.2) en de wijze waarop de Belgische en de Vlaamse Regering die implementeren (1.2.3). Dit brengt ons tot het formuleren van algemene vragen inzake de communicatie over klimaatactie die we in de volgende hoofdstukken van dichterbij bekijken (1.3).

1.1. Klimaatverandering

1.1.1. Globaal

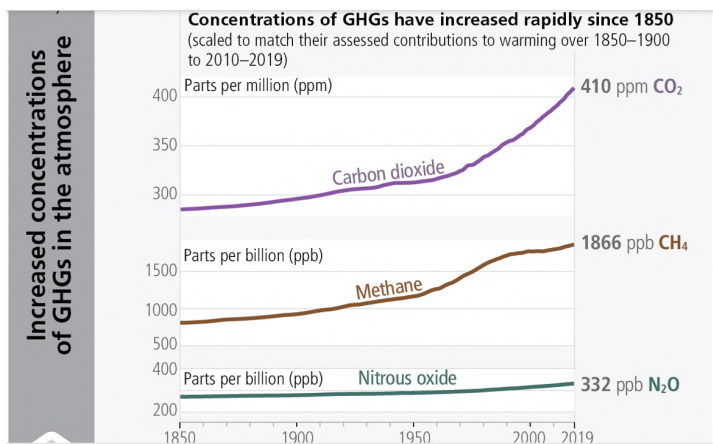
Wetenschappers zijn het erover eens dat broeikasgassen het klimaat op ongeziene wijze hebben opgewarmd en nog opwarmen. Figuur 1 toont hoe de stijgende concentratie van koolstofdioxide (CO₂) in de atmosfeer (rode lijn) samenhangt met een gemiddelde temperatuurstijging van meer dan 1 °C (blauwe lijn) in de voorbije 200 jaar.

Figuur 1. Correlatie tussen stijging van CO₂ en gemiddelde globale temperatuur (Wittoeck 2022)

In deze periode nam de uitstoot van broeikasgassen sterk toe door menselijke activiteiten, zoals industrie, energieopwekking, transport en veranderingen in landgebruik. Dit verstoort het evenwicht tussen de invallende en uitstromende zonnestraling en resulteert in een positieve 'stralingsforcering', omdat de toenemende broeikasgassen meer warmte absorberen en vasthouden in de atmosfeer. De snelheid waarmee het klimaat opwarmt, hangt enerzijds samen met het opwarmende vermogen van de verschillende broeikasgassen en anderzijds met de mate waarin ze in de atmosfeer blijven hangen. Figuur 2 visualiseert de toenemende concentratie van de drie belangrijkste broeikasgassen – koolstofdioxide (CO₂), methaan (CH₄) en lachgas (N₂O) – geschaald naargelang van hun bijdrage aan de opwarming in de periode van 1850 tot 2019.

Figuur 2. Toenemende concentratie van CO₂, CH₄ en N₂O relatief aan hun bijdrage aan de opwarming¹

Hoe sterk de temperatuur in de toekomst zal blijven stijgen, hangt af van de evolutie van de broeikasgasconcentraties. Het Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) koppelt verschillende scenario's van concentratietoename (Representative Concentration Pathways, RCPs) en stralingsforcering (gemeten in watt per vierkante meter [W/m^2]) aan verschillen in temperatuurstijging. Zoals weergegeven in Figuur 3 is RCP 2,6 het scenario dat, mits stringente klimaatactie, in 2100 tot $2,6W/m^2$ en een opwarming met $1\text{ }^\circ\text{C}$ geleid zou hebben. Dit traject is nu al uitgesloten. Het Parijs-akkoord (2015) had als doel om zeker onder $+2\text{ }^\circ\text{C}$ en het liefst onder $+1,5\text{ }^\circ\text{C}$ te blijven (RCP 4,5). Dit zal een meer radicale actie vergen dan het huidige internationale beleid, dat in deze eeuw verwacht wordt tot een opwarming van rond de $3\text{ }^\circ\text{C}$ te leiden.²

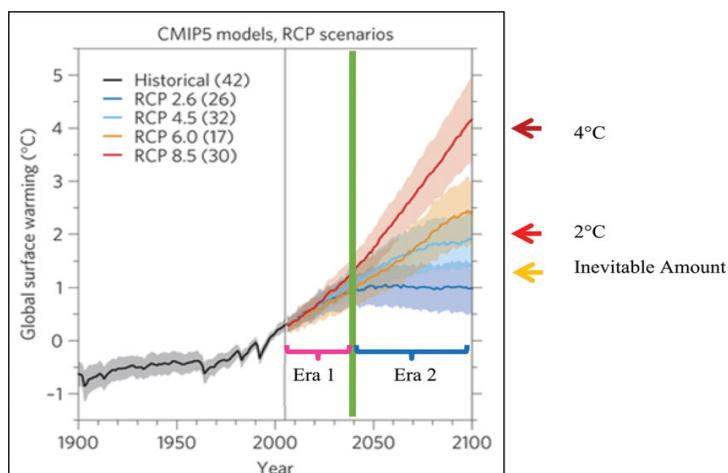
De belangrijkste manifestatie van klimaatverandering is de toename van extreem weer, zoals meer intense hittegolven en neerslag, die op hun beurt droogte, branden, smeltend ijs en overstromingen met zich meebrengen. Dat geheel leidt dan weer tot woestijnvorming, stijgende zeespiegels en het verdwijnen van leefbare gebieden. Verdere gevolgen zijn een verlies van biodiversiteit, verminderde landbouwopbrengsten, gezondheidsrisico's, een verhoogde mortaliteit en klimaatmigratie.³ De impact op verschillende streken in de wereld is ongelijk en de regio's die het minst verantwoordelijk zijn voor broeikasgasemissies worden het ergst getroffen.

¹ <https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/figures/figure-2-1>

² <https://www.unep.org/explore-topics/climate-action/what-we-do/climate-action-note/climate-action-progress.html>

³ <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022-chapter-9>

Figuur 3. Globale representatieve concentratiepaden (RCPs)⁴

Bijzonder zorgwekkend is dat een opwarming met meer dan 1,5 °C de kans verhoogt op kantelpunten (*tipping points*): dat zijn snelle, niet-lineaire en potentieel onomkeerbare veranderingen in aardsystemen. Zo kunnen bijvoorbeeld de beschadigde regenwouden hun capaciteit om stikstof te captureren verliezen, kunnen opdrogende veen- en draslanden hun opgeslagen stikstof vrijlaten, kan de ontdooiende permafrost enorme hoeveelheden methaan uitstoten en kunnen veranderingen in de oceanische circulatie het klimaat verder verstoren. Vijf kantelpunten zijn mogelijk bij een temperatuurstijging van meer dan 1,5 °C, terwijl vier andere waarschijnlijk zijn bij een temperatuurstijging van meer dan 2 °C.⁵ Volgens een aantal klimaatwetenschappers confronteert een dergelijke ineenstorting van meerdere complexe systemen ons met de mogelijkheid van een cascade aan veranderingen die fundamenteel verschilt van het traditioneel lineaire begrip van klimaatverandering (Nadeau e.a. 2023).

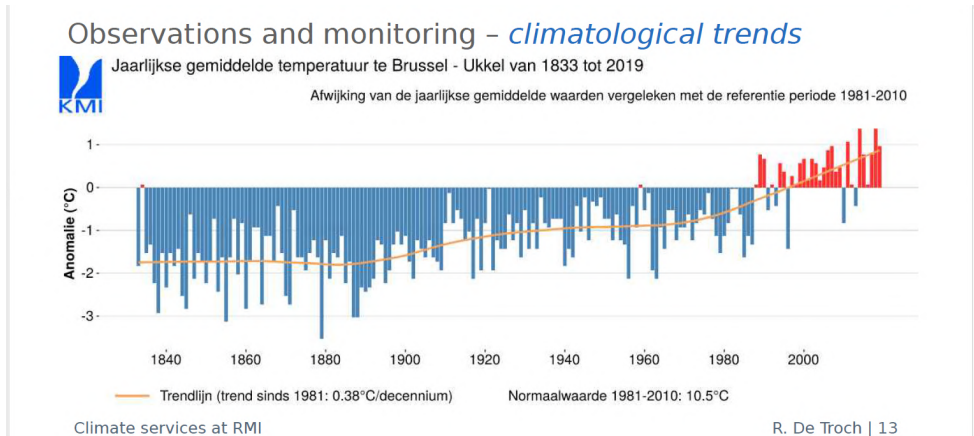
1.1.2. België

Het verloop van de klimaatverandering in België kan afgeleid worden uit de metingen die het Koninklijk Meteorologisch Instituut (KMI) sedert 1833 uitvoert. Figuur 4 toont dat de temperatuur tussen 1890 en nu met 2,3 °C gestegen is. Dat is hoger dan het wereldgemiddelde. De zes warmste jaren ooit werden opgetekend na 2005.

⁴ <https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/figures/figure-2-1>

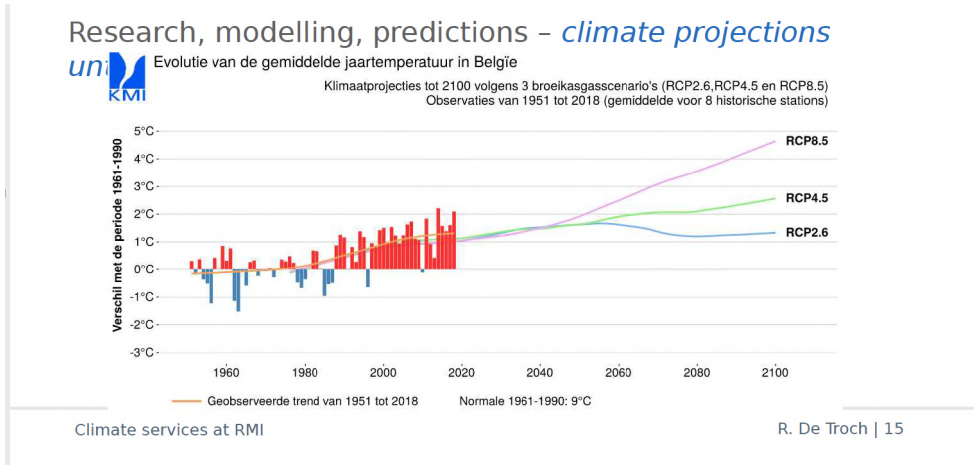
⁵ <https://www.carbonbrief.org/explainer-nine-tipping-points-that-could-be-triggered-by-climate-change/>

Figuur 4. Gemiddelde jaartemperaturen gemeten in België van 1833 tot 2019 (Termonia 2021)

Recent was er ook meer extreem weer in België. Vooral sedert 2003 zijn er vaker meer extreme hittegolven. Sedert 1981 zien we ook langere en meer intense droogteperiodes, vooral in de lente; terzelfder tijd zijn dagen met 20 mm of meer regen per m² toegenomen. Wat de toekomstige temperatuurstijging in België betreft, worden de representatieve concentratiepaden gekoppeld aan hogere temperatuurstijgingen dan het wereldgemiddelde, zoals +2,6 °C in 2100 op RCP 4,5 (Figuur 5), wat met het huidige klimaatbeleid overstegen zal worden.

Figuur 5. Representatieve concentratiepaden voor België van 1960 tot 2100 (Termonia 2021)

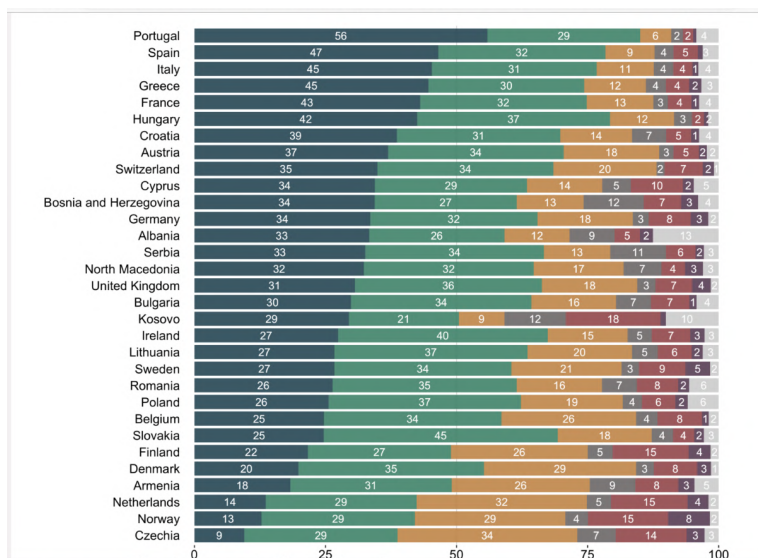

1.1.3. Attitudes t.a.v. klimaatverandering

De Copernicus Klimaatdienst van de EU berichtte dat in 2023 de warmste zomermaanden ooit werden geobserveerd.⁶ Recordbrekende temperaturen, hittegolven en bosbranden, een ongeziene opwarming van het oceaanwater, het smelten van de ijskappen en hevige overstromingen maken dat alle indicatoren op rood staan. Meerdere studies geven aan dat er wereldwijd bezorgdheid is over de klimaatverandering. Het Yale Climate Communication Program voerde recent met Facebook-enquêtes een studie uit naar de attitudes *alarmed*, *concerned*, *cautious*, *disengaged*, *doubtful* en *dismissive*, geconcipeerd als verschillende doelgroepen van klimaatcommunicatie. Voor de Europese landen werd de in Figuur 6 weergegeven distributie gevonden.

Figuur 6. De zes doelgroepen van klimaatcommunicatie in Europa⁷ (Leiserowitz e.a. 2023)

Wat opvalt, is dat een hoger percentage 'gealarmeerden' en 'bezorgden' in het algemeen⁸ correleert met een uitgebreide ervaring van klimaatrampen, zoals in Portugal (85%), Spanje (79%), Italië (76%) en Griekenland (75%). Bij het tiental landen met relatief lagere percentages 'gealarmeerden' en 'bezorgden' vinden we de Scandinavische landen en België (59%) en Nederland (43%). Als

⁶ <https://www.copernicus.eu/nl/diensten/klimaatverandering>

⁷ De kleurenlegende van deze figuur is: donkergroen: *alarmed*; lichtgroen: *concerned*; oranje: *cautious*; grijs: *disengaged*; lichtbruin: *doubtful*; donkerbruin: *dismissive*.

⁸ De rangschikking in Figuur 6 gebeurde in termen van de groep 'gealarmeerden', wat het beeld simplificeert omdat er geen rekening werd gehouden met de groep 'bezorgden'.

we deze bevindingen naast de vaak geciteerde Climate Change Performance Index⁹ leggen, zien we dat de graad van bezorgdheid bij de bevolking niet direct correleert met krachtdadige klimaatactie, die sterk door de nationale politiek wordt bepaald. De Index laat de top drie open en plaatst dan Denemarken en Zweden op respectievelijk 4 en 5. Portugal komt op plaats 14, Spanje en Griekenland op 23 en 24, Italië op 29. Nederland komt op plaats 13, terwijl België op plaats 39 belandt. In 4.3 gaan we dieper in op enquêtes over attitudes van Belgen en Vlamingen tegenover klimaatverandering.

1.2. Klimaatactie

In deze paragraaf bekijken we het klimaatbeleid van de VN (1.2.1), de EU (1.2.2), en België en Vlaanderen (1.2.3).

1.2.1. De Verenigde Naties

Al een halve eeuw werkt de VN aan haar internationaal klimaatbeleid. De Top van de Aarde in Rio in 1992 was het startsein voor jaarlijkse sessies van de betrokken partijen, de zogenaamde Conferences of the Parties (COPs). Op COP 21 namen 193 leden het akkoord van Parijs¹⁰ aan, met als doelstelling de opwarming onder de 2° C te houden, en bij voorkeur onder de 1,5 °C. Naast de reductie van uitstoot ('mitigation' of 'beperking') beoogt het akkoord de opbouw van weerbaarheid tegen klimaatverandering ('adaptation' of 'aanpassing'). De VN benadrukt het belang van vormen van *synergie*¹¹ tussen dringende klimaatactie en duurzame ontwikkelingsdoelen, zoals de bescherming van ecosystemen op het land en in het water die broeikasgassen opslaan, de duurzame ontwikkeling van steden, infrastructuur en industrie, en de globale bevordering van gezondheid en sociale rechtvaardigheid. Aan de lidstaten werd gevraagd hun nationale bijdragen te bepalen in *niet-bindende* klimaatactieplannen.

De Europese Unie keurde in 2020 een uitvoerig plan goed voor een klimaatneutraal Europa in 2050, de zogenaamde European Green Deal. In 2020 verbond China als recent geïndustrialiseerde natie zich ertoe om tegen 2060 koolstofneutraal te zijn, met eerst nog een piek van emissies tegen 2030.¹² In 2021 verbond de VS zich tot net-zero emissies tegen 2050.¹³ De gecombineerde plannen – het gaat nog niet om uitgevoerde acties – werden door de VN¹⁴ in 2022 beoordeeld als “insufficient to limit global temperature rise to 1.5 degrees Celsius” en “put[ting] the world on

⁹ <https://newclimate.org/resources/publications/the-climate-change-performance-index-2023>

¹⁰ https://unfccc.int/sites/default/files/english_pari_agreement.pdf

¹¹ <https://sdgs.un.org/topics/climate-action-synergies>

¹² <https://www.carbonbrief.org/daily-brief/china-aims-for-carbon-neutrality-by-2060/>

¹³ <https://www.carbonbrief.org/media-reaction-what-joe-bidens-landmark-climate-bill-means-for-climate-change/>

¹⁴ <https://unfccc.int/news/climate-plans-remain-insufficient-more-ambitious-action-needed-now>

track for around 2.5 degrees Celsius of warming by the end of the century.” De VN lanceerde daarom een urgente oproep voor meer ambitieuze verbintenissen.

1.2.2. De Europese Unie

Met de European Green Deal voert de Europese Commissie van voorzitter Ursula von der Leyen een meer omvattend en ambitieus klimaatbeleid dan haar voorgangers. Geconcipieerd als een duurzame-groeistrategie beoogt de Green Deal de creatie van nieuwe economische en sociale opportuniteiten door een 'derde industriële omwenteling' naar schonere energie en een groenere levensstijl om onze planeet te beschermen.¹⁵ Indien de klimaatverandering niet daadkrachtig aangepakt wordt, zo benadrukt de Commissie, zullen de kosten veel hoger oplopen (in de zin van zuiver verlies) dan wanneer de publieke en private sectoren investeren in klimaatactie.¹⁶ De Green Deal omvat een groot pakket voorstellen die geleidelijk worden omgezet in *bindende verordeningen*.

De primaire hoeksteen is de Klimaatwet,¹⁷ die wettelijk bindende doelen vastlegt om net-zero emissies te bereiken tegen 2050. De emissies namen exponentieel toe door de industrialisatie en de veranderingen in landgebruik die de westerse wereld een grote welvaart bezorgd hebben. Ze radicaal terugdringen in alle sectoren van het socio-economische leven vereist transitie van een ongeziene orde op economisch, financieel, technologisch, sociaal en ecologisch vlak. Die transitie moeten bovendien, na decennia van te zwakke actie, op korte termijn worden doorgevoerd. In 2023 verhoogde de EU, in een reactie op de urgente VN-oproep tot meer klimaatambitie, het reductiedoel tot 55% (“Fit-for-55”)¹⁸ tegen 2030. Om dit doel op een sociaal rechtvaardige wijze te verwezenlijken neemt de EU twee maatregelen: de Effort Sharing Regulation (ESR), die de respectieve nationale bijdragen bepaalt in termen van de rijkdom van de lidstaten, en het Just Transition Fund, dat steun biedt aan armere regio's die een grotere negatieve impact ondervinden van de transitie.

Een andere hoeksteen van het klimaatbeleid is de druk bediscussieerde Natuurherstelwet die het Europees Parlement in juli 2023 na vele aanpassingen nipt

---

¹⁵ https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/delivering-european-green-deal_en#leading-the-third-industrial-revolution

¹⁶ De Stern Review (2006) stelde dat, in het geval van niet-actie, “the overall costs and risks of climate change will be equivalent to losing at least 5% of global GDP each year, now and forever. If a wider range of risks and impacts is taken into account, the estimates of damage could rise to 20% of GDP or more. In contrast, the costs of action – reducing greenhouse gas emissions to avoid the worst impacts of climate change – can be limited to around 1% of global GDP each year.” (zoals geciteerd door Wittoeck 2022).

¹⁷ https://climate.ec.europa.eu/eu-action/european-climate-law_en

¹⁸ <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/green-deal/fit-for-55-the-eu-plan-for-a-green-transition/>

heeft goedgekeurd.¹⁹ De Natuurherstelwet moet nu nog door een meerderheid van de lidstaten worden goedgekeurd. Een typische controverse die de complexiteit van de maatregelen illustreert, betreft veengebied. Gedraineerde veenlanden vertegenwoordigen slechts 3% van de landbouwgrond, maar zijn verantwoordelijk voor 7% van alle emissies in de EU, terwijl bijvoorbeeld de hele Europese luchtvaart maar 3% vertegenwoordigt.²⁰ De Commissie stelt voor een groot deel van de Europese veenlanden te hernatten, maar dit ligt gevoelig bij de landbouwsector, die landverlies vreest. Zoals in het geval van de Klimaatwet gelden de voorgestelde doelstellingen voor heel Europa, maar kunnen dichtbevolkte staten de lat lager leggen. Ook wordt in compensaties voorzien.

In de Klimaatwet wordt de emissiereductie voor de energie en energie-intensieve industrie aangepakt op Europees niveau met het Emissions Trading System (ETS), een 'cap-and-trade' systeem dat het recht om broeikasgassen uit te stoten per gebied beperkt, maar dat ook het verhandelen (verkopen of kopen) van emissierechten toestaat. Het emissieplafond wordt geleidelijk verlaagd, waarbij zowel maatregelen van internationale organisaties, zoals de International Civil Aviation Organization, als nationale en regionale instanties van belang zijn. Sinds de invoering van het ETS in 2005 zijn in deze sectoren (die 40% van het totaal uitmaken) de emissies in de EU in 2022 gedaald met 41%, of 28% van alle emissies. Dit lag al dicht bij het oorspronkelijke doel van -43%, dat verhoogd werd tot -62% tegen 2030 in het kader van Fit-for-55.²¹ De resultaten van het ETS-systeem en zijn voorbeeldfunctie op wereldvlak worden in wetenschappelijke studies positief ingeschat.²² Voor de decarbonisatie van transport, huisvesting, landgebruik, niet-ETS-industrie en afvalverwerking wordt aan de lidstaten gevraagd hun eigen beleid te ontwikkelen. Fit-for-55 heeft ook voor deze sectoren de reductienorm opgedreven. De lidstaten moeten hun nationale energie- en klimaatplannen (NEKPs) regelmatig ter evaluatie voorleggen aan de Europese Commissie.

1.2.3. België en Vlaanderen

België rapporteert als lidstaat aan de Europese Commissie, maar het geïntegreerde NEKP is het resultaat van onderhandelingen tussen het federale en het regionale niveau (Vlaanderen, Brussel en Wallonië). De gewesten staan in voor decarbonisatie van de niet-ETS-sectoren, evenals voor hernieuwbare energie en energie-efficiëntie. De Federale Regering is verantwoordelijk voor energieveiligheid, hernieuwbare energie in territoriale wateren, productbeleidslijnen en fiscaliteit. Het regeerakkoord van de Vlaamse Regering-Jambon van 30 september 2019,²³ dat

¹⁹ <https://www.europarl.europa.eu/news/nl/press-room/20230707IPR02433/natuurherstelwet-ep-leden-stellen-standpunt-vast>

²⁰ <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2023/06/13/wat-staat-er-in-de-natuurherstelwet/>

²¹ <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/fit-for-55-eu-emissions-trading-system/>

²² https://www.standaard.be/cnt/dmf20230926_96486942

²³ Bv. Guo e.a. (2020). Zie ook <https://www.vlaanderen.be/publicaties/regeerakkoord-van-de-vlaamse-regering-2019-2024>

voorafging aan de Green Deal, stelt: “We schrijven ons in binnen de Europese klimaatambitie.” (p. 1) Er werd een verbintenis aangegaan tot een emissiereductie met 40% in 2030 in vergelijking met 2015, en met 80% in 2050. Het regeerakkoord van de Federale Regering-De Croo²⁴ van 30 september 2020 engageert zich nog sterker voor de Europese klimaatdoelstellingen: “In de Green Deal en haar voorstel tot klimaatwet pleit de Europese Commissie voor het verminderen van de broeikasgasuitstoot met minstens 55% tegen 2030 [...]. De federale regering steunt die Europese ambities resoluut. Zij stelt zichzelf tot doel om de uitstoot van de broeikasgassen tegen 2030 met 55% te verminderen en zij neemt met het oog daarop de maatregelen waarvoor zij bevoegd is.” (p. 56) Omdat dit een KVAB-*Standpunt* is focussen we op de bijdrage van de Vlaamse Regering en haar interactie met de Federale Regering en de andere regio's.

De NEKPs voor 2021-2030 werden eerst vóór de Green Deal ingediend bij de Europese Commissie, die toen het Belgische NEKP als volgt evalueerde.²⁵ De voorgestelde *emissiereductie* werd positief geëvalueerd omdat de toen vereiste -35% reductie gehaald werd door de samengevoegde bijdragen van de gewesten: Wallonië -36,8%, Brussels Hoofdstedelijk Gewest -39,4% en Vlaanderen -32,6%. De Commissie oordeelde echter dat de genomen beleidsmaatregelen een tekort vertoonden van 23 percentagepunten. Voor *hernieuwbare energie* bleef de voorgestelde 17,5% onder het verwachte aandeel van 25%. Voor *energie-efficiëntie* werd de Belgische bijdrage als “of low ambition” bestempeld.

Eind juni 2023 werden updates van het NEKP 2021-2030 ingewacht door de Europese Commissie, met plannen en beleidsmaatregelen voor Fit-for-55. Volgens de Effort Sharing Regulation wordt van België – in overeenstemming met het bruto binnenlands product per capita – geëist dat het reductiedoel verhoogd wordt van 35% naar 47%, de negende hoogste bijdrage van Europa.²⁶ De bevoegde minister in de Vlaamse Regering, Zuhair Demir, verwerpt deze berekening, omdat ze te weinig van landen als Roemenië en Bulgarije en te veel van België zou eisen.²⁷ De update van het Vlaamse EKP (VEKP)²⁸ beperkt zich tot de “Vlaamse ESR reductiedoelstelling van -40%” (p. 25), de facto 37,6%²⁹, het engagement van

²⁴ https://www.belgium.be/sites/default/files/Regeerakkoord_2020.pdf

²⁵ https://energy.ec.europa.eu/system/files/2021-01/staff_working_document_assessment_necp_belgium_en_0.pdf

²⁶ https://climate.ec.europa.eu/eu-action/effort-sharing-member-states-emission-targets/effort-sharing-2021-2030-targets-and-flexibilities_en

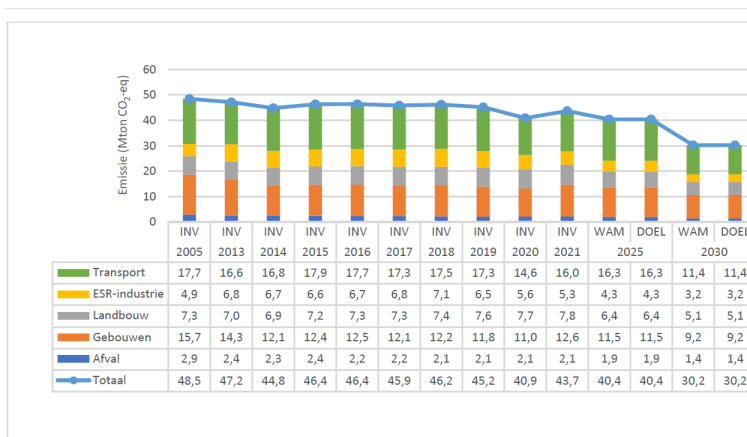
²⁷ <https://www.brusselstimes.com/192523/zuhair-demir-wants-europe-to-lower-belgiums-co2-target>

²⁸ <https://www.vlaanderen.be/publicaties/ontwerp-vlaams-energie-en-klimaatplan-2021-2030>

²⁹ “Dit verschil tussen beide cijfers [37,6% volgens de Europese berekening, 40% volgens het VEKP] kan verklaard worden door de manier waarop de aanpassingen aan het toepassingsgebied van het EU-ETS (bij de overgang van de periode 2008-2012 naar de periode 2013-2020) werden doorgerekend door de Europese Commissie bij het bepalen van het ESR-traject voor de periode 2013-2020.” (VEKP, p. 25).

het Vlaamse regeerakkoord van 2019 dat vastgelegd werd vóór de VN en de EU opriepen tot krachtiger actie. Opmerkelijk is dat hierbij systematisch het concept van de Europese ESR ("verordening inzake de verdeling van de inspanningen") vervangen wordt door de term "Vlaamse ESR", hoewel er hier noch van een bindende verordening noch van een principiële berekening van bijdragen sprake is. In de onderhandelingen tussen de gewesten houden het Brussels Gewest en Wallonië zich wél aan de vereiste -47%, maar door de Vlaamse weigering landt het federale doel op -42%, wat kan uitmonden in een boete van 1 miljard voor België. In haar reactie stelt Minister Demir de Europese verordeningen voor als een kwestie van interne spanningen in de Belgische politiek "... [W]e gaan inderdaad het Ecolo-programma niet uitvoeren. Als er een factuur volgt, is dat omdat federaal dom meegaat in onhaalbare doelstellingen."³⁰ Zij noemt het "ongezien" dat "de andere regeringen het mes op de keel zetten van de Vlaamse democratie".³¹ Op 22 november 2023 werd besloten dat België toch het NKEP zou indienen, mét het tekort.³² Deze belangrijke discussie kreeg in de media verrassend weinig aandacht en leidde nauwelijks tot een publiek of politiek debat.³³ Dit is slechts één manifestatie van een opmerkelijke terughoudendheid in de communicatie over het NEKP, dat bestaat uit de gemeenschappelijke teksten van de drie gewesten en de

Figuur 7. Werkelijke (2005-2021) en geraamde niet-ETS-emissies (2023-2030) in Vlaanderen (VEKP, p. 28)

Figuur 2-3. ESR-broeikasgasemissies in Vlaanderen 2005-2030 (Mton CO₂-eq)

³⁰ <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2023/06/27/nationaal-klimaatplan-impasse-wie-betaalt-de-rekening/>

³¹ https://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20230626_96953245

³² https://www.standaard.be/cnt/dmf20231123_92571380

³³ In deze context kan worden opgemerkt dat het Vlaams Parlement, als het publieke forum waarop meningen worden uitgewisseld, geen platform heeft opgezet om de bevolking te laten deelnemen aan dit debat. Dat hebben het Brussels Parlement en het Parlement van de Duitse Gemeenschap wel gedaan.

federale overheid. Dit houdt de sensibilisering van de burgers voor deze materie tegen. We komen later op dit punt terug.

Eerst bespreken we enkele lijnen en beleidsvoorstellen van het Vlaamse EKP. Omdat de totale uitstoot in de niet-ETS-sectoren slechts met 10% daalde in de periode 2005-2021 (Figuur 7), wordt het als een enorme uitdaging omschreven om in de resterende acht jaar de totale reductie van -37,6% te realiseren. In het kader van Fit-for-55 had de Europese Commissie aan de lidstaten gevraagd hun klimaatmaatregelen op te schroeven *with added measures* (WAM). Figuur 7 is een gecombineerde voorstelling van de werkelijke emissies van 2005 tot 2021 en de geraamde WAM-emissies voor 2023 tot 2030, die gelijk zijn aan de doelen.

De Bond Beter Leefmilieu formuleerde de volgende kritiek³⁴ op de totale reductiedoelstelling en op de doelen in de twee grootste sectoren: transport en gebouwen. (Zie Appendix 1 voor de percentages waarmee de emissies daalden of stegen tussen 2005 en 2021 en waarmee ze moeten dalen tegen 2030.)

“Vlaanderen houdt vast aan haar veel te lage doelstelling om slechts 40% minder broeikasgassen uit te stoten tegen 2030. De lat ligt nog ver onder de eerlijke bijdrage die Europees afgesproken werd. [...] [H]et ontbreekt aan voldoende nieuwe en ambitieuze doelstellingen en sterke maatregelen om zelfs maar die 40% waar te maken.

Zeker op vlak van **mobiliteit** gaapt er een kloof tussen de doelstelling en de verwachte resultaten. [...] [D]e Vlaamse regering [wil] niet extra investeren in openbaar vervoer [...] Daarnaast komt er geen extra beleid [...] om de voertuigkilometers af te bouwen en de vloot te elektrificeren. [...]

Bij **gebouwen** blijft het steunbeleid te weinig gericht op huishoudens die het echt nodig hebben. [...] [O]ok onze renovatieplicht weegt in de praktijk veel te licht. Kortom: een ambitieus én sociaal beleid ontbreekt nog steeds.”

De prognose van een sterke emissiedaling voor *mobiliteit* overtuigt inderdaad niet echt omdat na de covidperiode het aantal voertuigkilometers weer de hoogte in schiet. In 2022 werd een record van 10 miljard liter fossiele brandstof getankt.³⁵ Zoals de Vlaamse Milieumaatschappij³⁶ observeert, neutraliseert dit het effect van lage emissiezones en strengere emissieregels. Het VEKP stelt dat de voertuigkilometers moeten verminderen door een *modal shift* in interactie met het verduurzamen van het ruimtelijk woon- en werkbeleid. Wat ontbreekt, is een communicatieve strategie om zo’n radicale mentaliteitsverandering, onderbouwd door specifieke *incentives* en opportuniteiten, bij het brede publiek ingang te doen vinden.

³⁴ <https://bbvl.be/artikel/vlaams-energie-en-klimaatplan-gaat-te-ver-onder-de-lat>

³⁵ https://www.standaard.be/cnt/dmf20230712_92929200

³⁶ <https://www.vmm.be/klimaat/broeikasgasemissies-per-sector>

Voor de tweede grootste emissiesector, *gebouwen*, werd wel reeds een reductie gerealiseerd, een gevolg van isolatie en hernieuwbare energie. Daarom is het verwonderlijk dat de doelstellingen voor 2023 relatief minder ambitieus zijn dan die voor mobiliteit (zie Appendix 1). Het KVAB-Standpunt van Salet, Spiekman, Roels, Coppens & Van Vaerenbergh (2022: 69-70) benadrukt dat de paden naar klimaatneutraliteit voor woongebouwen en mobiliteit onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn: "Het is de dringende taak van de Vlaamse overheid een goed onderbouwde langetermijnvisie uit te werken en die ook helder te communiceren." Een voorbeeld hiervan in het VEKP (p. 66) is de beslissing om heldere en gepersonaliseerde informatie over huisrenovatie aan de burger aan te bieden die niet verspreid is over vele loketten, maar geconcentreerd wordt in één loket (one-stop-shop) in lokale Energiehuizen, zoals geadviseerd door Salet e.a. (2022: 69-70). Voor een algemene langetermijnvisie is er nog veel groeiruimte in het VEKP.

1.3. Algemene vraagstelling van dit standpunt

Hoe verhouden we ons in België en Vlaanderen tot de existentiële bedreiging van de klimaatverandering? We laten hierover in deze paragraaf klimaatwetenschapper Valerie Trouet aan het woord. Zij is wetenschappelijk directeur van het Belgische klimaatcentrum dat in 2022 in Ukkel werd opgericht (zie 4.4). Trouet benadrukt dat we een totale planetaire catastrofe wel degelijk nog kunnen afwenden: "[H]et verschil tussen 1,5 en 5 graden opwarming is immens en daar hebben we nog ongelooflijk veel vat op."³⁷ Ze voegt daar deze bedenking aan toe: "Stel dat we alleen maar konden toekijken en ondergaan, dan zou het pas echt angstaanjagend zijn."³⁸ Er moet dus ernstig werk gemaakt worden van emissiereductie, hernieuwbare energie en groene technologie, natuurlijke CO₂-captatie én gedragsverandering.³⁹ Over verandering van levensstijl zegt Trouet: "Ja, je luxeleventje met drie Ryanair-vluchten en één skivakantie per jaar is onhoudbaar,"⁴⁰ maar ook: "We kunnen nog zoveel doen zonder onze levenskwaliteit aan te tasten."⁴¹ Daarbij is het belangrijk de winst aan welbevinden en gezondheid door de groene transitie tastbaar te maken en "te tonen dat het niet enkel gaat over zaken die geld kosten of niet meer mogen".⁴²

³⁷ <https://www.grootoudersvoorhetklimaat.be/wat-bomen-ons-vertellen-valerie-trouet/>

³⁸ https://issuu.com/smartmediabelgium/docs/fokusergieenvironment_dec2022/s/17622023

³⁹ <https://www.vrt.be/vrtmax/a-z/de-inzichten/5/de-inzichten-van-s5a5-de-inzichten-van-valerie-trouet/>

⁴⁰ <https://www.grootoudersvoorhetklimaat.be/wat-bomen-ons-vertellen-valerie-trouet/>

⁴¹ <https://www.knack.be/nieuws/milieu/klimaat/klimaatoptimisten/valerie-trouet-directeur-klimaatcentrum-we-kunnen-nog-zoveel-doen-zonder-onze-levenskwaliteit-aan-te-tasten/>

⁴² <https://www.bruzz.be/milieu/valerie-trouet-leidt-het-nieuwe-klimaatcentrum-we-moeten-veel-minder-verharden-2023-03-17>

In dit inleidende hoofdstuk hebben we al gezinspeeld op een gebrek aan verbinding tussen burgers en beleid. Burgers lijken vaak geen link te leggen tussen hun bezorgdheid over de klimaatverandering en de klimaatacties die op vele beleidsniveaus gepland en ondernomen worden. Trouet zegt hierover het volgende:

“Er is een groot verschil tussen de bezorgdheid over het klimaat bij de burgers en de goodwill bij de gemeenschappen enerzijds en de maatregelen die de overheid treft om hieraan tegemoet te komen anderzijds. Wat de overheid doet tegen de klimaatopwarming ligt niet op het niveau van de aspiraties van de bevolking. Daar wil ik graag iets aan doen, die kloof verkleinen tussen wat burgers aanbelangt en de reflectie ervan bij het politieke beleid.”⁴³

“Ik vind het ... verbazend dat niet meer politieke partijen van het klimaat een prioriteit maken.”⁴⁴

Het zesde IPCC-evaluatierapport (2023) identificeert in de *Summary for Policy-makers* deze obstakels voor effectieve klimaatactie: “lack of private sector and citizen engagement, insufficient mobilization of finance (including for research), low climate literacy, lack of political commitment, limited research and/or slow and low uptake of adaptation science, and low sense of urgency” (p. 30). Een verbindende factor in al deze obstakels is dat er ondanks alles wat er gezegd en geschreven wordt over het klimaat, *communicatiedeficits* en *disconnects* bestaan op cruciale vlakken tussen de betrokken partijen: wetenschap, beleid, burgers, media en *stakeholders*. Het is op die *communicatieve dimensies* en hun *talige realisaties* dat dit Standpunt zich concentreert.

Volgens een recente studie van het Internationaal Monetair Fonds (Dabla-Norris e.a. 2023) vinden mensen de zorgen die ze over het klimaat hebben onvoldoende terug in het beleid. In vele landen weet een groot deel van de burgers weinig of niets over het (inter)nationale klimaatbeleid en over verbintenissen tot emissiereductie. Dit wijst op een *communicatieprobleem*. Het rapport beveelt aan dat regeringen, om de steun van de burgers te krijgen, helder en transparant communiceren over hun klimaatbeleid: de kosten, de bescherming van economisch kwetsbare groepen, reeds behaalde resultaten en positieve *spillovers*.

Het ruime socio-politieke kader voor klimaatbeleid in Vlaanderen en België wordt gevormd door de Europese Green Deal. In Vlaanderen wordt er in politieke debatten en in de media echter relatief weinig gecommuniceerd over de *basiscontouren* en de *innerlijke samenhang* van het Europese klimaatbeleid, over de door het transnationale ETS-systeem geboekte resultaten en de verantwoordelijkheid van

---

⁴³ <https://www.fokus-online.be/interview/valerie-trouet-belgie-heeft-klimaatwetenschappers-van-wereldniveau/>

⁴⁴ <https://www.bruzz.be/milieu/valerie-trouet-leidt-het-nieuwe-klimaatcentrum-we-moeten-veel-minder-verharden-2023-03-17>

de lidstaten om een beleid uit te werken voor de sectoren transport, gebouwen, landbouw, lokale industrie en afvalverwerking. Er wordt niet gecommuniceerd over een omvattend actieplan van emissiereductie, technologische innovatie, verduurzaming en gedragswijziging waarvoor burgers en beleid op alle betrokken niveaus samen verantwoordelijkheid nemen. Veeleer wordt in een groot deel van het Vlaamse politieke discours afgegeven op de zogenaamde 'Europese regelgeverij' – vooral in de sectoren landbouw en industrie die erdoor gehypothekeerd zouden worden. Over klimaatbeleid worden vaak electoraal gemotiveerde en polariserende uitspraken gedaan (zie 4.1 en 4.2). De Vlaamse burgers lijken niet spontaan naar politici te kijken als actoren met een grote impact op het klimaat. Ze voelen zich niet uitgenodigd om mee vorm te geven aan de transitie naar een klimaatneutrale samenleving, via processen van deliberatieve democratie (Willis 2022) en met eigen *grassroots*-initiatieven. Activisten en promotoren van burgerinitiatieven gaan er vaak vanuit dat zij de enigen zijn die 'iets doen'. Dit leidt tot de dikwijls gehoorde maar niet terechte verzuchting dat er 'weinig tot niets'⁴⁵ gedaan wordt. In de volgende hoofdstukken focussen we op deze en aanverwante problematieken, meer specifiek vanuit een communicatief en talig perspectief.

Samenvatting

De ongeziene en nog steeds toenemende concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer veroorzaakt een klimaatopwarming met weersextremen waar geen enkel deel van de planeet aan ontsnapt. Mensen zijn er zich globaal sterk van bewust, ze zijn bezorgd en in theorie bereid tot actie. Bewoners van Vlaanderen leven in een socio-politieke context waarin de Europese Green Deal een positief motiverend kader kan scheppen voor een effectief regionaal beleid en voor burgeractie. Het zal daarbij cruciaal zijn kennis- en communicatiekloven tussen overheid en burgers te dichten en constructieve communicatie over klimaatactie mogelijk te maken, zodat wetenschappers, overheidsdiensten, media en alle stakeholders hun verantwoordelijkheid kunnen opnemen. Dit is enkel mogelijk door een deskundig en verbindend beleid op alle niveaus en door solidariteit en verantwoordelijkheidszin bij de burgers.

⁴⁵ Thewissen (2023: slide 21).

Hoofdstuk 2. Waarom is er nood aan aandacht voor klimaatcommunicatie? Vaststellingen in de literatuur

2.1. Het belang en de complexiteit van communicatie

Het is enkel door effectieve communicatieve processen dat samenlevingen gesensibiliseerd worden voor belangrijke problemen zoals de klimaatverandering en hoe die aangepakt kunnen worden. Communicatie is in een democratische samenleving de enige manier om de betrokken partijen in om het even welke zaak mee te krijgen in het verhaal, om hen te overtuigen en tot vrijwillige samenwerking te bewegen. Aandacht voor klimaatcommunicatie is dan ook broodnodig.

Traditioneel werd over communicatie gedacht als het overbrengen van een gesymboliseerde boodschap door een zender naar een ontvanger, via een specifiek kanaal. Dit eenvoudige model kan de complexiteit en het meer-richtingsverkeer van klimaatcommunicatie niet vatten. In de huidige samenleving zijn er vele en zeer diverse zenders, die uiteenlopende en soms tegenstrijdige klimaatboodschappen overbrengen via een complex netwerk van kanalen. De ontvangers bestaan uit subgroepen met eigen overtuigingen, attitudes en waardeoordelen die hun interpretatie van de boodschap beïnvloeden. Klimaatcommunicatie situeert zich dus in een uiterst complex en dynamisch systeem van individuen, organisaties en instellingen die kennis en attitudes over klimaatverandering en klimaatactie opbouwen.⁴⁶ We bespreken hieronder kort de voornaamste participanten in dit netwerk.

De primaire zenders over klimaatverandering en mogelijke klimaatmaatregelen zijn de wetenschappers. De door hen verworven kennis moet een hele weg afleggen om bij de burger te geraken via allerlei kanalen en intermediaire instanties, zoals pers, politiek, opiniemakers en onderwijs (Fløttum & Schäfer 2022: 53). Die zijn zelf van wetenschapscommunicatie afhankelijk (zie 6.1).

Voor communicatie over een specifiek klimaatbeleid zijn de overheden op alle betrokken niveaus de primaire zenders. Zij richten zich tot de burgers die hen als hun vertegenwoordigers verkozen hebben – tenminste in een democratisch systeem. Naast 'de gewone burgers' vormen de stakeholders van industrie, landbouw en financiën specifieke doelgroepen. De burgers zijn geen monolithisch publiek, maar een veelheid aan doelgroepen die volgens verschillende parameters onderscheiden kunnen worden, zoals politieke overtuigingen, socio-culturele identiteiten, economische belangen en attitudes tegenover klimaatverandering (zie bv. de zes doelgroepen in Figuur 6 in hoofdstuk 1). In het klimaatdebat zijn de burgers alleszins ook (potentiële primaire zenders die via hun electorale keuzes, het uitoefenen van druk en het instigeren van debat wegen op beleidsbeslissingen en die recht hebben op gedegen klimaatonderzoek.

⁴⁶ <https://climatecommunication.yale.edu/about/what-is-climate-change-communication/>

Niet alle communicatielijnen binnen dit netwerk gaan in twee richtingen. Zo is de relatie tussen wetenschappers en beleidsmensen enerzijds en de burgers anderzijds zelden dialogisch. Fløttum & Schäfer (2022: 52) stellen dan ook dat deze relatie meer dialogisch moet worden: "Scientists and authorities should engage in dialogical communication in which citizens can participate and have a voice. In such formats, researchers and authorities should also listen to citizens, and acquaint themselves with citizens' viewpoints, needs, demands and (maybe seemingly irrational) fears." De communicatie tussen beleid en burgers is in se uiterst complex door de vele niveaus die erbij betrokken zijn (VN, Europees, nationaal, regionaal, lokaal). Idealiter zou de informatiestroom tussen deze niveaus erop gericht moeten zijn om aan de burger duidelijk te maken hoe de grote contouren van het Europees beleid, de nationale en regionale implementatie ervan en de lokale initiatieven elkaar complementeren en versterken. De communicatielijnen worden echter niet op alle niveaus even sterk ingevuld. Bovendien speelt volgens Berthelsen (2023) de volgende politieke spanning een rol: "When national governments are tasked with implementing new EU legislation, their politicians face a dilemma: Do they present it as their own initiative, or as a mandate imposed by Brussels?"

In de communicatieve relaties op elk niveau moeten keuzes gemaakt worden, niet enkel over wat maar ook over hoe te communiceren. Een van de meest impactvolle keuzes is de framing (zie 3.1 en 6.3.3). Zo beargumenteert Berthelsen (2023) dat de EU haar klimaatbeleid te sterk frameert als opgelegde mandaten, terwijl de lidstaten ze zouden moeten zien als kaders en incentives om groene oplossingen te vinden die op de eigen situatie toegesneden zijn.

Het is ook belangrijk de relatie te onderkennen tussen het doel en de participanten van de communicatie enerzijds en talige keuzes anderzijds. Het is evident dat verschillende doelen, zoals informatie verstrekken of oproepen tot actie, andere talige keuzes vragen. Ook de kennis en attitudes van de participanten moeten in acht worden genomen. Zo moet de graad van techniciteit worden aangepast aan de voorkennis van het doelpubliek. Anderzijds spelen politieke partijen om electorale redenen vaak in op het profiel van hun kiesgroepen om ideologisch gekleurde boodschappen over te brengen. Het gaat daarbij niet enkel om connotatief gekleurde woorden, maar ook om connotaties die deze woorden in specifieke discourtstypes hebben verworven. We denken bijvoorbeeld aan prima facie neutrale woorden zoals ecorealisme, klimaatpragmatisme enz., die in Vlaanderen met specifieke politieke partijen worden geassocieerd. Deze voorbeelden maken duidelijk dat zowel de communicatiewetenschappen als de taalkunde een belangrijke rol te spelen hebben in de studie van klimaatcommunicatie. In hoofdstuk 3 gaan we dieper in op analytische kaders uit deze twee disciplines die meer licht kunnen werpen op klimaatcommunicatie.

2.2. Een wildgroei aan nieuwe woorden: onschuldig of toch niet?

De klimaatkwestie heeft een hele reeks nieuwe samenstellingen met het woord klimaat- opgeleverd. We onderscheiden de volgende categorieën op basis van de referentie:

Natuurfenomenen: *klimaatverhitting, klimaatopwarming, klimaatimpact, klimaatverandering, klimaatontwrichting* enz.

Sociale gevolgen: *klimaatarmoede, klimaatapartheid, klimaatvluchtelingen, klimaatmigratie* enz.

Acties: *klimaatplannen, klimaatdoelstellingen, klimaatbeleid, klimaatop, klimaatadaptatie, klimaatfinanciering, klimaatmarsen, klimaatbeweging, klimaatspijblaar, klimaatklever* enz.

Reacties: *klimaatontkenning, klimaatsceptici, klimaatdroom, klimaatnachtmerrie, klimaatoorlog, klimaatverwarring, klimaatchaos, klimaatramp, klimaatgekte, klimaathysterie* enz.

Sommige woorden verwijzen naar 'feiten' over de wereld, andere drukken een attitude van de spreker uit. Het eerste type lijkt neutraal, vrij van enige connotatieve betekenis. Maar als we de voorbeelden in de categorie 'natuurfenomeen' van dichterbij bekijken, blijkt dat ook de keuze van die woorden wel degelijk attitudes uitdrukt en genereert. Nemen we als voorbeeld wat op het eerste gezicht de meest neutrale term lijkt: *klimaatverandering*.

Boussemaere (2015) toont aan dat er in de Vlaamse pers een duidelijke evolutie heeft plaatsgevonden wat het gebruik van termen betreft. Terwijl een tiental jaren voordien de term opwarming van de aarde de meest gehanteerde term was, werd die rond 2009/2010 stilaan vervangen door *klimaatverandering*, nu de meest gangbare term. Vooreerst is er natuurlijk een verschil in referentiële betekenis, maar er is meer aan de hand. Studies in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk hebben uitgewezen dat mensen anders reageren op de gangbare term. Vooreerst is er natuurlijk een verschil in referentiële betekenis, maar er is meer aan de hand. Studies in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk hebben uitgewezen dat mensen anders reageren op de termen. 'Opwarming van de aarde' roept volgens de studies catastrofale beelden op, terwijl 'klimaatverandering' voor de informanten minder emotioneel geladen blijkt te zijn.⁴⁷

---

⁴⁷ Een studie aan de universiteit van Yale toonde aan dat mensen meer geraakt werden door de term 'opwarming van de aarde' dan door het woord 'klimaatverandering' en dus meer bereid waren tot actie. Informanten schreven dat 'opwarming van de aarde' beelden oproept van smeltend ijs, extreem weer en catastrofes (Boussemaere 2015: 207). Boussemaere zelf opteert voor de term 'klimaatopwarming' (Boussemaere 2015: Noot vooraf).

Een ander voorbeeld dat aantoont dat taalkeuzes zelden neutraal zijn, is het woord *klimaatseptici* uit de categorie 'reacties'. Een groep mensen beschouwt zichzelf niet als klimaatontkenner maar als sceptisch ten opzichte van tenminste een aantal beweringen van wetenschappers. De term lijkt een op zich gerechtvaardigde houding van twijfel uit te drukken. Niets is minder waar.⁴⁸ Van Ypersele (2018) gebruikt daarom de term *klimaatverwarringzaaiers*, uiteraard ook een evaluatief woord.

2.3. Het klimaatdiscours

Woorden worden gebruikt in bepaalde contexten die de betekenis van deze woorden bepalen. We moeten bij de analyse dan ook verder gaan dan het woordgebruik en kijken naar het hele discours. Wat gecommuniceerd wordt naar de burger is geen woordenlijst maar een 'verhaal'. Dat verhaal kan zowel pessimistisch als optimistisch zijn. We kunnen een verhaal over een *klimaatnachtmerrie* brengen of over een *klimaatdroom*.⁴⁹ Een ander verhaal wordt gevormd door de talrijke klimaatontkennende en klimaatseptische boodschappen die op grote schaal worden geproduceerd door machtige actoren. Klimaatontkennende denktanks maken gebruik van de sociale media om in ons *post-truth* tijdperk hun boodschap te verspreiden.⁵⁰

Een kritische analyse van het gangbare klimaatdiscours vinden we bij Boussemaere (2018: 16-28). In wat hij de "klassieke klimaatcommunicatie" noemt ziet hij drie dominante kenmerken die verwarring in de hand werken: het milieudiscours (verwarring tussen klimaat- en milieukwesties), het *overload*-discours (het overladen van de burger met problemen leidt tot een gevoel van machteloosheid) en het discours met de klassieke to-dolijstjes. Alle drie zijn ze goedbedoeld, maar volgens de auteur contraproductief. Wat de to-dolijstjes betreft, is het argument dat het verhaal eenvoudig moet zijn en naar de essentie gaan. Dit betekent echter

---

⁴⁸ Van Ypersele (2018) zegt hierover: "'Klimaatseptici' is geen goede term. Hij suggereert dat deze groep de enige is die sceptisch is. Het IPCC is per definitie een sceptische instelling in die zin dat heel zijn werking berust op het voortdurend in vraag stellen van zijn beginhypothesen volgens een uiterst nauwgezet proces van herlezen en verbeteren." (van Ypersele 2018: 156). Bovendien geeft deze term de indruk dat het scepticisme van deze groep van dezelfde orde is als de onzekerheden die eigen zijn aan wetenschappelijk onderzoek, d.w.z. gebaseerd op wetenschappelijk gefundeerde hypothesen over toekomstige evoluties die nog onvoldoende bewezen zijn. Maar wat vaststaat, staat wel degelijk vast.

⁴⁹ Zie o.a. Dierickx (2019: 12) over het verschil tussen een dystopisch toekomstbeeld en een positieve progressieve toekomstvisie.

⁵⁰ Volgens Boussemaere werkt dit ook in onze contreien: uit peilingen blijkt dat althans in 2015 een op de vijf Vlamingen de bevindingen van de klimaatwetenschap betwistte: hetzij dat de opwarming gaande is, hetzij dat er menselijke oorzaken zijn, hetzij dat het echt een urgent probleem is. (cf. L. Sioen, 'Een op vijf Vlamingen gelooft niet in de klimaatopwarming door de mens'. *De Standaard* 16 november 2015).

geenszins dat de 'kleine' klimaatacties zinloos zouden zijn.⁵¹ Integendeel, het is een en/en-verhaal (zie ook 5.1).

Samenvatting

Taalgebruik is nooit waarde vrij. Woorden drukken attitudes uit en hebben effecten op anderen. De veelheid aan termen in verband met klimaat moet kritisch worden bekeken en de keuze voor bepaalde termen moet zorgvuldig worden afgewogen. Het verhaal dat wordt verteld aan burgers is opgebouwd uit een amalgaam van boodschappen waarmee die burger dagelijks in contact komt. Verhalen hebben daardoor een invloed op wat de burger denkt en voelt. Bewustwording van die verhalen en hun impact is nodig.

---

⁵¹ We zijn het oneens met Boudry (2015:251), die dergelijke acties als nutteloos bestempelt. Wanneer hij schrijft "met dergelijke inspanningjes gaan we het klimaat echt niet redden" heeft hij een punt: het is niet voldoende. Maar de burger meekrijgen in het verhaal is wel zinvol.

Hoofdstuk 3. Analytische kaders voor een communicatieve en taalkundige benadering van het klimaatdiscours

3.1. Noties uit de communicatiewetenschappen

In 2.1 schetsten we de contouren van een model dat de complexiteit van klimaatcommunicatie kan vatten. In deze paragraaf bekijken we noties uit de communicatiewetenschappen waarmee we de diepere teneur – of *framing* – van verschillende types klimaatdiscours kunnen blootleggen en ze classificeren als resonerend of dissonant met elkaar en als reactief of proactief ten aanzien van voorgestelde acties.

In de sociale wetenschappen wordt een **frame** gedefinieerd als een interpretatief schema dat coherentie en betekenis verleent aan een levensdomein, waarvoor het een probleemanalyse en morele evaluatie suggereert (Moernaut 2018: 19). *Frames* worden vaak multimodaal gesymboliseerd, bijvoorbeeld door de interactie van woord en beeld in de media. Zowel acties, zoals een specifiek klimaatbeleid, als een aspect van de werkelijkheid, zoals de klimaatverandering, worden – onvermijdelijk – *geframed*. In 2.1 werd gesuggereerd dat de Europese Commissie haar klimaatbeleid beter zou *framen* als een kader van *incentives* waarbinnen lidstaten eigen groene oplossingen ontwikkelen, dan als opgelegde regels. In haar onderzoek naar voorstellingen van klimaatverandering in de Vlaamse media onderscheidt Moernaut (2018) antropocentrische en biocentrische *frames*. Het eerste type stelt de mens voor als het voornaamste slachtoffer, dat bedreigd wordt door externe druk op de natuurelementen die door hervormingen van de markt en de technologie weer kan worden rechtgezet. In biocentrische *frames* is de hele biosfeer bedreigd door de klimaatverandering, die wordt veroorzaakt door een extreem kapitalisme. Alternatieve levenswijzen moeten gebaseerd zijn op waarden zoals harmonie, diversiteit en matiging van economische groei.

Volgens McDonnell (2014) is een belangrijke factor in het succes van informatiecampagnes de mate waarin ze **resoneren** met elkaar en met cognitieve en affectieve kenmerken van het doelpubliek. Omgekeerd zullen boodschappen die onderling **dissonant** zijn of niet stroken met het wereldbeeld en de waarden van de ontvangers, niet het gewenste effect hebben. De resonantietheorie stelt dat het beter werkt om boodschappen te kalibreren op de leefwereld en waarden van het doelpubliek, of op de waarden die verschillende doelpublieken delen, dan om tegenargumenten te geven. Volgens Stoknes⁵² is dissonantie tussen klimaatboodschappen en de levenskeuzes die mensen maken een belangrijke hinderpaal voor een krachtige klimaatactie. Een voorbeeld hiervan is het toenemende gebruik van auto's in Vlaanderen en elders. Het is evident dat 'auto-

---

⁵² Zoals geciteerd in Suttie (2018).

mobiliteit' sterk samenhangt met levensstijl, identiteit en noties van vooruitgang en vrijheid die botsen met rationele argumenten, zoals sneller van X tot Y raken en het vermijden van files (Remme 2023). Deze dissonantie wordt uitgebuit in kritiek op 'elitaire groenen'. Beleidsmakers en transitieplanners zien zich daardoor geconfronteerd met de enorme uitdaging om duurzame mobiliteit positief te doen resoneren met waarden als gezondheid, ont-stressen, sociale zin en *collective efficacy*, het idee dat we als een gemeenschap het meeste kunnen bereiken.

Bewustzijn van het belang van resonantie betekent niet dat men het debat over maatregelen en actie uit de weg moet gaan. Volgens Haarstadt (2023) moet erkend worden dat de klimaattransitie onvermijdelijk gepaard gaat met conflictueuze processen in politiek en maatschappij. In debatten en conflicten over klimaatmaatregelen kunnen **proactieve** en **reactieve** kampen onderscheiden worden. Proactieve bewegingen bepalen de termen van het debat en gaan ervan uit dat de door hen voorgestelde veranderingen positief en progressief zijn. Reactieve protesten reageren tegen beleidsmaatregelen waarbij ze zelf niet betrokken werden en die ze als niet-effectief of onrechtvaardig beschouwen; denk aan het protest van de Gele Hesjes op de verhoogde brandstofaccijnzen in Frankrijk. Vaak worden de proactieven als de '*insiders*' en de reactieven als de '*outsiders*' van de klimaatbeweging beschouwd. Haarstadt waarschuwt voor het overhaast doordrukken van proactieve klimaatmaatregelen en suggereert dat reactieve argumenten vaak een punt hebben. Volgens hem is het voor een diepe en duurzame transitie beter als – aspecten van – het dominante proactieve *frame* ter discussie worden gesteld. Remme (2023) past deze denkwijze toe op elektrische auto's, die vaak als dé oplossing voor het mobiliteitsprobleem gezien worden. Hierbij wordt voorbijgegaan aan problemen, zoals de ecologische en menselijke kosten van de grondstofwinning in ontwikkelingslanden die nodig is voor de batterijen, en de noodzaak om fundamenteel anders om te gaan met mobiliteit.

3.2. Concrete taalkundige analysemethodes

In 3.1 bespraken we hoe *framing*, resonantie en dissonantie bepalen hoe de ontvanger de boodschap zal interpreteren. Concreet worden deze discursieve keuzes gerealiseerd door talige opties op grammaticaal en lexicaal niveau.

We gaan hier verder in op methodes die in de taalkunde gehanteerd worden om betekenisaspecten bloot te leggen en te expliciteren. We beperken het overzicht tot die benaderingen die we verder in dit Standpunt ook illustreren aan de hand van casussen.

a. De subjectieve inbreng van de spreker: gevoelens en oordelen

De taal omvat woorden die expliciet de positieve of negatieve gevoelens van de spreker uitdrukken. Voorbeelden zijn: *boos, angstig, bezorgd, vrezen, zich*

opwinden enz. Daarnaast zijn er woorden die expliciet het oordeel van de spreker over iemand of over een handeling uitdrukken. Waardeoordelen kunnen verschillende eigenschappen van een persoon betreffen, zoals competentie, volharding, moraal, oprechtheid enz. Ook een waardeoordeel kan positief of negatief zijn: *dom, leugenachtig, slim, corrupt, laf, moedig* enz. Ook 'zaken' in ruime zin kunnen worden beoordeeld als *efficiënt, grondig, waardeloos, saai, degelijk, mooi, lelijk* enz.

Zowel gevoelens als oordelen kunnen echter ook impliciet in de boodschap vervat zijn. In dat geval hangt het in zekere mate van de hoorder/lezer af of die de onderliggende subjectiviteit ontdekt. Als iemand zegt dat hij of zij "wakker ligt van het klimaat", dan associeert de hoorder *wakker liggen* met het negatieve gevoel van angst en ernstige bezorgdheid. We geven een voorbeeld van een folder die is uitgegeven door klimaatcontact.be.⁵³ Het gaat om een conversatie tussen twee personen.

"Ik maak me zorgen over het klimaat..."

"Och dat klimaat verandert al 10.000 jaar. Dat is normaal."

"Maar 97% van de wetenschappers is het erover eens dat..."

"Die wetenschappers zullen het dan wel oplossen hoor. Daarbij, dat vliegtuig vliegt toch al. En rijd jij zelf niet elke dag met de auto naar je werk?"

"Euh..."

Benieuwd hoe dit
gesprek anders kan?

Ga naar
Klimaatcontact.be/euh

In deze conversatie is er één uitdrukking die expliciet het gevoel van de eerste spreker (spreker A) verwoordt: *zich zorgen maken*. De reactie van de gesprekspartner (we noemen hem/haar spreker B) bevat geen expliciet gevoel noch waardeoordeel, maar impliciet is de boodschap: "Je vergist je, er is niets om je zorgen over te maken." Het woord *normaal* daarentegen is wel een expliciet en

⁵³ KlimaatContact is een vereniging die klimaatcoaches in Vlaanderen en Brussel opleidt en ondersteunt in het geven van workshops. De vereniging geniet de steun van Carbon Conversations UK en van Klimaatgesprekken NL. De verantwoordelijke uitgever van de folder is Julie Vanden Daele, Heerweg-Zuid 51, 9052 Zwijnaarde.

positief oordeel over de situatie in termen van normaliteit: "Niets aan de hand." Dat oordeel wordt gestaafd door de voorgaande zin "Och dat klimaat verandert al 10.000 jaar."

b) Meerstemmigheid: de positionering van de spreker tegenover alternatieve stemmen

Een uiting kan een- of meerstemmig zijn. Eenstemmige uitingen verwijzen niet naar andere uitingen, maar zijn op zich staande beweringen zonder meer. "Het klimaat verandert" is een eenstemmige uiting waarmee de spreker zijn/haar boodschap als een vaststaand feit meedeelt. Maar de spreker kan zijn/haar boodschap ook op een dialogische manier brengen. Dit betekent dat de uiting verwijst naar andere, voorafgaande of imaginaire uitlatingen waarmee de spreker in dialoog gaat. Dit kan op verschillende manieren, zowel door de dialoog te 'openen' (d.w.z. ruimte te laten voor alternatieve opinies) als door de dialoog te 'sluiten' (d.w.z. alternatieve opinies te verwerpen). Nemen we als voorbeeld opnieuw de zin "Och dat klimaat verandert al 10.000 jaar". Het woordje *och* is een op zich semantisch leeg woord, dat echter wel aangeeft dat wat volgt de eerste spreker ongelijk zal geven. Het woord heeft dus wel degelijk een pragmatische betekenis, die de mening van de tweede spreker tegenover die van de eerste spreker stelt. Het woord luidt verder de ongenueanceerde stelling in dat het klimaat al 10.000 jaar verandert. De zin sluit zo de ruimte voor meningsverschil af.

De repliek van spreker A vangt aan met het woordje *maar*, dat een tegenstelling inluit met het voorgaande en dus een gesprek aankondigt. De verwijzing naar de autoriteit van de wetenschappers is bedoeld om de bewering te staven: het gevoel dat er wél reden is tot bezorgdheid wordt ondersteund door het argument van de objectieve bron. Maar spreker B repliceert opnieuw door de dialoog te sluiten: "Die wetenschappers zullen het dan wel oplossen hoor." De partikelwoorden *wel* en *hoor* zijn opnieuw semantisch leeg, maar pragmatisch belangrijk in de zin dat ze de zekerheid van spreker B als bron van kennis bevestigen. Het volgende argument van spreker B, ingeleid door *daarbij*, is: "Daarbij, dat vliegtuig vliegt toch al." Het woord *toch* geeft aan dat mensen die beslissen het vliegtuig niet te nemen zinloos bezig zijn. Het laatste argument van spreker B is een retorische vraag, een andere manier om de discussieruimte af te sluiten. Bovendien bevat deze uiting een impliciet waardeoordeel over spreker A als inconsequent. Spreker A denkt hierop geen afdoend antwoord te kunnen geven.

Let ook op het herhaalde gebruik door spreker B van het aanwijzend voornaamwoord: "*dat* klimaat", "*die* wetenschappers", "*dat* vliegtuig". Het woord is niet zonder dialogische betekenis: het refereert aan de (reële of denkbeeldige) vermelding van de woorden *klimaat*, *wetenschappers*, *vliegtuig* door spreker A, op een manier die suggereert dat de vermelding als argumenten onterecht is. Het woord *dat* drukt een afstand uit tussen de spreker en het concept en is vaak denigrerend.

We zien in deze dialoog hoe spreker B systematisch met zijn/haar uitingen de ruimte voor dialoog afsluit. Nochtans is het duidelijk dat spreker B geen overtuigende argumenten aanvoert. Terwijl hij/zij eerst aanvoert dat er geen klimaatprobleem is, schakelt hij/zij onmiddellijk over op andere argumenten om geen actie te voeren: de wetenschappers zullen het oplossen, er is niets te doen aan de luchtvaart, je draagt zelf toch ook bij aan de uitstoot? Een dialoog over mogelijke oplossingen wordt op die manier onmogelijk gemaakt.

c) Metaforen

Met beeldspraak of metaforen wordt een concept uitgedrukt door middel van een woord dat letterlijk naar een ander concept verwijst. Er is een transfer tussen twee semantische concepten of domeinen: van een 'donordomein' naar een 'ontvangend domein'. Metaforen worden meestal gebruikt om kenmerken te benadrukken en op een pregnante manier weer te geven. Daardoor verhogen ze het effect van een uiting. Aangezien metaforen bepaalde betekenissen op een meer intensieve manier uitdrukken, worden ze vaak gebruikt in krantenkoppen, en ook door politici en opiniemakers.

In juli 2023 hadden kranten het over de branden en hittegolven in Zuid-Europa in termen van *inferno*, *Zuid-Europa kookt*, *rampenfilm*, *Zuid-Europa kreunt onder een hittegolf* enz.⁵⁴ Een aantal klimaatmetaforen, zoals *klimaatfundamentalisten*, komt uit het domein van de religie. De implicatie is dat het gaat om een geloof, een overtuiging van het hart, en dat de klimaatopwarming als dringend probleem dus niet empirisch en met harde bewijzen kan worden aangetoond.

We moeten ons als lezer bewust zijn van het feit dat metaforen een sterk overtuigingseffect hebben, omdat ze tegelijk intensiteit toevoegen en een subjectieve keuze van de spreker weergeven om een vergelijking te maken. Door de concretisering van een abstract concept is bovendien de boodschap makkelijker over te brengen en zal ze aan impact winnen.

d) Presupposities

Een manier om informatie als gekend of algemeen aanvaard voor te stellen is presuppositie.⁵⁵ Dit betekent dat wat mogelijk controversieel is en niet algemeen gekend of als waar aanvaard is, toch zo wordt voorgesteld door de manier waarop de uiting is gestructureerd. Zo kan ook een (reëel of imaginair geuit) argument van de tegenstrever ondergeschikt worden gemaakt aan het argument van de spreker en als onbelangrijk voorgesteld.

---

⁵⁴ Zie verder paragraaf 4.2. over de metafoor 'pauzeknop'.

⁵⁵ Presuppositie is uitgebreid bestudeerd in de literatuur. We kunnen hier niet ingaan op de diverse types. Zie bijvoorbeeld Simon-Vandenberghe e.a. (2007) voor een kort overzicht en de manier waarop presuppositie wordt gehanteerd in het politieke discours.

Woorden die bepaalde informatie als evident en ondergeschikt voorstellen, zijn bijvoorbeeld *natuurlijk*, *het spreekt vanzelf dat*, *het is evident dat* enz. In argumentatie worden die woorden meestal gevolgd door een zin die begint met *maar*:

“Natuurlijk zijn de oorlog in Oekraïne of de opkomst van China belangrijke ontwikkelingen, maar de veranderingen die de opwarming van de aarde meebrengt, worden veel ingrijpender.”⁵⁶

Deze structuur heeft als retorische sterkte dat het argument dat de oorlog in Oekraïne en de opkomst van China als wereldproblemen momenteel belangrijker zijn dan de klimaatverandering, wordt verzwakt door het bestaan van deze problemen als evident te presenteren en de focus te leggen op het door de spreker aangekaarte probleem.

Presupposities worden op velerlei manieren ingebed in een uiting. Voorbeelden van presuppositionele structuren zijn zinnen met factieve werkwoorden (bv. ‘U weet toch ook dat...’, ‘Sommigen zien niet dat...’), met bijwoorden als *nog* (bv. ‘Drinkt hij nog steeds te veel?’), emotieve predicaten zoals *verwonderd zijn dat*, *betreuren dat*, *vergeten dat* (bv. ‘Ik betreur dat collega X dergelijke onwaarheden verkoopt’). Nog een andere manier is nominalisatie: een propositie of stellingname wordt dan als een ‘ding’ voorgesteld. Nemen we een (min of meer) fictief voorbeeld:

“De klimaatgekte moet stoppen.”

De stelling “Mensen die erg bezig zijn met het klimaat zijn gek” kan worden betwist: men kan de stelling in twijfel trekken door tegenargumenten. Maar in bovenstaand voorbeeld wordt deze stelling als presuppositie binnengesmokkeld en is de enige ‘nieuwe’ informatie dat ze moet stoppen. Presupposities eruit halen, is mogelijk maar alertheid ervoor is geboden omdat ze binnensluipen als achtergrondinformatie die wordt voorgesteld als gekend.

e) Narratieve rollen: helden, slechten en slachtoffers

Een verhaal heeft een typische structuur, met een inleiding, een situering, een probleem, een oplossing en een conclusie. Daarin is er vaak een held, een tegenstander en een slachtoffer. Deze rollen vinden we ook terug in teksten over klimaatverandering. De hoofdpersonages verschillen, maar dit zijn de types: de wetenschappers, de beleidsmensen, de burgers, de media, de activisten, de kapitalistische landen, de armere landen, de boeren, de rijken, de armen, degenen die bezig zijn met technologie enz. Afhankelijk van de stellingname zijn deze personages de goeden, de boosdoeners of de slachtoffers.

We nemen als voorbeeld een fictief artikel met als protagonisten zogenaamde ‘klimaatklevers’. Eén artikel stelt de activisten voor als helden, de burgers als

⁵⁶ *De Standaard*, ‘Onze veilige vesting begint veel barsten tegelijk te vertonen’, 15 juli 2023.

slachtoffers en het beleid als boosdoener. Een ander artikel stelt de klimaatklevers voor als boosdoeners, de burgers als slachtoffers en de politie als helden.

Bewustwording van hoe deze rollen in een tekst worden opgenomen, kan een beter inzicht bieden in de subjectieve stellingname die tot uiting komt in wat als een objectief verslag wordt gepresenteerd.

f) Vaagheid

De linguïst Paul Grice beschreef in het grensverleggende artikel *Logic and Conversation* welke regels mensen normaal volgen om hun communicatie zo efficiënt mogelijk te laten verlopen.⁵⁷ Dit houdt in dat de gesprekspartner ervan uitgaat dat de spreker zijn boodschap op een coöperatieve manier formuleert.

Uiteraard kan men om diverse redenen van deze principes afwijken. Politici zijn getraind in het geven van vage en ambigue antwoorden en breken regelmatig de regels van 'voldoende en juiste informatie'. Ook politieke slogans munten uit door het overtreden van de principes van Grice.

Nemen we de volgende zin uit het programma van Vlaams Belang (<https://www.vlaamsbelang.org/programma>):

"Wij zijn een nationalistische partij en dragen daarom een gezond, mooi en groen Vlaanderen in ons hart."

De vaagheid en het gebrek aan relevante informatie in deze zin zijn misleidend omdat uiteraard geen enkele partij tégen een gezond, mooi en groen Vlaanderen is. Het causale verband ('daarom') tussen het eerste zinsdeel en het tweede is totaal onduidelijk. Wat eigenlijk bedoeld wordt staat in een andere zin:

"Een immigratiestop is de beste remedie tegen het verder afkalven van onze open ruimten."

---

⁵⁷ De principes zijn: kwantiteit ('Zeg zoveel als nodig is en niet meer dan nodig'), kwaliteit ('Zeg enkel wat je denkt dat waar is en niet wat niet waar is'), relevantie ('Zeg enkel wat relevant is') en stijl ('Vermijd ambigüiteit en vaagheid'). Een eenvoudig voorbeeld om dit te illustreren is het volgende. Wanneer iemand je vraagt hoe laat het is en je antwoordt dat het college van collega X net gedaan is, dan zal de vraagsteller ervan uitgaan dat je antwoord relevant is voor zijn vraag en dus dat het einde van het college een indicatie is voor het uur. Wanneer iemand vraagt waar je broer is, dan zeg je niet dat hij in de bibliotheek in de leeszaal op de derde verdieping zit als je geen reden hebt om dat te denken. De vraagsteller gaat er immers van uit dat je het principe van kwaliteit respecteert. Dit lijken vanzelfsprekende principes, maar ze worden bewust niet gevolgd wanneer de spreker de gesprekspartner wil misleiden.

Hoofdstuk 4. Communicatie over klimaatbeleid, politieke stellingnames en overheidsinitiatieven in Vlaanderen

4.1. Advertenties en websites van politieke partijen

Hoe belangrijk vinden de Vlaamse beleidsmakers klimaatverandering in vergelijking met andere problemen? En/of hoe stellen ze klimaatverandering voor? Lefevere, Van Aelst & Peeters (2020) tonen aan dat in de nationale verkiezingscampagne van 2019 de **advertenties** van Vlaamse politieke partijen, zowel op Facebook als in kranten, niet sterk focusten op kwesties die te maken hebben met klimaatverandering. Klimaatverandering en gerelateerde onderwerpen, zoals 'milieu', 'energie' of 'mobiliteit', kregen niet de meeste aandacht in de verkiezingscampagne, behalve bij Groen, de partij die het milieuthema aanbracht in 61% van haar online- en offline-advertenties.⁵⁸

Uit *De Stemming 2023*, het onderzoeksproject van de Universiteit Antwerpen en de VUB in opdracht van *De Standaard* en VRTNWS, blijkt verder dat klimaat onderaan bengelt als thema waar kiezers van wakker liggen. Bovenaan staat gezondheidszorg (37%; dat is in grote mate nog het gevolg van de coronacrisis), gevolgd door politieke vertegenwoordiging (24%). Migratie haalt 10%, terwijl milieu en klimaat elk 1% halen.⁵⁹ Deze resultaten zijn voor politieke partijen belangrijke indicatoren voor de mate waarin ze aandacht moeten/willen besteden aan bepaalde thema's. De pers speelde daarin ook volop mee, door te focussen op het thema 'koopkracht'.⁶⁰

In ieder geval hechten politici belang aan dergelijke peilingen om thema's te benadrukken en aan andere weinig aandacht te schenken. De vraag die hierbij echter rijst, is in welke mate we oorzaak en gevolg als eenrichtingsverkeer mogen zien. Larry Bartels betoogt in zijn boek *Democracy Erodes from the Top* (2022) dat het de politici zijn die de kiezers de kant opsturen waar ze zelf heen willen. Daarbij zal aandacht voor bepaalde thema's in de media, als brug tussen de politiek en de burger, ongetwijfeld de attitude van die burger tegenover die thema's, en de perceptie van de rol die de politiek in de problematiek kan spelen, beïnvloeden.

⁵⁸ Zie Appendix 1, Tabel 2. Percentage of ads discussing a specific policy issue (Lefevere e.a., 2020, p. 6)

⁵⁹ Voor de volledige resultaten, zie de website: https://www.standaard.be/cnt/dmf20200529_04975809.

⁶⁰ Zie bv. artikels/titels in *De Standaard* als 'Vlaming ligt vooral wakker van zijn portemonnee en migratie' (https://www.standaard.be/cnt/dmf20230512_96506043), 'Wie houdt Vlaams Belang nog tegen? De perfecte storm is in de maak' (https://www.standaard.be/cnt/dmf20230512_95733044), 'Gevoel van verarming stuwt kiezers richting extremen' (https://www.standaard.be/cnt/dmf20230514_96434385). Voor een reflectie over de rol van de pers, met name *De Standaard*, zie de bijdrage van Jan-Frederik Abbeles 'Doet De Stemming aan stemmingmakerij?' (https://www.standaard.be/cnt/dmf20230519_96741011), die we bespreken in 6.2.

Anderzijds zijn er de richtlijnen van Europa, die niet kunnen worden genegeerd. Dit uit zich in de aandacht voor klimaatbeleid op de **officiële websites** van politieke partijen. Alle Vlaamse politieke partijen vermelden daar klimaat. Maar er zijn grote verschillen in focus. Laten we als eerste voorbeeld de N-VA-website nemen.⁶¹

De N-VA onderschrijft het Europese doel van zero-emissie. De oplossing voor het klimaatprobleem ligt voor deze partij in innovatie en technologie enerzijds, en in isolatie en renovatie anderzijds. Dat zijn de sleutelwoorden in de tekst. Hoewel dit een websitetekst is, waarin geen discussie met andere partijen wordt aangegaan, is er wel degelijk **meerstemmigheid** in de verklaring. Dit betekent dat de tekst impliciet verwijst naar andere, tegengestelde meningen die impliciet maar radicaal worden afgewezen. Het motto van de partij is: "Ambitieuze maar realistisch". Met dit motto zet N-VA zich af tegen andere stemmen. Het woordje *maar* is een signaal dat men ook ambitieus kan zijn en onrealistisch. Het definieert het concept 'ambitieuze' als gradueel en impliceert dat je bepaalde keuzes op de schaal moet verwerpen. Die 'te ambitieuze' keuzes kent de Vlaamse kiezer vanuit zijn/haar wereldkennis als keuzes van de partij Groen. De radicale afwijzing zit in het woordje *maar*, dat ruimte voor dialogische interactie sluit. Dezelfde boodschap zit in de woorden *tegelijktijd* en *niet*. De ontkenning *niet* in "gaat niet ten koste van de concurrentiekracht" impliceert dat er een tegengestelde stem is, in dit geval Groen, van wie de voorgestelde maatregelen de concurrentiekracht wél schaden. Het realisme van de klimaatambitie is voor N-VA de betaalbaarheid voor "de gewone burger". De implicatie is dat de bekommernis voor die gewone burger niet de prioriteit is van "te ambitieuze en onrealistische" klimaatplannen. De nadruk in de tekst op de "wij"-groep van Vlamingen, gewone burgers en de N-VA komt tot uiting in de herhaling van het **voornaamwoord wij/we/ons**, dat zowel inclusief (wij = partij en burgers) als exclusief (wij = N-VA) kan zijn, en dat net daardoor wervend is.

We nemen een tweede casus ter vergelijking: een fragment uit een websitetekst van Vlaams Belang.⁶² Deze visietekst maakt geen gewag van emissiereductie of het Europese klimaatbeleid, maar is *geframed* als een energiebeleid. De kernwoorden zijn *betaalbaarheid* en *bevoorradingszekerheid*. Dit wordt duidelijk gesteld in de eerste twee paragrafen, waarin de uitdrukkingen van **modaliteit** belangrijk zijn. De uitingen van de wil van de spreker (de partij) en de verplichting door de partij opgelegd aan derden (de overheid) staan centraal en worden verantwoord door de modaliteit van 'kunnen'. De betekenis is: 'Wij willen dat X gedaan wordt omdat X de enige mogelijkheid is voor het bereiken van het doel: betaalbare energie': "Het Vlaams Belang wil" (tweemaal de openingszin van de paragrafen), "Vlaanderen moet", "Zo kunnen we", "Dat kan enkel als". In

⁶¹ De besproken websitefragmenten zijn opgenomen in de Appendix. Zie Appendix 3, Casus N-VA.

⁶² Zie Appendix 4: Casus Vlaams Belang.

de eerste paragraaf is de tekst louter programmatisch, zonder waardeoordelen over andere meningen. Dat verandert in de aanhef van de tweede paragraaf: "Het Vlaams Belang wil dat het gezond verstand terugkeert." De **presuppositie** is uiteraard dat het gezond verstand, een **metafoor** om de eigen mening voor te stellen als de enige redelijke, verdwenen is in het beleid van de huidige regering. Dergelijke metaforen dragen in belangrijke mate bij tot de overtuigingskracht van de redenering, omdat ze bepaalde subjectieve waarden als algemeen geldend en onweerlegbaar vooronderstellen. Presupposities zijn moeilijker te weerleggen omdat de nadruk in de uiting ligt op de zogenaamde nieuwe boodschap, in dit geval 'de noodzaak van de terugkeer van het gezond verstand'.

In de derde paragraaf wordt de toon nog duidelijker **evaluatief** en richt men zich tegen **alternatieve meningen** en politieke tegenstrevers:

"Het Vlaams Belang doet alleszins niet mee aan de klimaathysterie die ons door bepaalde linkse partijen en beroepsagitatoren opgedrongen wordt met steun van de media en grote delen van het onderwijs."

Klimaathysterie als begrip is opnieuw een manier om het waardeoordeel 'De houding van de anderen is hysterisch' als presuppositie in te voeren in de boodschap dat het Vlaams Belang er "niet aan meedoet". VB zet zich samen met het volk af ("ons wordt opgedrongen"): het is 'wij' tegen 'zij': "bepaalde linkse partijen", "beroepsagitatoren" (niet verduidelijkt) media en onderwijs. Het voornaamwoord 'ons' is inclusief: 'wij als partij plus jullie als lezers/kiezers' of zelfs 'ons als Vlamingen'. De tekst gaat verder met woorden als *hysterisch klimaatalarmisme*, *apocalyptische angstzaaij*, negatieve evaluaties van het gedrag van de anderen, tegenover het positieve *optimistisch klimaatrealisme* van de eigen partij. Negatieve oordelen en de negatieve gevoelens die ze oproepen bij de toehoorder, worden op die manier in contrast gebracht met de positieve ingesteldheid van VB.

Als we de voorstellen in deze tekst vergelijken met die in de korte tekst van N-VA, zien we dat beide partijen staan voor innovatie en betaalbaarheid, wat ze beiden 'realisme' noemen. Anderzijds is de toon van VB scherp polemisch, met expliciete negatieve waardeoordelen die worden vermomd als vaststaande feiten door ze als presupposities in te voeren, terwijl de tekst van N-VA subtiel in de controverse gaat door middel van een vorm van polyfonie die alternatieve meningen oproept en verwerpt.

Vaststaat dat partijen aan de rechterzijde van het politieke spectrum, *a fortiori* uiterst rechtse partijen, niet alleen minder aandacht besteden aan de klimaatproblematiek, maar dat ze die ook minimaliseren. Na het thema 'migratie' heeft uiterst rechts in heel Europa ook nieuwe thema's aangeboord, in het bijzonder de strijd van het volk tegen de elite en de islamofobie. Bij de cultuuroorlog behoort ook het gevecht tegen 'woke' en tegen de nadruk op de klimaatverandering.⁶³

⁶³ Zie *De Standaard*, 8 juli 2023, 'Uiterst rechts marcheert richting macht in Europa'.

Ook de centropartijen aan de rechterzijde voeren een discours dat klimaat ondergeschikt maakt aan economische overwegingen en dat in sommige minder officiële mededelingen raakt aan klimaatscepticisme.⁶⁴

Tot slot analyseren we een fragment op de website van Vooruit om de vergelijking af te ronden.⁶⁵ Vooruit *framet* zijn klimaatbeleid als een duurzame groeistrategie die zich kan ontplooien binnen het door Europa gecreëerde kader. De partij stelt zich expliciet op tussen partijen die als extreem en als twee polen worden gezien: "klimaatontkenners" en "klimaatalarmisten". Wie tot deze extreme groepen behoren, wordt niet gezegd, en hoewel we kunnen veronderstellen dat de partijen die met deze polen worden geassocieerd enerzijds Vlaams Belang en anderzijds Groen zijn, wordt de identificatie in het midden gelaten. Een dergelijke **vaagheid** is een retorisch middel om de weerlegbaarheid van uitspraken onmogelijk te maken. Met de term *klimaatalarmisten* hanteert Vooruit eenzelfde taalgebruik als Vlaams Belang. Door de middenpositie tussen extremen in te nemen stelt Vooruit zich op als het enige redelijke alternatief.

Waardeoordelen over beide polen zijn scherp negatief: klimaatproblemen ontkennen is "dwaas" en "verkeerd"; klimaatpessimisme is "paniekerig" en "funest". Tegenover deze negatieve oordelen staat een positief wervend discours. De woorden "economische win-win; kans voor groene groei; goede nieuwe banen" spiegelen een positief wereldbeeld voor, met als voorwaarde het sleutelwoord "een sterke overheid". De positie over klimaat kan onder de term "ecomodernisme" (zie verder 5.1) worden samengevat, tegenover het "degrowth"-pleidooi van Groen. Kortom, Vooruit positioneert zich in het midden tussen alternatieven die worden gezien als te verwerpen extremen. De toon is **polemisch** maar brengt vooral een positieve boodschap van oplosbaarheid, mits een sterke overheid het voortouw neemt.

Samenvatting

Studies wijzen uit dat klimaat niet tot de prioriteiten behoort als we de advertenties van politieke partijen bekijken. Ook peilingen over wat de burger verwacht van de politiek tonen dat klimaatactie onderaan in het lijstje staat. We stellen de vraag naar wat oorzaak en gevolg is. We zijn van mening dat de politici een grote verantwoordelijkheid dragen wat de motivering en attitudes van de bevolking betreft.

⁶⁴ We verwijzen naar termen als "extremistische groene waanzin" (Gwendolyn Rutten (Open VLD) en "groene fundi's" (Tomas Roggeman, N-VA), over het initiatief van natuurverenigingen om lokale politici aan te klagen bij het parket als ze illegale vergunningen leveren. (*De Standaard* 'Natuurverenigingen viseren politici bij "illegale" vergunningen', 14 juli 2023).

⁶⁵ Zie Appendix 5: Casus Vooruit.

De teksten van de drie partijen die we hebben geanalyseerd, vertonen – naast de inhoudelijke verschillen en parallellen – een aantal retorische kenmerken die de eigen positie duidelijk maken tegenover alternatieve posities. Die worden niet bij naam genoemd, maar de lezer kan ze op grond van zijn/haar wereldkennis invullen. Deze middelen zijn: het inbouwen van presupposities, woorden die meerstemmigheid uitdrukken en de alternatieve stem verwerpen, een subjectieve woordenschat die waardeoordelen uitdrukt, metaforen. Daarbij wordt de eigen positie door het gebruik van 'wij' tegenover 'zij' als de evidente houding voorgesteld. Argumenten voor de gekozen posities worden nauwelijks of niet aangevoerd: de nadruk ligt op de oppositie met alternatieven

4.2. *Stijlkenmerken van politieke communicatie*

Terwijl we in 4.1 de officiële politieke boodschappen onder de loep hebben genomen, focussen we hier op stijlkenmerken die vaak de communicatie van politici in het algemeen typeren. Politieke communicatie staat momenteel inderdaad in een slecht daglicht. De kritiek in opiniestukken is opvallend frequent en betreft vooral de focus op de profilering van het individu, ten koste van de aandacht voor een grondige reflectie over de inhoud. Dit houdt in dat polarisering niet wordt vermeden maar integendeel wordt nagestreefd, met het oog op een betere score dan de tegenstrever in de polls en bij de komende verkiezingen.⁶⁶ We verduidelijken deze nefaste tendens met concrete voorbeelden.

Krachtige quotes: verruwing en simplificatie

Als het spektakel het debat vervangt en als argumentatie plaats ruimt voor *oneliners*, is het gevaar dat de democratie loopt niet denkbeeldig: de burger gelooft niet meer in de ernst van politieke leiders en volgt het gekibbel niet langer. Democratie bestaat in en bij de gratie van het vreedzaam debatteren over inhoudelijke meningsverschillen, met als doel samen oplossingen te vinden.

Elke politicus blijkt zijn eigen sociaal medium te hebben,⁶⁷ maar wat ons hier aanbelangt is het effect van deze nieuwe vormen van communicatie op de inhoud en de toon van het politieke debat.⁶⁸ TikTok is het kanaal bij uitstek dat extreme uitspraken vergt, omdat men weet dat die viraal gaan. Korte video's,

⁶⁶ Zie Jos Geysels, 'Bericht niet over spelletjes, maar over wat er op het spel staat', *De Standaard* 12 juni 2023. Geysels heeft het over "de dagelijkse soap", "scorebordpolitiek", "het verspreiden van sympathieke filmpjes over zichzelf" enz.

⁶⁷ In Vlaanderen heeft elke minister een eigen kabinet, waardoor er spanning kan ontstaan tussen de communicatie van een individuele minister en de Vlaamse Overheid als geheel, die in de regel communiceert via de centrale communicatiedienst, die een ondersteunende functie heeft: <https://overheid.vlaanderen.be/communicatie>

⁶⁸ Zie Valérie Droeven, 'TikTok, de nieuwe politieke boksring', *De Standaard* 11 juni 2023.

gesimplificeerde boodschappen en zwart-witte uitspraken werken het best. Het gevolg is dat complexe materies niet worden behandeld op een genuanceerde manier en dat de burger geen beargumenteerde visie krijgt die belangrijk is om zich degelijk te informeren. Dit is bijzonder schadelijk voor de communicatie over een zeer complexe en moeilijke kwestie als klimaatopwarming.

De verruwing en simplificatie treffen jammer genoeg ook politici van de centrumpartijen en hun communicatie over klimaatmaatregelen.⁶⁹ We geven een voorbeeld van simplificatie waarin een politieke stellingname economische overwegingen laat primeren op ecologische en wordt voorgesteld als een eenvoudige ingreep zonder nadelige gevolgen. Toen Alexander De Croo het had over de "pauzeknop indrukken" in de context van de Europese Natuurherstelwet, lokte dit zowel positieve als negatieve reacties uit. De positieve reacties kwamen van sectoren die om economische redenen liever geen al te snelle en radicale maatregelen willen. De negatieve reacties hadden het over een "catastrofale boodschap".⁷⁰ Het argument was dat een dergelijke oproep tot pauze de ernst van de klimaatkwestie en de hoogdringendheid van maatregelen negeert. Anders gezegd: het is een bedekte vorm van klimaatscepticisme. Het woord *pauzeknop* is in deze context een metafoor die is ontleend aan de technologie: zo kan bijvoorbeeld een film even stil worden gezet door op een knop te drukken. Daarbij gaat niets verloren en kan men verder kijken door op diezelfde knop te drukken. Beeldspraak maakt een abstract concept aanschouwelijk door het oproepen van een gekend materieel object. Tegelijk drukt de spreker met metaforisch taalgebruik ook een bepaalde attitude uit. In dit geval was dat dat de transitie te snel gaat, dat de burger nood heeft aan 'rust' en dus aan 'minder maatregelen' en dat de zaken wel even op hun beloop kunnen worden gelaten. Dat is ook de boodschap die wordt opgepikt door belanghebbenden, die er een rechtvaardiging in zien om maatregelen naast zich neer te leggen.

Doet het woord ertoe of kon hetzelfde pleidooi beter anders worden geformuleerd? Zoals hierboven geschetst, doet het er inderdaad toe. Polarisering werd nogmaals in de hand gewerkt door de keuze van de metafoor. Een genuanceerde argumentatie over bepaalde aspecten van de voorgestelde Natuurherstelwet was een meer heilzame communicatievorm geweest. Bovendien begint een woord een eigen leven te leiden en wordt het verspreid wanneer een groeiend aantal sprekers het als 'normaal' gaan ervaren.⁷¹

---

⁶⁹ Zie Jan-Frederik Abbeloos, 'Nuance, da's iets voor na de provocatie', *De Standaard* 8 juni 2023. Abbeloos: "Wanneer Alexander De Croo (Open VLD) foetert op het klimaatbeleid van euro-commissaris Frans Timmermans en zijn 'Brusselse bubbel', bedient hij zich van een jargon dat niet gericht is op communicatie of pacificatie, maar louter op confrontatie."

⁷⁰ Beatrice Delvaux, 'Een catastrofale boodschap', *De Standaard* 27 mei 2023.

⁷¹ Zie *De Standaard* 2 oktober 2023, voorpagina: "De Europese leiders lijken van plan de pauzeknop in te drukken voor nieuwe klimaat- of milieumaatregelen."

Karikaturisering

Naast dergelijke bewust polariserende en op aandacht gerichte uitspraken en ondoordachte, ongelukkige uitlatingen van politici is er het probleem van het karikaturiseren van de mening van politieke tegenstrevers. Dit houdt in dat, om de eigen argumentatie kracht bij te zetten, de opinie van de tegenstrever bewust fout wordt voorgesteld, met weglating van nuances, de onterechte toevoeging van elementen en andere retorische middelen. Opnieuw is 'scoren' het hoofddoel, ten koste van de rede. Een voorbeeld van hoe karikaturisering werkt als wapen in de strijd voor het eigen gelijk vinden we in een bijdrage over de Natuurherstelwet waarin de bedenkers consequent worden voorgesteld als "de hedendaagse keizerkosters" en er met de tekst van de Europese Commissie de spot wordt gedreven.⁷²

Waar staat de lezer dan? Die heeft een betoog gelezen tegen de Natuurherstelwet dat in feite een persoonlijk standpunt is en dat een "klimaatpauze" wil inlassen. Om dit standpunt te verdedigen worden talige middelen gebruikt die de eigen positie als 'redelijk' en de andere als 'onzinnig' voorstellen. Dat werkt polarisering in de hand.

Vaagheid

Een derde kenmerk van politieke communicatie dat de werkelijke boodschap eerder verhult dan verheldert, is bewuste vaagheid. Dit houdt in dat de focus van de boodschap op een oncontroversieel aspect wordt gelegd en dat de werkelijke implicaties worden verzwegen. Een voorbeeld is de slogan 'Red onze boeren' op affiches die men her en der aantreft op het Vlaamse platteland. De affiche bevat ook een verwijzing naar een website met diezelfde naam. Als je die opent kom je bij Vlaams Belang terecht.⁷³ Wat niet expliciet in de slogan staat, is dat het in feite gaat om het gevecht van de extreemrechtse partijen tegen de regelgeving in de strijd tegen klimaatverandering.⁷⁴

Het is een feit dat extreemrechtse partijen, hoewel ze in het openbaar hun bekommernis om klimaat en milieu belijden, in de praktijk overal de klimaatmaatregelen proberen terug te schroeven of te verhinderen. Een gevaarlijk effect hiervan is dat centropartijen het discours van bijvoorbeeld Vlaams Belang gaan overnemen met het oog op de verkiezingen. Op die manier sippelen ideeën door in de samenleving als geheel en worden ze algemeen aanvaarde waarheden.

---

⁷² Zie Appendix 6, Casus: De Natuurherstelwet. Analyse van "Tijd voor een nieuw pact tussen mens en natuur", *De Standaard* 15 mei 2023.

⁷³ Dat is geen toeval, want zoals overal in Europa waar extreemrechts opgang maakt, vechten die politieke partijen voor de stem van het platteland (cf. *De Standaard* 8 juli 2023, 'Uiterst rechts marcheert richting macht in Europa').

⁷⁴ Dit gevecht om de kiezer van het platteland voor zich te winnen verklaart ook het verzet van de christendemocraat Manfred Weber tegen de Natuurherstelwet (cf. *De Standaard* 8 juli 2023: 'Uiterst rechts marcheert richting macht in Europa').

Samenvatting

De stijlkenmerken die we in dit luik bespraken, typeren vaak politieke uitspraken. In de klimaatkwestie, een uiterst complexe materie die vraagt om nuancering, zijn die kenmerken bijzonder nefast. Niet alleen keert de burger zich af van wat als gekibbel onder politici wordt ervaren. Diezelfde burger krijgt ook niet de argumentatie waar hij/zij recht op heeft. Zoals eerder gezegd in dit Standpunt zijn kennis, attitude en bereidheid tot actie met elkaar verbonden. De eerste stap naar een gezamenlijk project is kennis van de materie, de argumenten voor en tegen bepaalde maatregelen, een beredeneerde en genuanceerde uitleg. Met slogans, karikaturen en vage uitspraken verhinderen we een akkoord over oplossingen.

4.3. Overheidsdiensten

Zowel op federaal als op regionaal niveau worden de regeringen ondersteund door de overheidsdiensten voor de voorbereiding, formulering en toepassing van de beleidsmaatregelen. Terwijl de ministers en hun kabinetten bij elke regeringsformatie nieuw benoemd en samengesteld worden, zijn de ambtenaren van de overheidsdiensten vastbenoemd, waardoor ze een langetermijnexpertise kunnen opbouwen.

Op **federaal niveau** geeft de website voor klimaatverandering van de **Dienst Gezondheid**⁷⁵ informatie over het federale klimaatbeleid. Diensthoofd Peter Wittoeck leidt al jaren de onderhandelingen op regionaal, nationaal en internationaal niveau, en vertegenwoordigt ook België op de COPs. De helder opgebouwde website heeft drie opvallende kwaliteiten: inbedding in het Europese beleid, aandacht voor de verschillende scenario's en interactie met de burgers.

Niet alleen bundelt de site alle belangrijke informatie over het Europese klimaatbeleid, het nationale en federale beleid wordt ook duidelijk gekaderd binnen de Europese maatregelen en verordeningen, en de monitoring ervan door de Europese Commissie.

Er wordt gesteld dat een koolstofarm België tegen 2050 mogelijk is. De strategische keuzes op korte, middellange en lange termijn en de specifieke maatregelen en acties moeten wel nog grotendeels uitgewerkt worden. Klimaatneutraliteit kan enkel bereikt worden door zowel in te zetten op technologische actie en innovatie als op gedragsveranderingen. Er zijn wél verschillende scenario's mogelijk, waarin aan die twee hefbomen een verschillende waarde wordt toegekend⁷⁶ en waarvan

⁷⁵ <https://klimaat.be/>

⁷⁶ <https://klimaat.be/doc/climate-neutral-belgium-by-2050-summary.pdf>

het effect op interactieve *tools*⁷⁷ kan worden uitgetoet. In 2022 werden Klimaattafels⁷⁸ georganiseerd waarin leden van sociale en overheidsdiensten, *stakeholders* en academici concrete pistes en voorstellen formuleerden voor het federale klimaatbeleid.

Om de vier jaar, het meest recent in 2021, wordt gepeild naar de kennis van en de attitude tegenover klimaatverandering, klimaatactie, beleid en communicatie bij de burgers. Dit gebeurt met gestandaardiseerde schriftelijke enquêtes die worden uitgestuurd naar willekeurig geselecteerde burgers tussen 16 en 75 jaar (6500 in 2021), op basis van de responscijfers van de voorgaande klimaatenquête, en dit voor elke combinatie leeftijd x geslacht voor elk van de drie gewesten. Door een gestratificeerde toevalstrekking met een gekend steekproefkader wordt een netto steekproef van 1500 informanten samengesteld. De voornaamste bevindingen van de enquête uit 2021 worden op de site als volgt samengevat:

“Klimaatverandering blijft ‘top of mind’: 80% [meer precies 78%, AMV & KD] van de Belgen ziet klimaatverandering als een probleem dat een dringende aanpak vereist. Al zes Belgen op tien zijn ervan overtuigd dat de EU en België tegen 2030 hun uitstoot van broeikasgassen met 55% moeten terugdringen en tegen 2050 klimaatneutraal moeten zijn.⁷⁹ Er wordt daarbij een betere samenwerking tussen de overheden verwacht, een coördinerende rol voor de federale overheid, een "Raad van wijzen", een klimaatwet, ... Wetenschappers, overheden en het onderwijs worden aanzien als de meest betrouwbare informatiebronnen.”⁸⁰

De Belgische burger heeft een relatief goede kennis van de menselijke activiteiten met een directe impact op het klimaat (transport, industrie, ontbossing...), maar hun relatieve bijdrage aan de uitstoot en de meer indirecte factoren (verwarming, elektriciteitsverbruik en voeding) zijn beduidend minder goed gekend. Belgen overschatten de emissiebijdrage van de industrie en het vrachtvervoer, en wijzen aan die sectoren de grootste verantwoordelijkheid toe. Daarentegen onderschatten Belgen, vooral Vlamingen, de hoge emissiebijdrage van het personenvervoer en de gezinnen (gebouwen, energieverbruik, consumptiepatronen).⁸¹ Qua milieuvriendelijk gedrag scoren de Belgen eerder laag en gaan ze achteruit in vergelijking met de enquête van 2017, vooral inzake het

⁷⁷ <https://klimaat.be/2050-nl/my2050-tool>

⁷⁸ <https://klimaat.be/doc/resultaten-klimaattafels-samenvatting.pdf>

⁷⁹ De 40% die hiervan niet overtuigd is vormt een gediversifieerd publiek: “Dat de broeikasgassen tegen 2030 met minstens 55% moeten verminderen is een doelstelling waarmee vrouwen en Brusselaars vaker akkoord gaan in vergelijking met mannen en Vlamingen. Brusselaars gaan ook vaker dan Vlamingen akkoord met de uitspraak dat België tegen 2050 klimaatneutraal moet zijn. [...] Tot slot zien we dat hoger opgeleiden vaker akkoord gaan met de doelstelling dat zowel Europa als België in 2050 geheel klimaatneutraal moet zijn.” (p. 70).

⁸⁰ <https://klimaat.be/in-belgie/communicatie-en-educatie/klimaatenquete>

gebruik van de auto en met uitzondering van groene stroom en zonne-energie. De Belg prefereert *incentives* boven het leveren van financiële inspanningen om de klimaatopwarming aan te pakken. 60% steunt het doel om België klimaatweerbaar te maken. Respondenten met een lagere opleiding gaan vaker akkoord met de stelling dat adaptatiemaatregelen belangrijker zijn dan mitigatiemaatregelen. Al deze bevindingen lijken belangrijk om in de communicatie met burgers mee aan de slag te gaan.

Op **gewestelijk (Vlaams) niveau** geeft de website van het **Departement Omgeving**⁸² een overzicht van de klimaat- en milieuplannen, maatregelen, regelgeving en activiteiten van de Vlaamse overheid. Op de site wordt het volgende gesteld: "Het Europese beleid heeft niet alleen een grote impact op Vlaanderen, maar Vlaanderen neemt ook actief deel aan de Europese onderhandelingen." Dit laatste slaat onder meer op de weigering van minister Demir om de Europese Effort Sharing Regulation te volgen (zie 1.2.3). Ook biedt de website informatie over allerlei initiatieven, zoals Maai Mei Niet of het Kampioenschap Tegelwippen in het kader van de ontharding. Dit zijn positieve stappen in de richting van burgerbewustmaking. Het departement Omgeving schrijft ook offerteopdrachten uit, zoals in september 2023 'Met woorden en beelden draagvlak voor ontharding en groenblauwe inrichting bij burgers versterken'. Het team Klimaat besteedt bijzondere aandacht aan het creëren van een draagvlak bij de bevolking voor de nodige maatregelen. Dat was het thema van het door het departement georganiseerde 'Inspiratiefestival: Meer mensen engageren voor het klimaat. Op zoek naar verbindende praktijken' (25 januari 2023, Brussel), met lezingen en workshops over onderwerpen als polarisatie, het activeren van de werkvloer, klimaatcommunicatie voor jongeren, omgaan met weerstand enz.

Een uitnodiging tot een debat met de burger over te nemen klimaatmaatregelen ontbreekt op de site. Dit bevestigt onze indruk dat de beslissingen over klimaatbeleid in Vlaanderen grotendeels aan verkozen politici overgelaten worden en dat er weinig sprake is van deliberatieve democratie (zie ook 1.2.3). Dit kan deels de weerstand verklaren tegen bepaalde maatregelen die als onrechtvaardig en als *top-down* worden ervaren.

---

⁸¹ Op <https://klimaat.be/dagelijkse-acties/thuis> wordt klimaatvriendelijke actie op die domeinen beschreven.

⁸² <https://www.vlaanderen.be/natuur-milieu-en-klimaat/klimaatverandering-en-energie-en-klimaatbeleid>

Samenvatting

De vierjaarlijkse klimaat enquêtes van de FOD Volksgezondheid zijn de voornaamste informatiebron voor de attitudes van de Belgen tegenover klimaatverandering. Als we de resultaten vergelijken met andere bevragingen, zoals de Yale-enquête door Leiserowitz e.a. (2023) (zie Figuur 6) en De Stemming (zie Appendix 2), vallen de discrepanties op inzake de graad van bezorgdheid. Volgens de FOD-bevragingen uit 2017 en 2021 is 78% van de Belgen bezorgd of zeer bezorgd over de klimaatverandering, terwijl dit volgens de Yale-enquête 59% is en klimaat onder de algemene noemer van 'milieu' voor de Vlamingen een weinig prioritaire politieke bekommernis is. De bevragingen zijn uiteraard ingebed in heel andere contexten, die een priming effect hebben op de informanten. Ze stellen ook andere vragen, volgen verschillende methodologieën en bevragen andere populaties. Toch is de discrepantie inzake bezorgdheid over klimaatverandering tussen de twee klimaat enquêtes en de politieke bevraging frappant. In de context van een bevraging over de politiek vinden Vlamingen werkzekerheid en migratie prioritair en zien ze milieu en klimaat niet als belangrijke verantwoordelijkheden voor politici.

4.4. Het Belgisch Klimaatcentrum te Ukkel

Op 29 november 2022 opende staatssecretaris Thomas Dermine officieel het Belgisch Klimaatcentrum op de Pool Ruimte in Ukkel. De opening werd bijgewoond door Belgische en internationale wetenschappers, mensen uit de industriesector, academici en beleidsverantwoordelijken. Valerie Trouet is wetenschappelijk directeur (zie 1.3) en Ella Jamsin is operationeel directeur van het centrum.

Het centrum wil de wetenschappelijke kennis over het klimaat en de klimaatopwarming die in België aanwezig is coördineren. Dit betekent enerzijds dat het onderzoek aan de federale wetenschappelijke instellingen (Koninklijk Meteorologisch Instituut, Koninklijk Belgisch Instituut voor Ruimte-Aëronomie, Koninklijke Sterrenwacht van België, Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen, Koninklijk Museum voor Midden-Afrika en Sciensano) zal worden gebundeld en anderzijds dat ook het onderzoek aan de universiteiten en andere wetenschappelijke instituten zal worden geïntegreerd. De idee is dat er in België veel kennis aanwezig is, die echter verspreid is en daardoor te weinig wordt benut door belanghebbenden.

De door Vlaams Belang geuite kritiek dat dit een "nutteloos prestigeproject" is omdat er al verschillende onderzoekscentra voor klimaat bestaan,⁸³ lijkt ons totaal irrelevant; de kritiek steunt op een gebrek aan kennis en is contra-productief. Het

⁸³ <https://www.vlaamsbelang.org/nieuws/klimaatcentrum-ukkel-nutteloos-prestigeproject>

gaat immers om de coördinatie van de onderzoekslijnen en -resultaten aan de verschillende instellingen. Een dergelijke bundeling van krachten en van resultaten is noodzakelijk om de diverse belangengroepen correct en gericht te kunnen informeren. Tot die belangengroepen behoren de industrie en de landbouw, maar in de eerste plaats ook de overheid, die de krijtlijnen voor haar beleid op een wetenschappelijk verantwoorde manier moet uittekenen. Het gaat hier dus ook om het vergaren van informatie om de communicatie te ondersteunen, vorm te geven en te vergemakkelijken.

Het centrum wil alle disciplines die zich buigen over klimaatopwarming bij de coördinatie betrekken, een zeer belangrijke stap in de goede richting. Het houdt ook in dat kennis die aanwezig is bij de menswetenschappen, zowel de geestes- als de gedragswetenschappen, over aspecten die te maken hebben met de gevolgen van de klimaatopwarming, wordt gewaardeerd en als aanvullend bij de natuurwetenschappelijke kennis wordt gezien. We denken bijvoorbeeld aan communicatiewetenschappen, antropologie, filosofie, psychologie, rechten, economie en politieke wetenschappen, maar ook aan taal- en letterkunde.

Hoofdstuk 5. Klimaatcommunicatie door burgers: kennisoverdracht en actie

Burgers nemen op veel manieren initiatieven om te communiceren over klimaatopwarming en te participeren aan het debat en de actie. Hun bijdragen betreffen kennisoverdracht – het informeren van medeburgers over de klimaatopwarming en mogelijke oplossingen –, motivering en aansporing tot actie. We bespreken hier zeer bondig boeken, publieke voordrachten, kunst, activisme, klimaatrechtszaken en wetenschap door burgers.

5.1. Klimaatboeken

Het schrijven van boeken over het thema ‘klimaatverandering’ behoort tot de waaier van initiatieven die burgers nemen om de kwestie onder de aandacht te brengen. Elke boekhandel en bibliotheek heeft tegenwoordig een afdeling Klimaat, een bewijs dat de problematiek wel degelijk is doorgedrongen tot het publieke bewustzijn in Vlaanderen. De boeken die men op die planken aantreft, zijn zeer divers, zowel theoretisch als praktisch, met analyses en aangereikte oplossingen vanuit verschillende domeinen. Het is onmogelijk en onnodig om te proberen hier een overzicht te geven van de belangrijke werken en de standpunten die erin verdedigd worden. Zelfs als we ons beperken tot werken uit de hoek van de menswetenschappen, is de waaier te ruim. Onze betrachting in deze paragraaf is dan ook enkel aan te tonen dat wetenschappers en activisten in Vlaanderen wel degelijk proberen via publicaties burgers en beleidsmakers te informeren en invloed op hen uit te oefenen. We vermelden een aantal Nederlandstalige werken. Meer uitleg is opgenomen in de Appendix.⁸⁴

Zo is er het ophefmakende boek van auteur en hoogleraar Nederlandse letterkunde Geert Buelens uit 2022, *Wat we toen al wisten. De vergeten groene geschiedenis van 1972*. Buelens wijst erop dat er ondanks de waarschuwingen veel te weinig vooruitgang is geboekt in de aanpak van de milieu- en klimaatkwestie.

Vanuit activistische hoek verschenen boeken met titels die de burger willen aansporen tot actie, met concrete tips voor het dagelijkse leven. Voorbeelden zijn *Stop met klagen. Doe-het-zelfgids voor een vrolijke nieuwe wereld* (Steven Vromman, 2015), *Hoop. Een kompas in turbulente tijden* (Steven Vromman, 2023), *Eerste hulp bij klimaatverandering. In vijf stappen naar een bloeiende toekomst voor jou en de planeet* (Anabella Meijer, 2018) en *Tien klimaatacties die werken* (Pieter Boussemaere, 2018).

Het segment van de maatschappij dat zich aangesproken voelt door deze en andere publicaties varieert uiteraard, gezien de verschillen in doelpubliek (o.a.

---

⁸⁴ Zie Appendix 7: Klimaatboeken.

qua leeftijd) en in stijl. Belangrijk is dat deze boeken er zijn, dat ze worden gelezen en dat burgers dus wel degelijk met klimaat bezig zijn.

Meer theoretische publicaties komen uit verschillende wetenschapsdomeinen, zoals economie en/of politieke wetenschappen, geschiedenis en filosofie. Wanneer we een aantal van deze werken vergelijken, blijkt al gauw dat ze naast analyses allemaal ook oplossingen voorstellen. Voorbeelden uit de economische hoek zijn Johan Albrecht, *Klimaatneutraal in 2050?* (2022) en Geert Noels, *De klimaatschok* (2022). Vermogensongelijkheid als cruciaal probleem in de klimaatkwesie is het thema van een aantal publicaties, zoals de bundel *Klimaat en sociale rechtvaardigheid* (Sacha Dierckx, red., 2019). In *Eerste hulp bij klimaatverwarring* (2015) schetst historicus Pieter Boussemaere een beeld van klimaatverandering in het (verre) verleden en in de toekomst, de oorzaken van klimaatverandering, de reacties op de rapporten en op wetenschappelijke bewijzen. Vanuit filosofische hoek vermelden we *Waarom de wereld niet naar de knoppen gaat* van Maarten Boudry (2019).

Samenvatting

De belangstelling voor en bezorgdheid over de klimaatopwarming is groot in Vlaanderen, als we voortgaan op de talrijke publicaties vanuit het middenveld en de academische wereld. Oplossingen worden aangereikt: zowel zeer praktische aanbevelingen voor de gewone burger als meer verregaande richtlijnen voor het beleid. Er tekent zich een tweespalt af tussen enerzijds de groep die de oplossingen vooral ziet in technologische vernieuwing maar het bestaande economische systeem wil behouden, en anderzijds de groep die enkel heil ziet in een radicale wijziging van ons economische model. Het huidige klimaatbeleid is grotendeels gebaseerd op de eerste visie, met name dat de vrije markt het zal regelen en dat de samenleving met technologische oplossingen zal komen. Er is wel een zachte sturing door de overheid, met premies, belastingen en subsidies. De tweede groep is van mening dat die aanpak onvoldoende vruchten afwerpt en dat we niet kunnen wachten op grote technologische vernieuwingen.

5.2. Publieke voordrachten

Publieke voordrachten over klimaatthema's, georganiseerd door organisaties en instituten, trekken doorgaans een ruim publiek aan. Sprekers komen zowel uit de activistische hoek als uit diverse academische en professionele contexten en behandelen een verscheidenheid aan onderwerpen. We focussen op het thema dat ons hier het meest interesseert, maar dat weinig aan bod komt: klimaatcommunicatie. Op het Inspiratiefestival dat op 25 januari 2023 werd georganiseerd door het departement Omgeving van de Vlaamse Gemeenschap

(zie 4.3), was de plenaire spreker Koen Thewissen, oprichter van WeareDaniel,⁸⁵ een consultancybedrijf dat focust op gedragsverandering rond onderwerpen die te maken hebben met duurzaamheid. Thewissen vertrekt vanuit de psychologie om mensen te overtuigen. Op grond van zijn ervaring in de reclamewereld gaf hij een checklist om communicatie zo effectief mogelijk te maken. Het gaat om een eenvoudig lijstje van vijf punten die inzetbaar zijn om mensen te overtuigen:

- zorg dat zo veel mogelijk mensen zich betrokken voelen;
- vermijd de vrees van verlies en leg de nadruk op winst;
- vermijd negatieve *frames* en herhaal de woorden die werken;
- leg de nadruk op gewenst gedrag en breng in beeld wie vandaag al doet wat moet; geef navolgbare voorbeelden;
- beperk de keuzemogelijkheden en stel een 'champagnemoment' in het vooruitzicht.

Deze aandachtspunten zijn gebaseerd op de sociale psychologie en worden ook in de reclamewereld toegepast. We herkennen een aantal punten die elders in dit Standpunt al naar voren kwamen, met name de oproep tot het beklemtonen van positieve effecten van een klimaataanpak en de nadruk op wat we kunnen winnen als we de crisis oplossen, eerder dan op wat we zullen verliezen.

Terzelfder tijd zijn er kritische bedenkingen bij Thewissens eerder bevoogdende aanpak. Zoals Boussemaere (2018) benadrukt, is correcte informatie over klimaatverandering een *conditio sine qua non*; die mag de ernst van de klimaatcrisis niet verhelen. Ook is er volgens Fløttum & Schäfer (2022: 51) geen 'one-size-fits-all'-formaat voor klimaatcommunicatie. Qua inhoud, stijl en kanaal moet die worden aangepast aan de verschillende doelgroepen. Verder lijkt Thewissen ervan uit te gaan dat al vaststaat wat 'gewenste' klimaatactie is. Niets is minder waar. Heel wat concrete beleidsmaatregelen moeten nog worden uitgewerkt op basis van gecoördineerd wetenschappelijk onderzoek, zoals het Belgisch Klimaatcentrum wil aanleveren (zie 4.4). We volgen ook de stelling dat hierover open debatten moeten worden gevoerd met wetenschappers, *stakeholders*, beleidsvoerders en burgers, waarin zowel zogenaamd 'proactieve' als 'reactieve' posities aan bod komen (zie 3.1 en 4.3).

5.3. Klimaat in de kunsten

In het opiniestuk *De klimaatcrisis is ook een crisis van de verbeelding*⁸⁶ stelt Dirk Holemans⁸⁷ dat onze verbeelding moet worden geprikkeld, zowel om ons

⁸⁵ <https://www.wearedaniel.com/>

⁸⁶ *De Standaard* 20 juli 2023, p. 30-31.

⁸⁷ Dirk Holemans is een Vlaamse publicist, coördinator van de sociaal-ecologische denktank Oikos, hoofdredacteur van het gelijknamige tijdschrift en voormalig politicus. Hij is vooral bekend als klimaatactivist.

de klimaatdystopie te kunnen voorstellen als om in te zien hoe we betere levens kunnen leiden. Kunstenaars moeten in Holemans' woorden "onze verbeelding, die collectieve spier, maximaal helpen ontwikkelen". Onze collectieve verbeelding, dat zijn de verhalen die ons raken, de beelden die ons verontrusten en inspireren.

Zowel in de beeldende kunsten als in films, theater en literatuur is klimaat doorgedrongen als thema. De idee is dat we kunst nodig hebben om onze inspiratie en verbeelding te stimuleren: kennis over de feitelijke situatie is nodig, maar net zo goed hebben we nood aan verbeelding om ons een alternatieve toekomst voor te stellen. Kunst schudt mensen wakker aan de hand van beeld, klank of woord en doet nadenken over verschillende werkelijkheden en perspectieven. De muurschildering van de bekende Britse graffiti kunstenaar Banksy die is aangebracht aan Regent's Canal in Camden, is intussen iconisch geworden.⁸⁸

Ook hier is het onmogelijk een opsomming te geven die recht doet aan de talrijke initiatieven en beperken we ons tot enkele voorbeelden.

In ons taalgebied is er intussen een waaier van **klimaatromans**. Vaak gaat het om dystopische boeken, inclusief thrillers, zoals *De overstroming* (Mariët Meester, 2003), *Kraaien in het paradijs* (Ellen de Bruin, 2021), *Het tegenovergestelde van een mens* (Lieke Marsman, 2017), *Wild water* (Ruben van Dijk, 2012) en vele andere. Toch is een verschuiving merkbaar naar een meer utopische klimaatfictie, zoals Stef Craps aangeeft in zijn artikel *Klimaatfictie tussen hoop en vrees* (2021). Volgens Craps is deze trend nodig, gezien de onzekere impact van angstwekkende klimaatverhalen.

De Nederlandse schrijver en filosoof Eva Meijer beschrijft in haar recente roman *Zee nu* (2022) de gevolgen van de stijgende zeespiegel.⁸⁹ Stefan Hertmans noemt de centrale plek die klimaat heeft verworven een van de belangrijkste verschuivingen in zijn denken.⁹⁰

⁸⁸ https://commons.wikimedia.org/wiki/File:I_don%2B4t_believe_in_global_warming.png

⁸⁹ Zie Appendix 8: Klimaat in de kunsten.

⁹⁰ Interview in *De Standaard Weekblad* (22 oktober 2022) over zijn verzamelde essays met de titel *Verschuivingen*. Naast migratie en het ineenstorten van de neoliberale wereldorde noemt Hertmans het klimaat als het belangrijkste thema van onze tijd.

Een boodschap brengen via kunst kan op veel manieren. De Brusselse kunstenaar Floris Boccanegra doet het met een **performance**.⁹¹

Ook **theatermakers** dragen hun steentje bij tot bewustmaking en om mensen aan te sporen tot actie. Veel podiumkunstenaars zetten al activistische voorstellingen op. De term *artivisme* wijst zelfs op de vermenging van kunst en activisme. Een recent voorbeeld is *Antigone in de Amazone*, waarin regisseur Milo Rau campagne voert om het regenwoud te redden. Theatermakers brengen hun boodschap op uiteenlopende manieren. In *A play for the living in a time of extinction* van Martha Balthazar wordt aan het publiek gevraagd om zelf de elektriciteit aan te drijven en zo tot een klimaatneutrale voorstelling te komen. Het stuk *Zeemaal* van Sien Vanmaele is een culinaire zoektocht naar het voedsel van de toekomst. De theatervoorstelling *Wortels* vond plaats op Theater Aan Zee (2023), maar werd ook gespeeld in landbouwbedrijven. Interessant is dat dit initiatief het resultaat was van een samenwerking tussen Natuurpunt en het Algemeen Boerensyndicaat, die op die manier ook de strijd tegen polarisatie aangaan. Een ander voorbeeld is het Cassandra-festival van De Munt in september 2023, met de nieuwe gelijknamige opera van Bernard Focroulle.⁹²

Tot slot vermelden we twee recente **films** over klimaatactivisten: *How to blow up a pipeline* (2022) en *Planet B* (2023).

Samenvatting

Zowel in de literatuur als in de beeldende kunsten en de podiumkunsten is het klimaatthema doorgedrongen. Kunstenaars zoeken manieren om de kwestie op de meest uiteenlopende manieren aan te kaarten. Ook al bereiken hun boodschappen misschien enkel diegenen die al overtuigd zijn van de ernst van de situatie, toch mogen we de tendens naar activistische kunst niet afdoen als nutteloze 'preaching to the converted'. Deze kunstenaars vertolken emoties die leven in de maatschappij en dragen door hun verschillende invalshoeken bij tot de waaier aan verhalen die samen 'de cultuur' vormen.

5.4. Klimaatactivisme

Klimaatactivisme is een verzamelnaam voor bewegingen die met diverse soorten acties aandacht eisen voor de urgentie van de klimaatkwestie. Uitgangspunt is dat ondanks de alarmerende rapporten van klimaatwetenschappers de politiek maar schoorvoetend actie onderneemt en uitstelgedrag vertoont. Activisten verwijzen naar de wetenschap als bewijs dat hun zogenaamde 'doemdenken' realistisch is.

⁹¹ Zie Appendix 8.

⁹² Met dank aan Patrick De Rynck om dit onder onze aandacht te brengen.

Denk aan de befaamde uitspraak van de Zweedse Greta Thunberg: "Don't listen to me, listen to the scientists."⁹³

Activisten zien hun acties als de enige manier om op te komen tegen een beleid dat niet ver genoeg gaat om rampen te voorkomen. Dirk Holemans noemt het onze opdracht om als burgers onze stem te laten horen.⁹⁴

Naast de urgentie van de klimaatkwesitie vragen activisten ook aandacht voor noodzakelijke en systemische maatschappelijke veranderingen. Ze zijn van mening dat het klimaatprobleem slechts kan worden opgelost als de maatschappij vermogensongelijkheid aanpakt en het politieke besluitvormingsproces aanpast om de burger te laten deelnemen aan een meer participatieve democratie.⁹⁵

Bij activistische manifestaties in Vlaanderen denken we aan de klimaatjongeren die de schoolstakingen organiseerden, een initiatief van Greta Thunberg uit 2018 dat wereldwijd navolging had. In Vlaanderen werd de actie bekend als 'Spijbelen voor het klimaat'. Daarnaast startte de oudere generatie de burgerbeweging 'Grootouders voor het klimaat', een ongebonden vereniging van burgers die bezorgd zijn over de toekomst van hun kleinkinderen in een wereld van klimaatopwarming.⁹⁶

Een van de eerste klimaatactivisten in Vlaanderen was film-, televisie- en theatermaker Nic Balthazar, die talloze succesvolle en invloedrijke evenementen op zijn naam heeft.⁹⁷ De vzw Klimaatcontact organiseert over heel Vlaanderen workshops en trainingen voor klimaatcoaches die bereid zijn zich in te zetten om anderen te motiveren voor klimaatactie. De vzw krijgt geen subsidies en leeft van donaties. Ze promoot vooral een positief klimaatverhaal. Naast Vlaamse initiatieven vinden ook internationale verenigingen hun weg naar en weerklank in Vlaanderen. Dat geldt bijvoorbeeld voor Extinction Rebellion (XR), met een aantal lokale groeperingen, zowel in Wallonië en Brussel als in Vlaanderen.⁹⁸

De eisen en vooral de acties van de activistische bewegingen zijn uiteenlopend van aard. Sommige bewegingen hanteren een scherpere toon dan andere, en terwijl sommige acties ludiek zijn, gaan andere verder in het oproepen tot burgerlijke ongehoorzaamheid en het overtreden van de wet. Ook de publieke reacties zijn divers en leiden tot een zekere polarisering. Het overheidsoptreden tegen

---

⁹³ Amerikaans Congres, 18 september 2019.

⁹⁴ "Zwijgen is nooit een goede optie in een democratie, maar nu helemaal uit den boze. De opdracht is nu onze stem als burger laten horen, doen wat we zelf kunnen maar meer dan ooit tegelijk ministers elke dag aanspreken op hun non-beleid. 'We hebben het niet geweten', kan nooit meer hun antwoord zijn." (<https://oikos.be/klimaatministers-klimaatactivisme/>)

⁹⁵ Zie Dirk Holemans op de website van Oikos.

⁹⁶ Naast deelname aan betogingen heeft 'Grootouders voor het klimaat' een website met informatie over activiteiten, organiseert de organisatie webinars en geeft ze boeken uit.

⁹⁷ Zie Appendix 9: Klimaatactivisme.

⁹⁸ Op de website (<https://www.extinctionrebellion.be/nl/>) formuleren ze hun 'eisen'.

extremere vormen van klimaatactivisme neemt in verscheidene landen steeds strengere vormen aan.⁹⁹

Samenvatting

De talrijke activistische bewegingen in Vlaanderen wijzen op de groeiende bewustwording bij burgers van alle generaties dat de klimaatverandering een urgente bedreiging vormt. Vaak gaat kritiek op de traagheid van de politiek samen met een oproep tot klimaatvriendelijk gedrag. De acties gaan van ludiek tot bitsig en bewust uitdagend. De verschillende vormen leiden tot uiteenlopende opinies over het recht van activisten om acties te voeren die ingaan tegen de openbare orde. Sommigen vinden dat rebellie de enige manier is om aandacht te krijgen, anderen stellen dat dit een hellend vlak is. Ook rijst de vraag – die met de voorgaande verband houdt – in welke mate welke actievorm het beoogde doel bereikt. We merken op dat de overheid in verschillende landen, ook in België, in toenemende mate streng optreedt.

5.5. Wetenschap door burgers

Grootschalig burgeronderzoek naar luchtkwaliteit startte met de oproep Curieuzeneuzen in 2018, gevolgd door het Tuinenonderzoek uit 2021. De resultaten waren bijzonder informatief. Zo maten duizenden Vlamingen plichtsgetrouw de hitte en droogte in hun tuin. Hoewel dit soort projecten bestempeld kan worden als milieu- eerder dan als klimaatonderzoek, is het duidelijk dat de twee samenhangen. De oplossingen die gesuggereerd worden, zijn ook heilzaam voor de adaptatie aan de klimaatopwarming. Tot die oplossingen behoren ontharding, bomen en hagen planten, het gras laten groeien... Het onderzoek leidde bovendien tot initiatieven die het niveau van 'de tuin' overstijgen.¹⁰⁰

5.6. Klimaatrechtszaken

Rechtszaken tegen de overheid wegens een nalatig klimaatbeleid zijn een nieuwe vorm van burgerlijke actie. Kort nadat de stichting Urgenda een rechtszaak aanspande tegen de Nederlandse Staat over haar klimaatbeleid,¹⁰¹ stelde de vzw Klimaatzaak in 2014 de vier Belgische overheden (de drie gewesten en de federale overheid) formeel in gebreke. Uiteindelijk veroordeelde de rechtbank in 2021 de Belgische overheden collectief wegens een nalatig klimaatbeleid. Omdat er geen concrete verplichtingen werden opgelegd, ging de vzw in beroep. Op 30 november

⁹⁹ Zie Appendix 9: Klimaatactivisme.

¹⁰⁰ Zie <https://Curieuzeneuzen.be> en 'Klimaat zet turbo op de metamorfose van steden' https://www.standaard.be/cnt/dmf20221216_96980240.

¹⁰¹ Voor informatie over enkele niet-Belgische klimaatrechtszaken, zie Appendix 10.

2023 kwam de uitspraak van het Brusselse Hof van Beroep: het Hof oordeelt dat het nalatige klimaatbeleid van de Belgische Staat, het Vlaams Gewest en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest een schending van de mensenrechten en de zorgplicht betekent. Als herstelmaatregel wordt een gerechtelijk bevel opgelegd om minimaal 55% emissiereductie te realiseren tegen 2030 in vergelijking met 1990. Het Waals Gewest wordt, in tegenstelling tot de uitspraak van 2021, niet veroordeeld. Het Hof zal de emissiecijfers die in de jaarlijkse inventarissen van 2022 en 2024 zullen opgenomen worden, bekijken en zou, als die niet voldoen, een dwangsom kunnen opleggen.

In zijn argumentatie bij het arrest¹⁰² verwijst het Hof zowel naar de reeds gerealiseerde emissiereducties in de ETS- en niet-ETS-sectoren als naar de voor de toekomst voorgestelde maatregelen. In 2020 waren de emissies in België gedaald met 26,9%: in het Waals Gewest met 38,28%, in het Brussels Gewest met 23% en in het Vlaams Gewest met 20%. Deze resultaten vallen, behalve voor het Waals Gewest, onder de toen door de EU opgelegde -30%-reductie. Bovendien had de covidcrisis een belangrijke invloed op de cijfers van 2020: de grafieken van de dienst klimaatverandering van FOD Volksgezondheid tonen "een relatieve stagnatie tussen 2005 en 2019 en een sterke stijging vanaf 2021" (p. 95), behalve in het Waals Gewest, waar de reductie in 2021 op -38,2% blijft. Inzake energie- en klimaatplannen oordeelt het hof dat enkel het Waals Gewest voldoende ambitie aan de dag legt: een reductie van -55% door de combinatie van -62% voor het ETS en -47% voor de niet-ETS-sectoren (p. 39). Het Hof concludeert dat "het Vlaams Gewest, noch op het vlak van de genomen maatregelen, noch op het vlak van de klimaatambitie, momenteel zijn steentje bijdraagt om België in staat te stellen zijn broeikasgasemissies tegen 2030 met 55% te verminderen". (p. 109)

In een reactie op het arrest kondigde minister Zuhail Demir aan dat zij in beroep gaat bij het Hof van Cassatie.¹⁰³ De minister vindt dat klimaatbeleid een politieke keuze is waarover het gerecht geen uitspraak kan doen. In een opiniestuk in *De Standaard* van 2-3 december 2023 formuleert Karel Verhoeven hierover deze bedenking: "Dat rechters het proces maken van beleid voelt ongemakkelijk. Een schop onder de kont is dit van parlementen om zelf de doorlichting te maken. Toch is het uiteindelijke oordeel van het hof niet zozeer politiek als wel moreel: een overheid is verplicht tot voorzichtigheid en zorg, ze moet het leven van burgers beschermen." Als gronden voor het cassatieberoep stelt minister Demir dat de Franstalige rechter "een fout" maakt, "in die zin dat zij een reductie van 55 procent oplegt aan de twee systemen [ETS en ESR]", en zo "verder gaat dan de Europese doelstellingen". In feite onderscheidt het arrest systematisch de -62% reductie in de ETS-sectoren (waarvoor het beleid op Europees niveau bepaald

¹⁰² https://affaireclimat.cdn.prismic.io/affaireclimat/c98f542a-989d-45e0-b768-358a32b4c2bb_SP52019923113012320+nl.pdf

¹⁰³ <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2023/12/01/zuhail-demir-cassatie-klimaatzaak/>

wordt maar nationale en regionale ondersteunende maatregelen gevraagd worden) en de -47% reductie in de ESR-sectoren (waarvoor het beleid volledig aan de lidstaten overgelaten wordt). Het is net door de combinatie van de reducties in beide systemen dat het EKP van het Waals Gewest de door Europa gevraagde globale -55% reductiedoelstelling tegen 2030 kan vooropstellen, zoals het arrest vaststelt (cf. supra). Dat minister Demir in deze context de Europese doelstellingen ter verdediging inroept, is opmerkelijk, aangezien ze de Europese -47% ESR-verordening naast zich neerlegt en zich alleen tot -40% verbindt (de facto -37,6%; zie 1.2.3 en Appendix 1).

In de bundel *Klimaatrechtspraak* (Billiet & Schoukens, 2021) verkennen de auteurs de juridische vragen die rijzen in het stijgende aantal klimaatzaken in verschillende landen in en buiten Europa. De fundamentele vraag wordt als volgt geformuleerd: "Wanneer de planeet letterlijk en figuurlijk in brand staat, mogen rechters dan vaststellen dat overheden tekortschieten in het licht van wat de wetenschap heeft vastgesteld? En, zo rechters kunnen optreden, hoever reikt hun macht dan precies?" (Billiet & Schoukens, 2021: 7). Deze vraagstelling wordt in de verschillende bijdragen aan een grondige analyse onderworpen. Tegenstanders roepen bijvoorbeeld het argument in van de scheiding der machten. Dergelijke argumenten worden haarscherp ontleed vanuit het juridische kader. Het milieurecht biedt een onontbeerlijke invalshoek in het klimaatdebat.

Hoofdstuk 6. Intermediaire instanties tussen wetenschap en burgers

Zoals we stelden in hoofdstuk 1, verloopt het overbrengen van wetenschappelijke kennis over klimaatverandering en mitigatie- en adaptatiemaatregelen naar de burger via intermediaire instanties. De voornaamste zijn de wetenschappelijke wereld, de pers en het onderwijs (Fløttum & Schäfer 2022: 53). In dit hoofdstuk bespreken we deze drie instanties.

Klimaatwetenschap is intrinsiek interdisciplinair (afhankelijk van verschillende disciplines) en transdisciplinair (strevend naar een geïntegreerde, transformatieve oplossing). Haar basis is kennis van het fysische milieu van de aarde, de interacties tussen biosfeer en geosfeer, en de evolutie daarin door de tijd heen. Dat alles wordt bestudeerd in onder meer de disciplines geologie, fysische geografie, hydrologie, glaciologie, (paleo)klimatologie, oceanografie, dendroklimatologie, biogeochemie en archeologie.¹⁰⁴ In de zoektocht naar maatregelen voor mitigatie en adaptatie bundelen de drie wetenschapsgroepen (wetenschap & technologie, biomedische en ook menswetenschappen) hun krachten. Up-to-date syntheses van hun bevindingen zijn essentieel voor beleidsmakers, zoals ook het IPCC van de VN erkent. Dat voorziet zijn Assessment Reports van Summaries for Policy Makers.

De nieuwe IPCC-voorzitter, Jim Skea,¹⁰⁵ is van mening dat de wetenschappelijke bevindingen sterker moeten doorwegen op het beleid en dat het daarom noodzakelijk is duidelijk te communiceren over de resultaten van klimaatonderzoek, op een manier die bruikbaar is als basis voor het beleid. Behalve concrete boodschappen vanuit de wetenschappelijke wereld verwacht Skea ook optimisme. In een interview in *The Guardian* zei hij onder meer:

“I am genetically optimistic.”

“The challenges are huge, but the key thing is to not become paralysed into inaction by a sense of despair.”

De mensheid heeft volgens Skea nog de tijd om het tij te keren, maar het is wel heel dringend.¹⁰⁶

¹⁰⁴ <https://researchportal.vub.be/nl/organisations/earth-system-sciences>

¹⁰⁵ James Skea is professor Sustainable Energy aan Imperial College London en voorzitter van Scotland's Just Transition Commission. Hij is co-auteur van het *Special Report on Global Warming of 1.5°C* (IPCC 2018).

¹⁰⁶ <https://www.theguardian.com/environment/2023/jul/26/jim-skea-to-take-helm-at-ipcc-as-world-enters-crucial-climate-decade>

Nationale beleidsmakers hebben nood aan syntheses die hen ondersteunen bij het uitwerken van mitigatiestrategieën en adaptatiemaatregelen in hun eigen land. Voormalig Europees commissaris voor Klimaatactie Connie Hedegaard (2023) wijst op een lacune in de waardering en financiering van wetenschapscommunicatie over het klimaat. Wetenschappers staan onder druk om fondsen te verwerven door cutting-edge onderzoek. Er zijn echter weinig of geen specifieke subsidies om multidisciplinaire samenvattingen te maken die verworven kennis verbinden met de nieuwste bevindingen. Nochtans hebben politici, beleidsmakers en stakeholders zulke syntheses broodnodig. In België zal het Klimaatcentrum in Ukkel deze belangrijke functie vervullen (zie 4.4).

Een taalkundig aspect dat hierbij vaak over het hoofd wordt gezien is dat de graad van techniciteit moet worden afgestemd op de voorkennis van het doelpubliek. (Zo zijn de Summaries for Policy Makers van het IPCC nog steeds uiterst technisch.) Samenvattingen voor beleidsmakers in wetenschappelijke metataal die enkel deskundigen begrijpen, vervullen hun functie niet.

Wetenschapscommunicatie met de burgers vindt op dit moment vooral plaats in de traditionele media. De sociale media bieden hier nog te ontginnen mogelijkheden. Een mooi voorbeeld is Factcheck.Vlaanderen,¹⁰⁷ een project dat academici en journalisten in 2019 hebben opgestart vanuit de vzw Square Truth Network. Onder het motto 'Het staat op het net maar klopt het wel?' verifiëren ze claims die op het net rondgaan. Ze doen dat op een toegankelijke wetenschappelijke wijze en met verwijzing naar de primaire bronnen. Lezers worden uitgenodigd claims in te sturen die ze willen laten checken. Onder het thema 'Klimaat' vind je er checks van zowel typische *fake news*-claims – zoals 'Europese steden willen vlees en auto's verbieden' – als claims van meer gereputeerde bronnen – zoals 'De 20 rijkste industrielanden stoten 80% van de door de mens veroorzaakte broeikasgassen uit' (reportage in *Terzake* op VRT-Canvas). Factcheck.Vlaanderen vervult zo niet enkel een belangrijke *outreach*-functie (wetenschappers delen hun kennis met de burgers), maar ook wat Fløttum & Schäfer (2022: 52) *inreach* noemen: burgers krijgen de kans om hun eigen, ook irrationele vragen aan wetenschappers te stellen.

6.2. De pers

De pers heeft een cruciale intermediaire functie: ze staat tussen de klimaatwetenschappers en de burgers in. Ze haalt informatie uit verschillende bronnen die ze geacht wordt objectief weer te geven, al dan niet gevolgd door subjectieve opiniestukken. De vraag die we hier stellen is op welke manier de pers omgaat met primaire bronnen die belangrijk zijn voor de klimaatcommunicatie. We overlopen een aantal kritische bedenkingen in dit verband.

---

¹⁰⁷ <https://factcheck.vlaanderen/>

6.2.1. Rapportering over politieke peilingen: een bijdrage tot percepties?

Het artikel van Jan-Frederik Abbeloos, *Doet De Stemming aan stemmingmakerij?*¹⁰⁸, is een antwoord op de dubbele kritiek op *De Stemming*. Enerzijds rapporteert de krant volgens sommige lezers vanuit historisch perspectief te negatief omdat de resultaten van 2023 niet nieuw zijn en de krant te veel 'doom and gloom' verkondigt. Anderzijds is een aantal lezers van mening dat de perceptie bij de ondervraagde burgers niet in overeenstemming is met de realiteit.¹⁰⁹

De kritiek is dus dat de rapportering foute signalen uitzendt die de perceptie beïnvloeden en die negatieve attitudes aansturen of versterken. Abbeloos antwoordt dat perceptie inderdaad onafhankelijk blijkt te zijn van de statistieken, maar dat het onderkennen van die subjectieve gevoelens essentieel is. *De Standaard* geeft daarop vijf richtlijnen mee aan politici:¹¹⁰

- bestuur en leg het uit in plaats van ruzie te maken;
- los de migratiecrisis op;
- neem je voorbeeldfunctie ernstig;
- het zal toch met minder moeten;
- luister echt naar ons en naar onze stem.

Deze richtlijnen zijn belangrijk en uiteraard steunen we ze volmondig. Anderzijds stellen we vast dat ze geen reflectie inhouden over de invloed die politieke communicatie heeft op beeldvorming. Over de vaststelling dat klimaat onderaan bengelt in de prioriteitenlijst van de doorsnee-Vlaming in *De Stemming*, wordt in de richtlijnen met geen woord gerept. Nochtans zou dit een zorg moeten zijn. Deze bekommernis wordt ook geuit in sommige opiniestukken.¹¹¹

De vraag rijst welke rol de pers kan spelen door die bekommernis meer aandacht te geven en op die manier de politieke aandacht voor het klimaat te vergroten. In deze context verdient het in door *De Standaard* gelanceerde initiatief 'Red de toekomst'¹¹² aandacht. Als tegenwicht tegen moedeloosheid en ontgoocheling in de politiek werd voor het verkiezingsjaar 2024 een platform gelanceerd waarop burgers hun bekommernissen en constructieve voorstellen ter discussie konden voorleggen. In een conversatietool werd de 'Vraag van de dag' voorgesteld, waarover lezers met hun gedachten en oplossingen in dialoog konden gaan, gemodereerd door redacteuren. Dit initiatief is een voorbeeld van *inreach* en burgerparticipatie.

¹⁰⁸ Zie 4.1, voetnoot 72.

¹⁰⁹ Zie Appendix 11: De pers.

¹¹⁰ https://www.standaard.be/cnt/dmf20230515_96651739

¹¹¹ Zie bv. Bieke Purnelle Het klimaat? Boeit niet, de Vlaming ligt alleen wakker van zijn portemonnee | *De Standaard* https://www.standaard.be/cnt/dmf20230518_95890809

6.2.2. Klimaatrampen tegenover klimaattoestand: het ontbreken van een sense of urgency

Tim Soens, hoogleraar milieugeschiedenis aan de Universiteit Antwerpen, stelt in *Rampen verkopen, de klimaatcrisis niet*¹¹³ dat de politieke en publieke apathie niet alleen verklaard moet worden vanuit “de tegenkrachten die er alles aan doen om de noodzakelijke transitie af te remmen”, maar ook door de rol die de media spelen. Het is niet zo dat althans de kwaliteitskranten geen aandacht schenken aan de klimaatproblematiek: het tegendeel is waar. Maar wanneer er zich natuurrampen voordoen met een grote menselijke tol, vooral als die dicht bij huis zijn (zoals de Vesderramp), beheersen die dagenlang de berichtgeving, in tegenstelling tot de klimaatcrisis die ook nu al veel mensenlevens kost. De media gaan, zoals Soens het uitdrukt, voortdurend op zoek naar “nieuwe verhalen om de omvang van de problemen in beeld te brengen”, maar wel in het “vaste format van rampenberichtgeving, zoals dat de voorbije eeuwen vorm kreeg”. Door de voorkeur voor dit genre verdwijnt na een tijd de *sense of urgency*, tot een nieuwe ramp de aandacht opeist.

6.2.3. Framing

Onderzoek naar de manier waarop klimaatverandering wordt benaderd in de Vlaamse kranten is schaars. Een recente studie is de masterproef van Lisanne Vansteenkiste, *Framing van klimaatverandering*¹¹⁴ uit 2022. Zij baseert zich op een database van artikelen uit *De Standaard*, *De Tijd* en *Het Laatste Nieuws* van 2019. De vier onderzochte *frames* waren: ‘Environmental Impact’, ‘Economic Impact’, ‘International Relations’ en ‘Domestic Politics and Regulatory Process’.

Het meest voorkomende *frame* in de data was ‘Domestic Politics and Regulatory Process’, zeg maar het beleid en de maatregelen inzake klimaatverandering. Dit resultaat bevestigt eerdere studies (Dirikx & Gelders, 2010; Maesele e.a., 2014; Pepermans & Maesele, 2014). Het betekent dat de onderzochte kranten de politici verantwoordelijk houden en de oplossingen vanuit het beleid verwachten. Bij de bronnen worden politici ook het meest geciteerd, wat overeenkomt met de vaststelling dat ook op internationaal vlak politici in de pers meer aan bod komen dan wetenschappers (Chinn e.a. 2020; Vansteenkiste 2022: 46).

Uit een vergelijking tussen de kranten blijkt vooral dat het economische *frame* vaker voorkomt in *De Tijd* dan in de andere twee kranten, wat in de lijn van de verwachtingen ligt. Verder citeert *De Standaard* meer bronnen uit het internationale *frame*, terwijl *Het Laatste Nieuws* dit zelden doet. Het internationale *frame* komt – alweer voorspelbaar – het meest voor in de periodes waarin internationale klimaatgebeurtenissen plaatsvinden.

¹¹² *De Standaard*, 6 november 2023.

¹¹³ *De Standaard*, 8 juli 2023.

¹¹⁴ Voor uitleg over het concept ‘framing’, zie 3.1.

Een vergelijkende analyse van de manier waarop de Vlaamse kranten rapporteren over de hitte in Zuid-Europa in juli 2023 toont aan hoezeer de *framing* van eenzelfde gebeurtenis de missie en ideologie van de kranten weerspiegelt.¹¹⁵

6.3. Het onderwijs

Zoals aangestipt in 5.1 moet volgens Boussemaere (2015) het klimaat een grotere plaats krijgen in het onderwijs. In deze paragraaf gaan we na welke initiatieven er op dat vlak al bestaan. Ook hier beogen we geen volledige overzicht, maar schetsen we een genuanceerd beeld van de inspanningen die worden gedaan en de leemtes die er nog zijn.

6.3.1. De FOD-site 'Klimaat op school'

De federale site 'Klimaat op school'¹¹⁶ bevat informatie over klimaat op verschillende niveaus van het onderwijs, van basisonderwijs tot hoger middelbaar. Dit educatieve platform helpt leerlingen en leerkrachten aan betrouwbare informatie over klimaatopwarming. Het initiatief werd genomen in 2019 door de Federale Overheidsdienst Volksgezondheid, samen met WWF België.

De Klimaatbrigade, zoals dit educatief platform heet, biedt tien thema's aan die leerkrachten op een interactieve manier kunnen aanbrengen in de derde graad van het lager en de eerste graad van het middelbaar onderwijs. Er worden ook oplossingen aangereikt op het niveau van de leerlingen. Oefeningen en video's stellen het materiaal op een ludieke manier voor. Dezelfde tien thema's worden op het platform Climate Challenge behandeld op het niveau van 14- tot 18-jarigen (tweede en derde graad middelbaar onderwijs). Zo is er een video over activisme met de vraag: "Denk jij dat acties van burgers de overheden kunnen beïnvloeden om goede beslissingen te nemen voor het klimaat?" Een video over klimaat en transport stelt de vraag: "Wat als we de manier waarop we ons verplaatsen veranderen?" De filmpjes en de vragen nodigen uit tot reflectie, opinievorming en discussie in de klas.

Naast deze pakketten zorgt het educatieve platform ook voor klimaatcoaches, jonge universitair geschoolden die een speciale opleiding hebben gekregen om leerkrachten vanaf het vierde jaar secundair gratis bij te staan in hun lessen over klimaatverandering:

"Met dit project wil de Dienst Klimaatverandering van de FOD Volksgezondheid, in samenwerking met GoodPlanet, de leerlingen en leerkrachten van alle onderwijsnetten en elke studierichting aanmoedigen zich te informeren over de uitdagingen van de klimaatverandering en deel te nemen aan het debat over

¹¹⁵ Zie Appendix 12: Casus: De hitte in Zuid-Europa in juli 2023.

¹¹⁶ <https://klimaat.be/in-belgie/communicatie-en-educatie/educatief-aanbod/klimaatopschool>

de transitie van onze op fossiele energie gebaseerde maatschappij naar een koolstofarme maatschappij.”¹¹⁷

6.3.2. Leerplannen

In een beperkt aantal landen is klimaatverandering een verplicht onderdeel van het lessenpakket op school. Volgens de Nederlandse website van Ecotoday¹¹⁸ was dit eind 2022 het geval in Italië, Argentinië en Cambodja. Italië was het eerste land in de wereld waar openbare scholen verplicht een uur per week moeten reserveren voor klimaatkwesities. In tegenstelling tot Italië, waar het verplichte vak deel uitmaakt van het lager onderwijs, heeft Cambodja het vak geïntegreerd in het hoger middelbaar onderwijs. Argentinië ten slotte keurde in 2022 een nationale wet goed die klimaat als apart vak verplicht maakt.

De Ecotoday website besluit:

“Over de hele wereld wordt op veel scholen wel aandacht gegeven aan klimaatverandering, maar is het geen verplicht onderdeel of komt het terug in belangrijke staatsexamens. In Nederland is een van de kerndoelen van het basisonderwijs dat leerlingen leren over het klimaat en de energiebronnen in ons land en in de wereld. Maar verschillende bronnen in de literatuur wijzen erop dat dit niet genoeg is om leerlingen klimaatverandering te laten begrijpen. Moet ook in Nederland klimaatles een verplicht vak worden op lagere en middelbare scholen?”

Ook in Vlaanderen is klimaat geen verplicht vak in alle scholen. De kwestie komt meestal aan bod in andere vakken, zoals aardrijkskunde en wereldoriëntatie. De vraag is in welke mate de zeer nuttige pedagogische ondersteuning die in de vorige paragraaf besproken werd ook effectief gebruikt wordt. Het katholiek onderwijs heeft alvast een belangrijke stap gezet met het voorstel om van het vak aardrijkskunde in de tweede graad van het secundair onderwijs een ‘klimaatvak’ te maken. Manuel Sintobin (KU Leuven) hield mee de pen vast van het leerplan. (Zie *De Standaard* 18 mei 2023.)

6.3.3 Individuele initiatieven

Individuele leerkrachten nemen vaak schitterende initiatieven. Een voorbeeld is het Climate Action Project.

Casus: Climate Action Project

Het internationale Climate Action Project¹¹⁹ is een initiatief van Koen Timmers, onderzoeker digitale leermethodes aan de hogeschool PXL in Hasselt. De website

¹¹⁷ <https://klimaat.be/in-belgie/communicatie-en-educatie/educatief-aanbod/klimaatcoach>

¹¹⁸ <https://ecotoday.nl/in-deze-3-landen-wordt-klimaatles-op-school-gegeven>

¹¹⁹ <https://hundred.org/en/innovations/climate-action-project>

biedt online een gratis leerpakket van zes weken aan over klimaatverandering, waarbij jongeren uit alle continenten betrokken zijn en actief met elkaar communiceren:

“The Climate Action Project brings a six-week climate change program to up to 10 million students in more than 130 countries, drawing on expertise from scientists, policymakers, and activists from organizations like NASA, the World Wildlife Fund, and the United Nations. The project is open-ended, encourages cross-country collaboration, and is focused on solutions.”

De bedoeling is jongeren bewust te maken van de gevolgen van klimaatverandering wereldwijd en hen zelf concrete oplossingen te laten aanbrengen, op hun niveau en binnen hun capaciteiten. Het project streeft naar positieve en constructieve communicatie. Volgens Timmers hebben de klimaatspijbelers, een initiatief van Greta Thunberg, een cruciale rol gespeeld in de bewustwording, maar moeten we nu positieve verhalen brengen, zonder de ernst en de urgentie van de kwestie uit het oog te verliezen. Dit project stond in de schijnwerpers op het World Economic Forum in Davos (2023). Koen Timmers wordt internationaal gelauwerd voor zijn initiatief.

6.3.4. Hoger onderwijs

Elke universiteit in Vlaanderen heeft klimaatwetenschappers in dienst. Klimaat komt dus aan bod in bepaalde wetenschapsdomeinen, maar is geen verplicht vak voor alle studenten. De mate waarin de klimaatkwestie wordt behandeld in de menswetenschappen blijft afhankelijk van de interesse van individuele lesgevers. Pieter Boussemaere van de Vives Hogeschool (Brugge) is een notoir voorbeeld van een gedreven en invloedrijke klimaatdocent die is opgeleid als historicus.

Er zijn dus zeer interessante initiatieven op individuele basis die studenten informeren over klimaatkwesties. Ze tonen de gedrevenheid van de organisatoren en de interesse van de studenten. Zo is bijvoorbeeld de lessenreeks ‘Context en nuance’ aan de Universiteit Gent in het academiejaar 2023-2024 gewijd aan de klimaatkwestie. Dit universiteitsbrede keuzevak laat studenten uit de humane wetenschappen vanuit verschillende invalshoeken kennismaken met actuele thema’s.¹²⁰ De lessen in het programma over klimaatverandering worden verzorgd door historici, taalkundigen, filosofen, cultuurwetenschappers en letterkundigen. Ze worden gevolgd door studenten uit verschillende richtingen, zowel uit de biomedische wetenschappen als uit de gedrags- en geesteswetenschappen.

In het seminarie Klimaateducatie voor Hoger Onderwijs,¹²¹ een initiatief van het departement Omgeving, wordt nagegaan hoe elke onderwijsdiscipline een cruciale rol kan spelen en zich kan verbinden met het klimaatthema.

¹²⁰ <https://www.ugent.be/lw/nl/opleidingen/contextennuance>.

¹²¹ Virginie Lovelinggebouw, Gent, 29.11.2023.

Het is duidelijk dat de belangstelling voor klimaat op alle niveaus in het onderwijs toeneemt. Verschillende initiatieven ontstaan vanuit de basis, maar ook de overheidsdiensten zetten zich meer en meer actief in.

Aanbevelingen

- Uit burgerbevragingen blijkt dat de Belgen voor correcte informatie wetenschapsbeoefenaars en overheden het meest vertrouwen. De Vlaamse overheid kan daarop inspelen door een **brochure** met toegankelijke informatie te verspreiden over de effecten van klimaatverandering en hoe die door een krachtdadige klimaatactie afgezwakt kunnen worden. Het Europese klimaatbeleid (doelen, timing, middelen, verwezenlijkingen), waar België en Vlaanderen deel van uitmaken, wordt het best helder uiteengezet, samen met de diverse verantwoordelijkheden voor de realisatie ervan op federaal en gewestelijk niveau.
- De Vlaamse Regering staat voor de grote uitdaging de emissies terug te dringen in de sectoren gebouwen, transport, landbouw, lokale industrie en afval. Dit kan enkel worden gerealiseerd als het democratisch proces niet beperkt blijft tot 'gaan stemmen': de burger moet worden betrokken bij het concreet uitwerken van een effectief scenario naar net-zero emissies in 2050. **Burgerparticipatie** zal mensen ook meer motiveren tot klimaatvriendelijk gedrag op groeps- en individueel niveau.
- De resultaten van peilingen naar attitudes van burgers tegenover klimaatinformatie en -maatregelen blijken vaak met elkaar in tegenspraak te zijn. Het verdient aanbeveling gesloten enquêtevragen (zoals in de federale bevragingen) aan te vullen met **open vragen**. In het buitenland (bv. Noorwegen) is gebleken dat open vragen informatie aanleveren die niet wordt verstrekt in gesloten vragen, waarop deelnemers vaak antwoorden geven waarvan ze denken/weten dat die verwacht worden.
- **De overheidsdiensten** moeten een belangrijke rol spelen in de communicatie, niet alleen *naar* maar vooral *met* de burger – op maat van verschillende doelgroepen. Heel wat goede praktijken zijn al te vinden op de websites van de federale en Vlaamse overheidsdiensten, zoals klimaattafels, educatieve en expert-*tools* en klimaatcoaches. Het verdient aanbeveling dat ambtenaren overleg met de burgers ondersteunen om tot de best mogelijke oplossingen te komen. De media kunnen hierbij helpen door niet enkel politici een forum te geven, maar ook experts van overheidsdiensten.
- Interdisciplinaire klimaatwetenschap is de bron van onze kennis van zowel klimaatverandering als mitigatie- en adaptatiemaatregelen. Het Belgisch Klimaatcentrum in Ukkel werd opgericht met het lovenswaardige doel wetenschappelijke bevindingen te coördineren als basis voor beleidsbeslissingen. We menen dat het opportuun is en dat het ook in het algemeen belang is meer fondsen vrij te maken voor en waardering te geven aan wetenschappers die instaan voor toegankelijke syntheses voor beleidsmakers, een belangrijke vorm van **wetenschapscommunicatie**. Wetenschappers moeten ook meer op de

voorgond treden om de bevolking te informeren. Hun optredens in informatieve programma's op radio en televisie zijn sporadisch en hebben meestal de vorm van korte interviews. Het is cruciaal dat burgers hen als autoriteiten zien en horen.

- **De pers** heeft een grote invloed op de burgers, en via de burgers op het beleid. Daarom is het belangrijk dat de pers het klimaat als dringende kwestie belicht. Dat politici belang hechten aan wat hun kiezers verwachten, is evident. Om die reden moet de pers haar intermediaire rol vervullen door de klimaatkwestie te laten doordringen als prioriteit. Rapporteren over de bestaande prioriteiten zoals die naar voren komen uit politieke peilingen is niet voldoende.
- De aandacht voor het behalen van de klimaatdoelstellingen moet een agendapunt worden in **politieke verkiezingscampagnes**. Wat in Nederland kan, moet ook in België en Vlaanderen kunnen.
- Verscheidene bronnen in de literatuur roepen burgers op om niet te blijven stemmen op politici die de klimaatcrisis minimaliseren. Dergelijke oproepen kunnen een grote invloed hebben als ze zich tot het grote publiek richten. Klimaatboeken en opiniestukken in kwaliteitskranten bereiken maar een beperkt segment van de samenleving. Het verdient aanbeveling dat dergelijke boodschappen worden gebracht in de **populaire media** (kranten, televisie) en in de **sociale media**.
- Het **onderwijs** levert al heel wat inspanningen om de uitdagingen van de klimaatverandering én de mogelijke oplossingen aan te kaarten en mondige burgers te vormen die hun bezorgdheid voor het klimaat in daden omzetten. Veel van deze initiatieven blijven echter versnipperd. Ze kunnen door een betere coördinatie versterkt worden.
- Justitie moet **krachtadig optreden** tegen alle gevallen waarin afspraken die het klimaat en het milieu ten goede komen, worden omzeild. Elke vorm van overtreding via privileges, zoals persoonlijke contacten en onderhandse regelingen, moet worden bestraft om het vertrouwen van de burger in een rechtvaardige transitie te winnen.
- **Politieke communicatie** moet af van haar slechte imago. Dat de nieuwe mediakanalen zogenaamd sloganeske uitspraken en verzuivering 'eisen', is een pleidooi voor populisme. De burger heeft nood aan regeringen waarvan de leden in resonantie met elkaar en loyaal aan het regeerakkoord (en de geest ervan) communiceren, en aan politici die met inhoudelijke argumenten en respectvol met elkaar en de burger debatteren om tot oplossingen te komen.

Appendices

Appendix 1. Evolutie van emissies

Tabel 1 geeft de percentages waarmee de emissies in de niet-ETS-sectoren daalden of stegen in 2021 (in vergelijking met de reële emissiecijfers van 2005) en waarmee ze moeten dalen tegen 2030 (Vlaams EKP, p. 28). Hij vermeldt ook de evolutie in de proportionele bijdragen van de sectoren aan het emissietotaal.

Tabel 1

	emissies in 2005	bijdrage aan emissie-totaal	emissies in 2021		bijdrage 2021 emissie-totaal	geraamde emissies in 2030		bijdrage 2030 emissie-totaal
	Mton CO2 eq	%	Mton CO2 eq	% verschil 2005	%	Mton CO2 eq	% verschil 2005	%
transport	17,7	36,5	16,0	-9,6	36,6	11,4	-35,6	37,6
gebouwen	15,7	32,4	12,6	-19,7	28,8	9,2	-41,4	30,4
landbouw	7,3	15	7,8	+6,8	17,8	5,1	-30,1	16,8
industrie (niet-ETS)	4,9	10,1	5,3	+8,2	12,1	3,2	-34,7	10,6
afval-verwerking	2,9	6	2,1	-27,6	4,8	1,4	-53,6	4,6
totaal	48,5	100	43,7	-9,9	100	30,2	-37,7	100

Voor de sector *transport* rijzen er vragen over de vooropgestelde systeemsprong van stagnatie van de reductie in de periode 2005-2021 naar een reductie met 35,6% in 2030. In de periode 2005-2019 daalden emissies slechts met -2,3%. Door de covidmaatregelen tikte de emissiereductie in 2021 op -9,6% af. Voor de sector *gebouwen* was er in de periode 2005-2021 een dalende trend van -19,7%, een gevolg van isolatie, hernieuwbare energie en zachte winters. Dit roept de vraag op waarom de reductieprognoses in deze sector relatief minder ambitieus zijn.

Appendix 2

Tabel 2. Percentage van de advertenties die een bepaald thema aankaarten (Lefevere e.a. 2019)¹²²

Policy issue	Facebook	Kranten
Werk	25%	17%
Migratie	12%	20%
Overheid & Bestuur	10%	2%
Sociale zaken	8%	45%
Economie	8%	43%
Gezondheid	7%	0%
Justitie	7%	19%
Milieu	5%	1%
Energie	4%	17%
Onderwijs	4%	17%
Mobiliteit	3%	5%
Burgerrechten	2%	0%
Huisvesting	2%	0%

Appendix 3: Casus: Analyse van de N-VA-website (fragment)

"Klimaat"

Innovatie als sleutel voor ambitieuze en realistische doelstellingen

Ambitueus maar realistisch, dat is het motto van de N-VA in het klimaatbeleid.

De globale uitstoot van broeikasgassen moet op termijn naar nul. Daarom steunt de N-VA de uitbouw van een Vlaams klimaatplan en de Europese Green Deal.

Tegelijkertijd willen we dat klimaatdoelstellingen haalbaar zijn. Een realistisch klimaatbeleid is betaalbaar voor de gewone burger en gaat niet ten koste van de concurrentiekracht van onze industrie.

¹²² De totale percentages voor elke kolom komen niet op 100% omdat de auteurs een maximum van drie politieke thema's per advertentie hebben gecodeerd. https://cris.vub.be/ws/portalfiles/portal/48595473/20191202_NOTA_Facebook_advertenties.pdf

Innovatie en vooruitgangsoptimisme zijn de sleutel van een ambitieus klimaatbeleid. Via onderzoek ontwikkelen we efficiëntere en milieuvriendelijke technologieën.

Om de CO₂-uitstoot naar beneden te halen, is meer aandacht voor goede isolatie in nieuwbouw en renovatie cruciaal. Ook op het vlak van mobiliteit valt nog veel klimaatwinst te boeken.

Als iedereen ambitie toont, kunnen we ons als Vlaanderen op de kaart zetten als klimaatregio die ook de rest van de wereld helpt om dit te bereiken.”

(Bron: <https://m.n-va.be/standpunten/klimaat>).

Appendix 4: Casus: Analyse van de Vlaams Belang-website (fragment)

“Visie Vlaams Belang”

Het Vlaams Belang wil dat de overheid maatregelen neemt die de energie- en waterfactuur van haar inwoners kunnen doen dalen. Energie behoort tot de meest belangrijke uitdagingen van de toekomst. Vlaanderen moet dit in eigen handen nemen en strategisch investeren in de productie en opslag van energie. Zo kunnen we goedkope energie – zowel gas, water als elektriciteit – voorzien aan onze gezinnen en bedrijven. Dat kan enkel als we zo veel mogelijk autonomie nastreven van de wereldmarkten.

Het Vlaams Belang wil dat het gezond verstand terugkeert. Energieproductie die enkel of amper overleeft door subsidies heeft geen toekomstperspectief. Een slimme combinatie van alternatieve energiebronnen en kernenergie is de enige manier om op een continue en substantiële manier in onze energievoorziening te kunnen voldoen. Uiteraard moet de veiligheid verzekerd zijn, net als de verantwoorde verwerking van het kernafval. Betaalbaarheid, bevoorradingszekerheid, betrouwbaarheid en duurzaamheid moeten de sleutelwoorden zijn in ons energiebeleid.

Het Vlaams Belang doet alleszins niet mee aan de klimaathysterie die ons door bepaalde linkse partijen en beroepsagitatoren opgedrongen wordt met steun van de media en grote delen van het onderwijs. Het is ronduit onaanvaardbaar dat kinderen en jongeren gedwongen worden deel te nemen aan politieke klimaatbetogingen. Het hysterische klimaatalarmisme dreigt bovendien te leiden tot ondoordachte maatregelen die de energiefactuur onbetaalbaar maken en ons budgettair zwaar belasten, maar uiteindelijk geen of nauwelijks invloed zullen blijken te hebben op ons leefmilieu en het klimaat. Denk maar aan het debacle met de groenestroomsubsidies. Het Vlaams Belang heeft vertrouwen in het wetenschappelijk onderzoek naar alternatieve energiebronnen en klimaatadaptatie, en de technologische revolutie die zich in dat verband in snel tempo voltrekt. Tegenover de politieke recuperatie van apocalyptische angstzaaijrij plaatst het Vlaams Belang een optimistisch klimaatrealisme dat jongeren wil aanmoedigen tot

nadenken over de problemen met ons leefmilieu en het zoeken naar oplossingen om onze omgeving properder en gezonder te maken.”

(Bron: <https://www.vlaamsbelang.org/programma>).

Appendix 5: Casus: De website van Vooruit (fragment)

“Tussen klimaatontkenners en klimaatalarmisten”

Klimaatontkenners en klimaatalarmisten helpen de zaak geen stap vooruit. Vooruit ziet een leefbare planeet als de grootste uitdaging van de eeuw, maar ook als een uitdaging die oplosbaar is. Als iets waar we zelfs samen beter uit kunnen komen. Als we tenminste onze economie en ons energiestelsel op een nieuwe en duurzame leest schoeien.

En als we allemaal – bedrijven, individuen en overheden – samenwerken onder de regie van een sterke overheid. Vooruit wil van de noodzakelijke ecologische transitie een economische win-win maken, een kans voor groene groei. En goede nieuwe banen.

De klimaatproblemen ontkennen is dwaas en verkeerd. De klimaatproblemen als onoplosbaar afschilderen en paniekerig pleiten voor degrowth is ook funest. Wat we nodig hebben is een manier om te produceren, winsten te maken en groei te realiseren voor iedereen, op een manier die duurzaam is. En dus ook goed voor een leefbare planeet.

Of je dat nu ecomodernisme of ecosocialisme noemt is van minder belang. Zolang het maar werkt. De Europese Commissaris Frans Timmermans heeft al een goed Europees kader geschapen waarbinnen een ambitieus Vlaams en Belgisch beleid zich kan ontplooiën.”

(Bron: https://www.vooruit.org/standpunt_klimaat).

Appendix 6: Casus: De Natuurherstelwet

In Tijd voor een nieuw pact tussen mens en natuur (De Standaard 15 mei, pp. 26-27) pleiten vier parlementsleden van Open VLD voor een alternatief op de Natuurherstelwet van de Europese Commissie. In essentie is dit een opiniestuk waarin de spot wordt gedreven met de wet en haar bedenkers, met termen en uitdrukkingen als “de hedendaagse keizer-kosters”, “het spook van Jozef II en diens regelneverij” dat weer door onze contreien zou waaien, “despotisme”, “weinig zin voor realiteit”. De metafoor van de keizer-koster in de eerste paragraaf roept onmiddellijk negatieve emoties op bij de lezer en zet de toon voor de

verdere interpretatie van de tekst. Het vooruitgangsoptimisme van de partij wordt in een positief toekomstverhaal uitgedrukt en tegengesteld aan de zogenaamde onwetendheid van de andere partij, in casu de Europese Commissie:

“De planeet zelf, die draait ook zonder ons wel door. De mensen moeten dus centraal staan in veranderingstrajecten, ook als het over klimaat en natuur gaat. Dat vergeten keizer-kosters wel eens.”

De metafoor van de keizer-koster wordt de rode draad door het betoog, dat stelt dat men terug wil naar de pre-industriële natuur van de 18de eeuw, naar de Ferrarisbossen uit de Oostenrijkse regeerperiode. In tegenstelling tot die nostalgische, onrealistische visie stellen de auteurs een nieuwe natuur voor, aangepast aan het warmere klimaat.

Het is duidelijk dat de metafoor een retorisch middel is om de Natuurherstelwet te plaatsen in een context van regelgeving die de bevolking niet zint en die bovendien nutteloos is. Om de vergelijking mooier te maken worden dan wel parallellen gesuggereerd die er niet zijn. Een antwoord hierop kwam er in de vorm van het opiniestuk *Niemand zegt dat we terug moeten naar de natuur van 1750* (Hendrik Schoukens en An Cliquet, *De Standaard* 22 mei 2023, pp. 26-27). Deze tekst verwijst zowel naar de tekst van de Open VLD-leden als naar de tekst van de Europese Commissie. De titel is een duidelijke negatie van de bewering in de tekst waarop gerepliceerd wordt. De schrijvers wordt verweten dat ze zaken lezen in de Natuurherstelwet die er niet staan en dat ze van de wet een karikatuur maken. Karikaturale uitspraken dragen geenszins bij tot een open debat over de kern van de zaak.

Appendix 7: Klimaatboeken

Albrecht, Johan. 2022. *Klimaatneutraal in 2050?* De econoom Albrecht stelt dat het huidige beleid, dat focust op het corrigeren van de marktkrachten met prijsinstrumenten, *incentives*, subsidies en zachte regulering, niet werkt. De vaststelling dat er te weinig vooruitgang wordt geboekt, moet volgens de auteur worden gekoppeld aan een analyse van de aanpak. De gangbare aanpak veronderstelt dat onze economische beslissingen vooral aangestuurd worden door de marktkrachten, wat de auteur in twijfel trekt. Volgens deze stelling zal een dergelijke aanpak nooit tot de noodzakelijke systeemverandering leiden, houdt hij te weinig rekening met vermogensongelijkheid en ligt de oplossing bij flexibele organisaties, die net-zero moeten worden maar dat niet zomaar zullen doen. Om te kunnen en willen veranderen moeten bedrijven de capaciteit hebben om dat te doen. Albrecht pleit ook voor meer investeringen in basisonderzoek.

Boudry, Maarten. 2019. *Waarom de wereld niet naar de knoppen gaat.* Filosoof Boudry stelt zeer duidelijk dat de zelfverklaarde klimaatsceptici “een achterhoedegevecht” leveren “om ideologische of emotionele redenen”

(2021:237). Hij hekelt echter ook wie hij ziet als doemdenkers en misantropen. Zelf is Boudry een zelfverklaard vooruitgangsoptimist, die gelooft dat de mens in staat is oplossingen te bedenken, voornamelijk met technologische middelen. Geloof in de mogelijkheden van de wetenschap ondersteunt zijn afkeer van het pessimisme in een aantal publicaties. Boudry wijst erop dat de kloof tussen denkbeelden over het klimaat "voornamelijk langs ideologische breuklijnen loopt" (2021: 232). Politieke overtuiging bepaalt voor een groot deel in welke mate men zich zorgen maakt over het klimaat, dan wel ontkenner of scepticus is. Het spiegelbeeld van klimaat lijkt massa-immigratie te zijn: rechts is bang van 'islamisering', links van klimaatopwarming. Boudry omarmt het ecomodernisme als "een nieuwe wind" met een eigentijdse aanpak: geloof in de technologie als oplossing en in de vrije markt als economisch systeem.

Boussemaere, Pieter. 2015. *Eerste hulp bij klimaatverwarring*. In dit boek schetst historicus Pieter Boussemaere een beeld van klimaatverandering in het (verre) verleden en in de toekomst, en ook van de oorzaken en de reacties op de rapporten en op wetenschappelijke bewijzen. Aan het fenomeen 'klimaatontkenning' wijdt hij een grondige bespreking, die aantoont hoezeer de grote internationale spelers de macht van het geld laten primeren en via deze macht hun invloed op de communicatie hebben laten gelden. De nieuwe media hebben de verspreiding van nepwetenschap een handje toegestoken, waardoor klimaatontkenning uitwaaierde over de hele wereld. Boussemaere spreekt van een "klimaatoorlog" tussen wetenschappers en wat hij noemt "de ontkenningmachine", die een reeks klimaatontkennende boeken op de markt zette. Een van de acties die Boussemaere bepleit is meer aandacht voor klimaatopwarming in het onderwijs.

Boussemaere, Pieter. 2018. *Tien klimaatacties die werken*het . Dat dit boek van Boussemaere in 2021 in een herziene versie aan zijn zevende druk toe was, toont de belangstelling van burgers voor de inbreng die ze zelf kunnen hebben op een positieve evolutie van de klimaatproblematiek. Boussemaere onderbouwt zijn tien 'klimaatacties' met wetenschappelijke argumenten die verklaren waarom de aangegeven acties zinvol zijn. Boeken met praktische tips vertrekken van de vraag 'Wat kan ik doen?', 'Is het probleem niet te groot om het als individu op te lossen?'. Het antwoord is steevast dat men als burger wel degelijk iets kan bereiken, dat iets doen beter is dan niets doen, maar dat er ook een grote verantwoordelijkheid ligt bij de beleidsmakers. Boussemaere wijst op de noodzaak van een samenspel tussen collectieve en persoonlijke uitstoot. We vermelden de eerste drie acties die Boussemaere noemt: informeer jezelf, beïnvloed je omgeving, beïnvloed je overheid. De oproep tot de burgers beperkt zich dus niet tot een dagelijkse bijdrage in de vorm van energiebesparing, verandering van transport- en eetgewoonten en dergelijke individuele actie vormen. Het gaat ook over impact op de maatschappij, via het beïnvloeden van politici en andere 'grote' stakeholders.

Buelens, Geert. 2022. *Wat we toen al wisten. De vergeten groene geschiedenis van 1972*. De auteur verwijst naar het rapport van de Club van

Rome: *Grenzen aan de groei*. Daarin werden alle problemen al aangekaart op een manier die van een radicale oplossing de enige mogelijke reactie maakte. Toch is het de wereld niet gelukt het tij te keren en stevenen we af op de rampzalige gevolgen die de klimaatwetenschappers beschrijven. De groene beweging van de jaren zeventig deinde weg, terwijl de noodzaak om in te grijpen almaar groter werd. Het activisme is volgens Buelens dan ook gerechtvaardigd en zal nog radicaler worden naarmate er minder vooruitgang wordt geboekt.

Dierckx, Sacha (red.). 2019. *Klimaat en sociale rechtvaardigheid*. Dit boek werd samengesteld door experts uit het middenveld en de academische wereld. Het vertrekt van de stelling dat, aangezien een klein percentage rijken zowel wereldwijd als in ons land de grootste schade aanricht, terwijl de grootste slachtoffers worden aangetroffen in de armste lagen van de bevolking, klimaatactie het herdenken van de oplossingen vereist. De sterkste schouders zullen de grootste lasten moeten dragen. De auteurs pleiten voor een "ecologische welvaartsstaat", die moet worden nagestreefd met een Sociaal-Ecologisch Pact als opvolger van het Sociaal Pact uit 1944. De centrale doelstelling van zo'n pact is een eerlijke transitie, waarvoor het boek heel concrete, noodzakelijke stappen aanreikt. Deze publicatie, ontstaan in de schoot van de progressieve denktank Minerva, toont aan hoezeer humane wetenschappers een grondige aanpak essentieel achten en grote twijfels hebben bij halfslachtige maatregelen die de bestaande privileges onaangetast laten.

Noels, Geert. 2022. *De klimaatschok*. In dit boek maakt Noels, samen met zijn team van Econopolis en op basis van samenwerking met klimaatexperts, een analyse van de toestand en biedt hij oplossingen om tegen 2050 klimaatneutraal te worden. Zijn visie is er een van hoop en optimisme. Het boek reikt twintig "realistische" klimaatoplossingen aan: van technologische precisielandbouw over nieuwe vormen van kernenergie tot het hergebruik van industriële restwarmte via warmtenetten. Noels noemt het geheel in een interview met *De Standaard* (5 februari 2023, p.20) "[e]en toegankelijk menu dat twintig oplossingen biedt om de CO₂-uitstoot te verminderen". Wat de optimistische kijk in zijn werk betreft, zegt Noels in dat interview: "We krijgen de massa niet mee met doembeelden, niches en extremisme: dan ziet men niet wat er allemaal in gang wordt gezet. We moeten een ander beeld vinden dat zo veel mogelijk mensen aanspreekt." (p. 20-21). Daarmee ontkent hij geenszins ongelijkheid en machtsmisbruik, maar wil hij een evenwicht zoeken, ook door voorzichtig te zijn met ideeën als deliberatieve democratie

Appendix 8: Klimaat in de kunsten

Eva Meijer beschrijft in haar recente roman *Zee nu* (2022) de gevolgen van de stijgende zeespiegel. Elke dag komt de Noordzee, die geen eb meer kent, een kilometer verder het land in. Toch wordt de urgentie niet erkend, blijft men

oplossingen suggereren en afwijzen, en gebeurt er niets. De kern van het verhaal zijn niet zozeer de rampzalige feitelijke gevolgen voor de bevolking als wel een aanklacht tegen het talmende beleid dat geparalyseerd wordt door een gebrek aan visie en toekomstgericht handelen. Het falen van het beleid wordt pas duidelijk als het te laat is.

De Brusselse kunstenaar Floris Boccanegra brengt zijn boodschap in een **performance**. Hij zeulde met ijs op zijn rug over een dode gletsjer in IJsland om de gewetenloosheid aan te klagen. Zoals je het ijs voelt smelten en het water langs je rug naar beneden voelt sijpelen, zo staan de klimaatwetenschappers volgens Boccanegra al decennia vruchteloos te roepen in de woestijn.

Appendix 9: Klimaatactivisme

Samen met 6000 figuranten draaide **Nic Balthazar** in 2008 *The Big Ask* op het strand van Oostende, een wake-upcall over het gevaar van klimaatverstoring en een dringende vraag voor een klimaatwet. Later volgden *Dance for the Climate* en *Sing for the Climate*, waarin 380.000 mensen opriepen tot (politieke) actie. Omdat die maar uitbleef, werd Balthazar een van de initiatiefnemers van Klimaatzaak en ging hij overal te lande spreken: het verhaal van een 'klimaatzondaar' die plots begon te beseffen wat er allemaal op het spel stond. De lezing werd de basis voor zijn *Klimaatbetoog*, opgenomen in de Aula van de Universiteit van Gent. In het betoog slaakt Balthazar een alarmkreet maar biedt hij ook hoop. In de documentaire *Duty of Care* brengt hij de juridische strijd tegen het klimaatbeleid onder de aandacht van het grote publiek. Centraal staat de Nederlandse klimaatzaakadvocaat Roger Cox, die erin slaagde twee regeringen en ook Shell veroordeeld te krijgen voor hun nalatigheid (*De Standaard* 7 september 2012). Ook al zal deze strijd het klimaatbeleid niet noodzakelijk van koers doen veranderen, de film wil vooral aantonen dat ethiek en aansprakelijkheid belangrijk zijn en hun rechten kunnen opeisen.

Voorbeelden van **gecontesteerde en polariserende acties** zijn het bekladden van kunstwerken en het zich vastketenen of vastkleven aan straten of gebouwen, wat tot het ontstaan van het woord 'klimaatklever' leidde. Dergelijke acties roepen de vraag op hoe ver men kan gaan in het overtreden van de wet, het verstoren van de openbare orde of het beschadigen van kunstwerken. In september 2022 vond in Brussel een actietraining voor activisten plaats, met als eerste les 'Een arrestatie hoort erbij'. De bedoeling was het treffen van het energiebedrijf TotalEnergies. Aanwezig was blijkbaar een brede coalitie van activisten, inclusief XR en Greenpeace, maar ook *Youth for Climate* en Grootouders voor het Klimaat. De training startte met uitleg over burgerlijke ongehoorzaamheid. Een woordvoerder van Greenpeace formuleerde de actie als volgt: "We beseffen wel dat TotalEnergies nu niet plots zal stoppen. Maar we proberen de publieke opinie te beïnvloeden." (*De Standaard*, 26 september 2022, p. 6)

Het kwam in sommige gevallen tot strenge **veroordelingen van rechtswege**. Zo veroordeelde een Nederlandse rechter twee Belgische klimaatactivisten tot twee maanden cel omdat ze zich hadden vastgeplakt aan het schilderij *Meisje met de parel* van Johannes Vermeer (*De Standaard* 3 november 2022, p. 6). De Franse regering ontbond een klimaatactiegroep omdat ze "een risico voor de openbare veiligheid" zou vormen. De milieubeweging *Soulèvement de la Terre* voerde actie tegen de megagrote waterreservoirs in Sainte-Soline, die nefast zijn voor de kleine boeren en het ecosysteem. *De Standaard* rapporteerde dat eerdere ontbindingen van actiegroepen gebeurden in de strijd tegen terrorisme en extreemrechtse of islamitische groeperingen betrof. Klimaatactivisten worden nu gearresteerd als "ecoterroristen". Deze voorbeelden tonen hoe bitter de strijd kan worden. (*De Standaard* 23 juni 2023, p. 13). In het Verenigd Koninkrijk kregen twee activisten van Just Stop Oil drie en tweeënhalf jaar celstraf. Klimaatactivisme wordt op deze manier gecriminaliseerd. Ook in ons land neemt het optreden tegen klimaatactivisten steeds strengere vormen aan. Veertien actievoerders van Greenpeace werden in België voor het gerecht gedaagd voor de bezetting van een gastertinal van Fluxys. Nochtans werd hierbij geen geweld gebruikt.

Appendix 10: Klimatrechtszaken

'Klimaatadvocaat' Roger Cox bepleitte als eerste dat de overheid moet worden aangesproken op haar klimaatverantwoordelijkheden aan de hand van de principes van de gevaarzettingsleer en zorgplicht. Met de milieuorganisatie Urgenda won hij in 2015 de klimaatzaak tegen de Nederlandse Staat, die door de rechter opgedragen werd de uitstoot van broeikasgassen in 2020 met 25% te verminderen in vergelijking met 1990. In 2019 werd het cassatieberoep van de Staat verworpen. In 2021 won Cox de rechtszaak tegen het oliebedrijf Shell, dat gedwongen wordt om zijn CO₂-uitstoot in 2030 met 45% te reduceren ten opzichte van 2019. Shell heeft beroep aangetekend tegen dit vonnis en blijft op grote schaal in olie en gas investeren. In de VS werd de olieproducent ExxonMobil voor de rechter gedaagd wegens leugens over het klimaat. Hoewel zijn eigen onderzoekers al decennia wisten hoe het zat met de uitstoot van broeikasgassen, bleef de oliegigant twijfel zaaien over de klimaatwetenschap. Dergelijke rechtszaken hebben weliswaar geen onmiddellijk effect op de toenemende rijkdom van de oliemaatschappij, maar ze zijn wél belangrijk om klimaatontkenning tegen beter weten in en voor persoonlijk gewin aan de kaak te stellen als een strafbaar feit.

Appendix 11: De pers

"Lezers wijzen er ook op dat de realiteit vandaag rooskleuriger is dan veel respondenten blijkbaar denken. Wie België geen democratie vindt, moet maar eens naar Turkije of Rusland trekken om te zien hoe overtrokken dat oordeel is. Uitgerekend deze week bleek ook dat werknemers er dit jaar nergens in

Europa meer op vooruit zijn gegaan dan in België, nieuws dat *De Standaard* voor alle duidelijkheid ook bracht. Ja, de inflatie was hoog, maar de reële lonen van de Belgische werknemers liggen dit jaar 5,3 procent hoger dan vorig jaar. En Belgische gezinnen gaven ook nog eens minder uit aan gas en elektriciteit dan gezinnen in de ons omringende landen. Hoezo verarming?" (Jan-Frederik Abbeloos, *Doet de Stemming aan stemmingmakerij?* (https://www.standaard.be/cnt/dmf20230519_96741011)).

Appendix 12: Casus: De hitte in Zuid-Europa in juli 2023

In juli 2023 werden ongewoon hoge temperaturen gemeten in Spanje, Italië en Griekenland, die in die zomerperiode door toeristen worden overspoeld. Toeristen moesten door branden hun hotels verlaten en werden in soms chaotische omstandigheden tijdelijk ondergebracht in opvangcentra of moesten de nacht doorbrengen op het strand op of op parkeerterreinen. Tot die toeristen behoorden ook een aantal Belgen. Verder werd een aantal toeristische trekpleisters wegens de hitte (45 °C en meer) voor het publiek noodgedwongen gesloten.

Deze situatie bevatte twee elementen die de aandacht van de pers opeisten en waarover dus overvloedig werd bericht: een dramatische gebeurtenis en de betrokkenheid van landgenoten. Dit tweede element houdt in dat betrokken landgenoten met naam worden geïnterviewd over hun persoonlijke ervaringen. We bekijken eerst de **koppen van de artikelen**.

De Standaard gaat op 19 juli over tot het uitroepen van de urgentie van de klimaatkwesitie, met deze koppen op de voorpagina: "Zuid-Europa kookt en brandt", "Hoe lang ontsnappen we nog aan de hitte?" Maar het artikel op de voorpagina is getiteld: "Hoe heter het wordt, hoe meer (vuile) energie de wereld gebruikt". Dit plaatst de hittegolf in een internationaal *frame* en overstijgt de problemen van de toeristen. In China werden temperaturen van 52,5 °C opgetekend. De titel verwijst naar het piekgebruik van steenkool en airco's, en naar de manier waarop de hitte armen meer treft dan rijken:

"Airco's zullen steeds meer het verschil maken tussen mensen die zich kunnen verkoelen en mensen die gedoemd zijn." (klimaatjournalist Jeff Goodall, geciteerd in *De Standaard* 19 juli 23, p. 1).

Het commentaar van Koen Vidal op p. 2 heeft als titel: "Stuur wereldleiders naar heetste plek op aarde". Dit is een forse, geëngageerde uitspraak die duidelijk stelling neemt in wat de auteur als een zeer urgente kwestie beschouwt. Hij vraagt zich af of onze politieke leiders de ervaring van deze zomer zullen aangrijpen om "klimaatmaatregelen eindelijk als prioriteit naar voren te schuiven". We zien dus dat een krant als *De Standaard* wel degelijk de *sense of urgency* verkondigt en de toeristische problemen in een groter perspectief plaatst.

De volgende dagen blijft de kwestie de kranten halen. Er tekenen zich echter duidelijke verschillen af in de focus. De populaire kranten hebben het uitgebreid over de evacuatie van Belgische reizigers en citeren individuele toeristen om zo het verhaal een menselijk gelaat te geven en dicht bij huis te brengen. Op 24 juli lezen we koppen als: "Zeker 70 Belgen zitten vast op Rhodos door bosbranden" (*Het Laatste Nieuws*, p. 1). Dit kleinere artikel staat wat verloren onder het hoofdartikel over het overlijden van nieuwsanker Martine Tanghe. Op pp. 6-7 wordt de ramp wel uitgebreid besproken met als hoofdkop "Met peuter in zee gesprongen". De oorzaak van de branden wordt vermeld in één zin waarin ook naar weerman David Dehenauw wordt verwezen: "Dat de hitte toe te schrijven is aan de klimaatverandering lijdt volgens hem geen twijfel." (*Het Laatste Nieuws*, p. 6)

Op dezelfde dag (24 juli) zien we een zeer gelijkaardige keuze in de *Gazet van Antwerpen*. Ook daar krijgt het overlijden van Martine Tanghe de hoofdaandacht op de voorpagina en staat er een kleiner artikel met als titel: "Grootste evacuatie ooit op brandend Rhodos". *De Morgen* vermeldt de ramp op die dag niet op de voorpagina, wel op p. 9: "Belgen getuigen over bosbranden op Rhodos: 'Als in een rampenfilm'".

Zoals te verwachten ligt de focus in *De Tijd* op de financiële en economische gevolgen, met name voor de touroperators: "Reisorganisaties moeten zich voorbereiden op meer bosbranden" (25/7/23, p. 4). In dit artikel wordt de klimaatverandering als oorzaak uitdrukkelijk vermeld als de opinie van transporteconomen: "We zullen dit soort rampen vaker zien door de klimaatverandering".

Tot slot vergelijken we **twee redactionele opiniestukken** als reactie op de ramp en de mededelingen van klimaatwetenschappers dat dergelijke rampen in de toekomst zullen toenemen. Beide commentaren verschenen op 26 juli 2023. We analyseren ze in termen van narratieve rollen, helden, booswichten en slachtoffers (zie 3.2.).

- In *De Standaard* heeft het commentaar van Koen Vidal als titel: "Wegkijken is menselijk, maar zal uw gezondheid schaden". Deze kop richt zich rechtstreeks tot de lezer, tot ons allemaal dus, in de vorm van de tweede persoon. De essentie van het betoog is dat de klimaatverandering de allerzwaksten het zwaarst zal treffen, omdat de rijken zich beter zullen kunnen wapenen tegen de opwarming. Als we een analyse in termen van narratieve personen toepassen, zijn in dit commentaar de zwakken (zowel de inwoners van sub-Saharalanden als de 'have-nots' bij ons) de slachtoffers, zijn de slechten ('villains' of 'boosdoeners', zie 3.2) diegenen die wegkijken (de burgers die het probleem ontkennen of minimaliseren, de boerenorganisaties, politici die het probleem wegwuiven, CEO's van oliebedrijven en luchtvaartmaatschappijen, "die beweren dat de wereld zonder hen stopt met draaien") en zijn de helden diegenen die bereid zijn aan wetten te werken die de tropische bossen

- wereldwijd sparen en ondernemers “die de moed hebben om hun miljarden in te zetten voor planeetvriendelijke technologie”. Met andere woorden, het commentaarstuk is een sterke oproep om actie te ondernemen en het niet bij de huidige situatie te laten. Het is vooral een rechtstreekse oproep aan de burgers om niet naïef te blijven stemmen op politici die de crisis minimaliseren.
- Het contrast met het commentaar “Extreem weer(baar)” van onderzoeks-journalist Jeroen Bossaert in *Het Laatste Nieuws* is groot. Bossaert betoogt: “Activisten hebben ons zodanig gebombardeerd met doemberichten dat velen geloven dat we weerloos zijn. Een hele generatie groeit op met het idee dat alles naar de vaantjes is en dat het nooit meer goed komt. Behalve als we allemaal terug in lompen gekleed gaan en planten eten. En zelfs dan nog wacht ons een inferno.”
  - In dit betoog ligt de focus op “wij”, de weldenkende en moedige burgers als slachtoffers tegenover “hen”, de activistische doemdenkers die hier de slechten zijn. De hyperbolen en spottende toon zetten de activisten met hun “prekerige doemdenken” weg als diegenen die pessimisme veroorzaken bij een hele generatie. De helden zijn diegenen die “keihard werken en ons aanpassen aan een andere wereld”. Zo worden de slachtoffers tot helden: zij die geloven in technologische oplossingen en vooruitgang: “Niet pessimisme en verslagenheid, maar optimisme en weerbaarheid zullen ons redden. Het is nooit anders geweest.” Met deze laatste zin wordt de klimaatcrisis bestempeld als de zoveelste crisis die de mensheid te boven zal komen.

De focus ligt in deze twee bijdragen op totaal andere aspecten. Hoewel beide oproepen tot positieve actie, suggereert het commentaar in *De Standaard* dat onze houding en levenswijze radicaal moeten veranderen, terwijl *Het Laatste Nieuws* suggereert dat het allemaal wel in orde komt dankzij technologische vooruitgang. Deze tegenstelling reflecteert een andere visie op de aanpak van de klimaatcrisis. Het gaat daarbij niet, zoals Bossaert suggereert, over pessimisme versus optimisme, wél over het geloof in de hoogdringendheid van een radicale aanpak versus het geloof in de geleidelijke oplossingen die van de technologie zullen komen.

Bibliografie

- Albrecht, J. 2022. *Klimaatneutraal in 2050?* Owl Press.
- Bartels, L.M. 2022. *Democracy erodes from the top. Leaders, citizens, and the challenge of populism in Europe.* Princeton University Press.
- Berthelsen, R. 2023. Mounting discontent augurs badly for EU Green Deal. <https://www.politico.eu/article/discontent-eu-green-deal-climate-change-backlash/>.
- Billiet, C.M., Schoukens, H. 'Klimaatrechtspraak als continue dialoog tussen recht en samenleving?' In C.M. Billiet & H. Schoukens (red.), 7-18.
- Boudry, M. 2019. *Waarom de wereld niet naar de knoppen gaat.* Polis.
- Boussemaere, P. 2015. *Eerste hulp bij klimaatverwarring. Waarom de opwarming van de aarde veel meer is dan een milieuprobleem.* Davidsfonds.
- Boussemaere, P. 2018. *Tien klimaatacties die werken.* Davidsfonds.
- Buelens, G. 2022. *Wat we toen al wisten. De vergeten groene geschiedenis van 1972.* Querido.
- Chinn, S., Hart, P. S. & Soroka, S. 2020. 'Politicization and polarization in climate change news content, 1985-2017'. *Science Communication*, 42(1), 112-129.
- Craps, S. 2021. 'Klimaatfictie tussen hoop en vrees'. *Handelingen van de Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 39-52.
- Dabla-Norris, K., Helbling, T., Khalid, S., Khan, H., Magistretti, G., Sollaci, A. & Srinivasan, K. 2023. *Public perceptions of climate mitigation policies: Evidence from cross-country surveys.* IMF e-library.
- Davidse, K. & Simon-Vandenbergen, A.-M. (red.). 2024. *Communicating about climate change.* Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen en Kunsten. Peeters.
- Dierckx, S. (red.). 2019. *Klimaat en sociale rechtvaardigheid.* Gompels & Svacina.
- Dirikx, A., & Gelders, D. 2010. 'To frame is to explain: A deductive frame-analysis of Dutch and French climate change coverage during the annual UN Conferences of the Parties'. *Public understanding of science*, 19(6), 732-742.
- Fløttum, K. & Schäfer, M.S. 2021. *The language of debate and communication about climate change in Flanders.* Eindrapport Denkerscyclus. Brussel: KVAB. https://kvab.be/sites/default/rest/blobs/3353/FinalReport_LanguageClimateChange.pdf.
- Grice, H.P. 1975. 'Logic and Conversation'. In: P. Cole. & J.L. Morgan (eds) *Syntax and semantics 3: Speech acts.* New York City: Academic Press, 41-58.

- Guo, J, Gu, F. Liu, Y, Liang, X. Mo, J. & Fan, Y. 2020. 'Assessing the impact of ETS trading profit on emission abatements based on firm-level transactions'. *Nature Communications* 11. 2078. <https://doi.org/10.1038/s41467-020-15996-1>
- Haarstad, H. 2023. Can we overcome conflicting views on climate change? Keynote 'Living with Climate Change', Bergen, 7 mei 2023.
- Hedegaard, C. 2023. We are good at setting targets – less so to deliver and implement. How to change our systems, organisations and our behaviour as fast as is needed. Who must do what? Keynote 'Living with Climate Change', Bergen, 8 mei 2023.
- Lefevere, J., Van Aelst, P. & Peeters, J. 2019. Politieke advertenties op Facebook, een andere vorm van campagnevoeren? Een vergelijking van Facebookadvertenties en krantenadvertenties in de aanloop naar de verkiezingen van 2019. https://cris.vub.be/ws/portalfiles/portal/48595473/20191202_NOTA_Facebook_advertenties.pdf.
- Leiserowitz, A., Verner, M., Goddard, E., Wood, E., Carman, J., Ordaz Reynoso, N., Thulin, E., Rosenthal, S., Marlon, J. & Buttermore, N. 2023. *International public opinion on climate change*. Yale Program on Climate Change Communication. <https://climatecommunication.yale.edu/wp-content/uploads/2023/11/international-public-opinion-climate-change-2023.pdf>"international-public-opinion-climate-change-2023.pdf (yale.edu).
- Maesele, P., Pepermans, Y., Raeijmaekers, D., Van der Steen, L. & Joye, S. 2014. 'Strijd om het klimaat: de beeldvorming over klimaatverandering tijdens de klimaattop te Cancún in Vlaamse kwaliteitskranten'. *Tijdschrift voor Communicatiewetenschap*, 42(3), 244-264.
- McDonnell, T.E. 2014. 'Drawing out culture: productive methods to measure cognition and resonance'. *Theory and Society*, 43(3/4), 247-274.
- Meijer, A. 2018. *Eerste hulp bij klimaatverandering*. Kanai.
- Noels, G., Eggermont, K. & Denoyelle, Y. 2022. *De klimaatschok. 20 Oplossingen voor België*. Lannoo.
- Nadeau, C. e.a. 2023. Tipping the narrative on climate change. An interdisciplinary review on the role of tipping points on the temporality of climate change. Paper 'Living with Climate Change', Bergen, 8 mei 2023.
- Pepermans, Y. & Maesele, P. 2014. 'Democratic debate and mediated discourses on climate change: From consensus to de/politicization'. *Environmental Communication*, 8(2), 216-232.
- Remme, D. 2023. Who benefits from sustainable mobility transitions? Social inclusion, populist resistance and elite capture in Norway. Paper 'Living with Climate Change', Bergen, 8 mei 2023.

Salet, W., Spiekman, M., Roels, S., Coppens, S. & Van Vaerenbergh, I. 2022. *Naar klimaatneutrale gebouwen in 2050*. KVAB Denkersprogramma 2022. KVAB Standpunt 80. KVAB.

Simon-Vandenbergen, A.-M., White, P.R.R. & Aijmer, K. 2007. 'Presupposition and 'taking-for-granted' in mass communicated political argument: An illustration from British, Flemish and Swedish political colloquy'. In A. Fetzer & G.A. Lauerbach (red.) *Political discourse in the media*. John Benjamins, 31-74.

Stern, N. 2006. *Stern review on the economics of climate change*, London: HM Treasury.

Suttie, J. 2018. How to overcome "apocalypse fatigue" around climate change. *Greater Good Magazine*. https://greatergood.berkeley.edu/article/item/how_to_overcome_apocalypse_fatigue_around_climate_change

Termonia, P. 2021. Climate change in Flanders & communication from an engineering point of view. Presentatie Ronde Tafel in de context van de KVAB Denkerscyclus *The language of debate and communication about climate change in Flanders*, 3 juli 2021.

Thewissen, K. 2023. De laatste olifant in de kamer. Keynote 'Inspiratiefestival', Brussel, 25 januari 2023.

Vansteenkiste, L. 2022. *Framing van klimaatverandering. Een studie naar de framing van klimaatverandering in Vlaamse kranten*. Masterproef Communicatiewetenschappen. Universiteit Gent.

Van Ypersele, J-P. 2018. *In het oog van de klimaatstorm*. EPO.

Vromman, S. 2015. *Stop met klagen. Doe-het-zelfgids voor een vrolijke nieuwe wereld*. Borgerhoff & Lamberigts.

Vromman, S. 2023. *Hoop. Een kompas in turbulente tijden*. Skribis-Mirto Print.

Willis, R., Curato, N. & Smith, G. 2022. 'Deliberative democracy and the climate crisis'. *WIRE's Climate Change* 13/2. Wiley Online Library. e759. <https://doi.org/10.1002/wcc.759>.

Wittoeck, P. 2022. De overeenkomst van Parijs. Keynote KVAB Lentecyclus: 'Het beleid, de burger en de "Green Deal"'. Brussel, 25 mei 2022.

RECENTE STANDPUNTEN

61. Luc Bonte, Aimé Heene, Paul Verstraeten e.a. – *Verantwoordelijk omgaan met digitalisering. Een oproep naar overheden en bedrijfsleven, waar ook de burger toe kan/moet bijdragen*, KVAB/Klasse Technische Wetenschappen, 2018.
62. Jaak Billiet, Michaël Opgenhaffen, Bart Pattyn, Peter Van Aelst – *De strijd om de waarheid. Over nepnieuws en desinformatie in de digitale mediawereld*, KVAB/Klasse Menswetenschappen, 2018.
63. Christoffels Waelkens. – *De Vlaamse Wetenschapsagenda en interdisciplinariteit. Leren leven met interdisciplinaire problemen en oplossingen*, KVAB/Klasse Natuurwetenschappen, 2019.
64. Patrick Onghena – *Repliceerbaarheid in de empirische menswetenschappen*, KVAB/Klasse Menswetenschappen, 2020.
65. Mark Eyskens – *Als een virus de mensheid gijzelt. Oorzaken en gevolgen van de Coronacrisis*, KVAB/Klasse Menswetenschappen, 2020.
66. Jan Rabaey, Rinie van Est, Peter-Paul Verbeek, Joos Vandewalle - *Maatschappelijke waarden bij digitale innovatie: wie, wat en hoe?*, KVAB - Denkersprogramma 2019, KVAB/Klasse Technische Wetenschappen, 2020.
67. Oana Dima (auteur), Dirk Inzé, Hubert Bocken, Pere Puigdomènech, René Custers (eds)., *Genoombewerking voor veredeling van landbouwgewassen. Toepassingen van CRISPR-Cas9 en aanverwante technieken*, ALLEA-KVAB/Klasse Natuurwetenschappen, 2020.
68. Marie-Claire Foblets, *De multiculturele samenleving en de democratische rechtsstaat – Hoe vrijwaren we de sociale cohesie?*, KVAB/Klasse Menswetenschappen 2020
69. Joost Van Roost, Luc Van Nuffel, Pieter Vingerhoets e.a., *De rol van gas in de Belgische energietransitie – Aardgas en Waterstof*, KVAB/Klasse Technische Wetenschappen, 2020.
70. Richard Bardgett, Joke Van Wensem, *Bodem als natuurlijk kapitaal* – KVAB Denkersrapport 2020, KVAB/Klasse Technische Wetenschappen, 2021
71. Jos Smits e.a., *Multifunctionele eilanden in de Noordzee*, KVAB/Klasse Technische Wetenschappen, 2021.
72. Elisabeth Monard, red., *Kunst, Wetenschap en Technologie in Symbiose*, KVAB/Klasse Technische Wetenschappen, 2021.
73. Jan Wouters, Maaïke De Ridder, *De problematiek van de rechtsstaat en democratische legitimiteit binnen de Europese Unie*, KVAB/Klasse Menswetenschappen, 2021.
74. Hilde Heynen, Bart Verschaffel, e.a., *Architectuurkwaliteit vandaag, Reflecties over architectuur in Vlaanderen*, KVAB/Klasse Technische wetenschappen en Klasse Kunsten, 2021.
75. Godelieve Laureys & Kristiaan Versluys e.a., *Language Matters, Taalgebruik en taalbeleid aan de Vlaamse universiteiten*, KVAB/Klasse Menswetenschappen, 2022.
76. Bea Cantillon, *Het armoedevraagstuk en de tragiek van de welvaartsstaat, Zeven termen voor een nieuw sociaal contract*, KVAB/Klasse Menswetenschappen, 2022.
77. Joos Vandewalle, Marc Acheroy e.a. *Een oproep tot een versnelde digitale transformatie voor België*, ARB/KVAB, 2022.
78. Jo Tollebeek, Marc Boone en Karel van Nieuwenhuysse, *Een Canon van Vlaanderen, Motieven en bezwaren*, KVAB Klasse Menswetenschappen, 2022.
79. Luc Taerwe e.a., *Duurzaam Beheer van Infrastructuur, Niet alleen een kwestie van budgetten*, KVAB/Klasse Technische Wetenschappen, 2022.
80. Willem Salet, Marleen Spiekman, Staf Roels, Tom Coppens, Ivo Van Vaerenbergh, *Naar klimaatneutrale woongebouwen in 2050, KVAB Denkersprogramma 2022*, KVAB/Klasse Technische Wetenschappen, 2022.
81. Sabina Leonelli, Stephan Lewandowsky, *De reproduceerbaarheid van het onderzoek in Vlaanderen: Feitenonderzoek en aanbevelingen – KVAB Denkersrapport 2022*, KVAB/Klasse Technische Wetenschappen en Menswetenschappen, 2022.
82. Elisabeth Monard e.a., *Vrij onderzoek noodzakelijk voor maatschappelijke uitdagingen, Ruimte voor wetenschap op initiatief van de onderzoeker*, KVAB/Klasse Technische Wetenschappen, Klasse Menswetenschappen, Jonge Academie, 2023.
83. Herman De Dijn, Gita Deneckere, Danny Praet, Jo Tollebeek, Sabine Verhulst, *Een noodzakelijk goed., Over het blijvend belang van de geesteswetenschappen*, KVAB/Klasse Menswetenschappen, 2023.

De feiten aangaande de klimaatverandering zijn genoegzaam gekend. Klimaatwetenschappers zijn het grotendeels eens over de oorzaken en de meest waarschijnlijke ontwikkelingen in de nabije toekomst. Deze klimatologen zijn zich ook bewust van de rol die de humane wetenschappen kunnen en moeten spelen in de interpretatie, de duiding en de communicatie van deze feiten. Vanuit de menswetenschappen is men zich echter maar schoorvoetend gaan bezighouden met het probleem. In Vlaanderen zijn de studies vanuit gedrags- en geesteswetenschappen alsnog schaars.

Dit Standpunt is een bijdrage vanuit de taalkunde. We gaan na op welke manier de bevolking in Vlaanderen wordt geïnformeerd en uitgenodigd tot debat over klimaatopwarming en klimaatactie. We kijken zowel naar politieke partijen als naar overheidsdiensten, naar de pers als belangrijke intermediaire speler, en naar burgerinitiatieven op verschillende vlakken, zoals populariserende boeken die de klimaatproblematiek bevattelijk formuleren, de kunst, het onderwijs, het activisme. Concepten en analysemethoden uit de communicatiewetenschap en uit de taalkunde worden gehanteerd om een aantal tekstfragmenten (i.h.b. uit politieke websites, folders en kranten) die typerend zijn voor bepaalde invalshoeken te analyseren.

De analyse van de communicatieve situatie in Vlaanderen leidt tot de formulering van aanbevelingen. Samen met de vaststelling dat veel goede initiatieven worden genomen, leidt deze analyse ook tot de conclusie dat er hiaten en stoornissen zijn in het debat. De aanbevelingen betreffen communicatie tussen de overheid, politici, wetenschappers en burgers, en intermediaire instanties zoals de media en het onderwijs.

De reeks Standpunten van de Academie is een bijdrage tot het wetenschappelijk onderbouwd debat over actuele maatschappelijke en artistieke thema's. De auteurs, leden en werkgroepen van de Academie schrijven in eigen naam, onafhankelijk en met volledige intellectuele vrijheid. De goedkeuring voor publicatie door een of meerdere Klassen van de Academie waarborgt de kwaliteit van de gepubliceerde studies.

**Vlaamse
overheid**